DOĞMAYAN HÜRRİYET

Bir Devrin İçyüzü 1908-1918

Hasan Amca

ARBA

Hasan Amca

DOĞMAYAN HÜRRİYET

ARBA

ARBA Yayınları 31
Tarih / Anı Dizisi 8

İstanbul, Ekim 1989

Birinci Baskı İstanbul, 1958

Dizgi ÖZ DİZGİ Matbaası
Baskı : Gümüş Basımevi

ARBA Araştırma Basım Yayın Tic.
Ebussuut Cad. Akif Bey İşhanı No: 4-6/29
Sirkeci - İstanbul Tel.: 519 16 61

DOĞMAYAN HÜRRİYET

Bir Devrin İçyüzü 1908 - 1918

Hasan Amca

ARBA

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Kadın Nine	13
İlk Günler	18
Sokak ve Kahveler	29
Selânik Hürriyet Kâbesi Politikacı Ordu	36
Anlayış	49
Boykotaj	54
Çatlamalar Beliriyor	56
İlk İnkâr	64
Meclisi Mebusan	68
Bir İnkâr Daha Kalem Hürriyetine İlk Kurşun	73
31 Mart	81
Meçhulden Gelen Kumandan	91
Komedi	102
Halâskârlar	104
Reddedilen Teklif	107
Balkan Maskesini Attı	112
Balkan Harbi	115
Babıâli Baskını	121
Haraç Mezat	128
Mahmut Şevket Paşa'nın Dostları Konuşuyor	133
Yarbay Enver Nasıl Paşa Oldu	138
Birinci Cihan Harbine Nasıl Sokulduk	141
Sansür ve Gazeteler	177
Harbe Ne Halde Sokulduk	184
Kanal Seferi	193
Sarıkamış Cinayeti	203

HASAN AMCA KİMDİR

Bazı insanlar vardır, yaşadıkları döneme damgasını vururlar. Yaşadıkları zaman dilimi onlarla özdeşleşir. Sanki olmasalar, o olaylar yaşanmaz, tarih bir başka olurmuş gibi. Enver, Cemal, Talât Paşalar bir yaşadıkları dönemin simgeleridir. Yine bazı kimseler vardır yaşadıkları dönemin damgasını yerler. Hasan Amca yada Hasan Vasfi bu damgayı ömür boyu taşır. Öyleki zamanın su gibi akıp gitmesi, yeni dönemler ve yeni dönemlerin olayları onu pek ilgilendirmez. Hep geçmişte yaşar gibi.

Hasan Amca 1884'de Karadağ sınırında doğdu. Babası Recep Ağa Kafkasya'dan göç eden bir çerkezdir. Osmanlı Ordusu'na katılmış çeşitli savaşlarda bulunmuş önyüzbaşı rütbesine kadar yükselmişti. Oğlunun da kendisi gibi asker olmasını istemiş Hasan Vasfi de çok sevdiği bu askerliğe ilk adımı Kuleli Askerî Lisesi'ne girerek atmıştı. Kuleli'yi bitirdikten sonra Harbiye'ye girdi. Harbiye'nin ilk sınıfında ayağının bir santim kısa oluşundan dolayı Askerî Tıbbiye'ye gönderildi. Dönemin politik atmosferi Hasan Vasfi'yi etkiledi. Tıbbiye'nin üçüncü sınıfında okulu bırakarak politikaya atıldı. İttihat ve Terakki'nin önde gelen savunucuları arasındayken o muhalefeti seçti. Halâskarlar'a katılarak «Taklib-i Hükûmet» adıyla anılan suikaste kaldı, yakalandı ve müebbet kalebentliğe mahkûm edildi. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin önderlerinden Cemal Paşa'nın dikkatini çekti. I. Dünya Savaşı çıkınca Hasan Amca meşruten tahliye edilen siyasî hükümlülerle birlikte Bodrum zindanından çıktı. Cemal Paşa'nın maiyetinde Bahriye Nezareti'nde memurluğa başladı. Bir süre sonra Paşayla birlikte Suriye'ye gitti. Cemal Paşa'nın güvenini kazandı ve kendisine «Ermeni Muhacirin Müfettişliği» görevi verildi.

Tecrübe olayına karşı olan Cemal Paşa böyle önemli bir göreve güvendiği birini getirmişti. Hasan Amca savaş bitiminde İstanbul'a döndü. İttihatçılara olan kini, politikaya olan tutkusu onu tekrar olayların içine çekti. Mütareke döneminde İstanbul Polis Müdürlüğü'ne kadar yükseldi. Millî Mücadelenin başarısından sonra, 150'liklerden olmamasına rağmen «İttihatçıların kendisini harcıyacaklarından ve kim vurduya gideceğinden çekinerek» Yunanistan'a gitti, Selânik'e yerleşti. Çerkez Ethem ve arkadaşlarına karşı Mustafa Kemal'i savunması yüzünden kavga etti. Bu nedenle Yunanlılar Hasan Amca'yı «Mustafa Kemal'in casusu» olarak Atina'ya gönderip orada yargıladılar ve 6 ay hapis cezası verdiler. Hapisten çıktıktan sonda mülteci olarak Atina'da yaşamaya başladı. 1920'lerin sonlarında Bulgaristan'a geçti, yıllarca Varna'da kaldı. Türkçe öğretmenliği yaptı. Burhan Felek'in aracılığıyla Askerî İstihbarata alındı. Yıllarda Bulgaristan'da Türkiye'nin casusluğunu yaptı. Bulgarlar'ın anlaması üzerine Tür-

kiye'ye döndü. Çeşitli işlerde çalıştı ve gazetecilik yaptı. Burhan Felek'in deyimiyle, 70 küsür yaşında İstanbul'da Babıâli'de güya gazetecilik ederken gözlerini yumdu.

Kısaca «Çerkez Hasan, Tıbbiyeli, ihtilâlci, işsiz, suikastçı, kalebend, Bahriye Nezareti ketebesi, Ermeni Muhacirin Müfettişi, bakkaliye şirketi ortağı, terzi, boyacı, ressam, Türkçe hocası, Türk ajanı ve gazeteci,... ve tam mânâsıyla berdûş olarak renkli, sesli, nakışlı, elemli, işkenceli... yoksul fakat daima mağrur hayatını hastanede bitirmiştir.»

Hasan Amca'nın, Doğmayan Hürriyet ve Nizamiye Kapısı adlı yayınlanmış iki eseriyle Doğmayan Hürriyet kitabının arkasında yayınlanacağını ilân ettiği ancak yayınlanamayan Dördüncü Ordu Karargâhı Cemal Paşa ve Techir, Basının Üç Büyük Kurbanı Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki ve Memleket Hapishaneleri Bekirağa Bölüğü, Mehterhane, İzmir-Sinop adlı eserleri vardır. Tüm yaşamı serüvenlerle dolu olan Hasan Amca'nın ölümü de doktorunun deyimiyle mertçe oldu. 14 Mart 1961'de Haydarpaşa Hastanesi'nde öldü. Cenazesi birkaç yaşlı arkadaşı ve gazetecilerin katıldığı mütevazi bir törenle Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi. Hasan Amca'nın son günlerini, kendisine yakın ilgi gösteren Dr. Sayın Müfit Ekdal şöyle anlattı.

«Burhan Felek telefon ederek bizim çocuklardan biri sizin hastanede ilgilenir misiniz dedi. Cildiye servisinde yatmaktaydı. Kısa boylu, kırsaçlı, cin gibi mavi gözleri vardı. Enfarktüsde geçirmiş olduğundan dahiliye servisine yatırdık. Bir süre kaldı. Hasta hekim ilişkisinin dışında, dost, arkadaş olmuştuk. Çoğu kez akşamları birlikte evime gider sabah hastaneye dönerdik. Hastaneden çıktıktan sonra kendisini göremedim. Bir yıl sonra tekrar aradı. Kalp yetmezliği vardı. Tekrar hastaneye yatırdık. Bir gün fenalaşmış asistanlara doktora haber vermeyin rahatsız etmeyeyim demiş, koşarak hastaneye gittim. Bana; size zahmet etmişler, benimki bir kayıp değildir, taksit, taksit ölmek istemiyorum, rahat öleceğim, arkalığı başımın altından alın dedi. Arkalığı aldırdık, hanım kızıma (eşime) hürmet ve sevgiler dedi. Sağ eline yastıkla başının arasına koydu ve öldü. Hayatımda böyle mert bir ölüm görmedim. Hasan Amca kimseye metelik vermeyen mert ve gururlu bir insandı. Hep geçmişten bahsederdi. Hafızası o kadar yerindeydiki geçmişi tüm detayıyla anlatırdı. Suriye Cephesi, Cemal Paşa, Viktorya Oteli, Falih Rıfkı, Prens Sabahattin... son günlerinde 31 Mart Vak'ası'nı okuyordu.»

Hasan Amca'nın son günlerinde ona yakın ilgi ve şefkat gösteren, bize bu bilgileri anlatan Sayın Dr. Müfit Ekdal'a teşekkür ederiz.

ARBA

ÖNSÖZ

Seyirci olarak kalmamış, hâdiselerde yer almış bir insanın, hâtıralarını tarafsız bir dille yazabileceği kolay kabul edilemez.

Bizzat yaşadığı günleri ve bunların arasında rol aldığı vakıaları yazarken, onları sadece bir gözlemci gibi tasvir ederek açık ve hakiki bir tablo vermek, hükmü okuyucuya terketmek, hatıra gelebilir. Bunu bana tavsiye edenler olmadı değil.. «Vakıaları naklet, hükümleri okuyucuya bırak..» dediler.

Bu kolay yapılabilir mi? Bu tabloyu ben resmedeceğime göre; bunu okuyucuyu kendi görüşüme uygun bir hüküm vermeğe sevkedecek edada resmetmiyeceğimi temin etmek mümkün olur mu?!..

Nasıl olursa olsun -istemiyerek de olsa- vâkıaları kendi anlayışıma uygun bir hüküm teminine müsait şekilde tasvire meyletmekten korunabileceğime inanamadım. Bu düşünce ile gördüğümü, anladığım ve inandığım gibi yazmanın daha isabetli olacağı kanaatine vardım.

Bana öyle geldi ki, bizim vazifemiz vâkıaları anlayış ve yargılarımızla beraber bir sonraki nesle terketmek, işin en doğrusudur. Bunun, dayanak ve sebeplerini inceliyerek hakikate varmak onlara kalan bir vazifedir.

Vâkıaların ana kaynaklarını tahlilde, bağlantıları incelemede ve nihayet çıkaracağım neticelerde yanılabilirim. Bunun, şaşırtmak veya bir tarafı kayırmak, bir şeyi gizlemek veya inkâr etmek gayreti ile yapılmadığından emin olmalarını okuyucularımdan dilerim.

Yaşadığım günlerde tarafsız değildim. Kuvvetli zayıf, doğru yanlış inanışlarla taraf tutmuştum. Bunun için yazılarımın tarafsız olmıyacağını tekrar özür dileyerek okuyanlarıma arzetmeliyim.

Geçmişe ait izlenimlerimi bugünkü fikirlerimle karıştırmamağa, hâdiseleri; şimdi o günkü açıdan görmüyorsam, bu değişikliği o günkü anlayışımla açıklamaya çalışacağım.

Aleyhimde hiç bir hükümden sakınmıyacağım. Esasen kaybedecek çok şeyi olan kimselerden değilim. Ben sadece «nemelâzımcılık» etmemiş, iddiası olmayan bir vatandaşım. Daha fazla seçkin bir hüviyete sahip olmayı istemedim; belki buna liyakat de gösteremedim.

Bugün daha az heyecanlı mizacı o kadar sert olmayan bir yaştayım. Yazılarımın daha ılımlı, daha cana yakın olacağını ümit ediyorum.

Vaktiyle karşıtı bulunduğum insanları ve hâdiseleri tenkit ederken soyut konuşmamaya dikkat edeceğim. Vâkıa ve hâdiselere dayanan delilleri ileri süreceğim, fakat doğrudan doğruya suçlayan, hüküm veren ben olmıyacağım. Ya, bizzat karşıtlarımın yazı ve sözleri veya dost ve taraftarlarının tanıklıkları ve yahut vâkıaların verdiği neticeler iddialarımı doğrulayacak ve belgeleyecek...

Biliyorum! Hâtıra yazılarını okutmak, yazmak kadar kolay olmayacak; yazmak bir derece geçmişi yaşamak olacağına göre yazan için hem kolay; hem

zevklidir. Okucunun alâkasını temin etmek ise, güçtür, buna şüphe yok..

Hayatım, seçilmiş bir mesleğin ardı ardına gelen zincirini teşkil eden tekdüze halkalardan ibaret olmadığı için alâkayı çeker ümidindeyim. Bunu okuyucuya sevimli bir tarzda sunmak, yazı yazmak kudretine bağlı olacağına göre bu yanı, ancak mümkün olduğu kadar yapabileceğim.

Öyle ümit ediyorum ki; gerek yaşadığım vak'alar, gerek bu konuda arza imkân bulacağım belge ve tanıklarla kişisel gözlem ve tahlillerim, Meşrutiyet devrinin şimdiye kadar -çoğunlukla naklen- takdim edilmiş sunî çehresinde belli değişikliği yapacaktır.

KADIN NİNE

Ne kadınlığını, ne de ihtiyarlığını ifade için değil, komşuları ve hemşerileri arasında onun ismi Kadın Nine idi. Kadın Nine, Horhor Caddesi'ni Akarçeşme'den Sofular'a bağlayan Molla Hüsrev Sokağı'nda otururdu, bir de oğlu vardı. Lârisa Yenişehir göçmenlerinden olan bu ailenin hâli vakti düzgündü, gelirleri ile rahatça geçiniyorlardı.

Kadın Nine, ufak tefek bir hanımdı. Sakız gibi bembeyaz başörtüsü, siyah yeldirmesi, parlak rugan mâbeyn biçimi mini mini ayakkabılariyle taşları seçer gibi itinalı çekingen adımlarıyla onu hâlâ hatırlıyorum. Nine'nin yegâne varlığı da biricik evlâdı Hasan'cığından ibaretti.

Bana kalırsa; Hasan Bey ağabeyin asker olmamasından başka bir kusuru yoktu. O vakitler nerede olduğunu bilmediğim, mahiyet ve derecesini tâyin edemediğim, başı bozuk (*) kaymakam çıkıldığı söylenen bir mektebe gidiyordu.

(*) Başıbozuk = Sivil.

Üç senede kaymakam çıkmaya da bir türlü aklım ermemişti. Ben mutlak asker olacaktım. Harpte can vermiş bir asker evlâdı olmam benim de asker olmamı gerektiriyordu. Ölçü olarak her şeyde askerliği kullanmaya alışmıştım. Düşünüyordum ki; ben daha on sene mektepte okuduktan sonra nihayet mülâzımı sanî (teğmen) çıkacaktım. Ondan sonra da yarbay (**) olmak için en az yirmi senenin geçmesi lâzım gelecekti. Bunu, Hasan Ağabeyin mektebi ile mukayese edince doğrusu azçok canım sıkılmıyor değildi..

Komşu ağabeyler arasında Kuleli'den Harbiye'den Bahriye'den olanlar da vardı. Kendi kafamda yaptığım sınıflandırmada cemiyetin üstün tabakası saydığım bu askerler bile; Hasan Bey Ağabeyin üstünlüğünü kabul ediyor gibiydiler. Hepsi onu sayıyorlardı. Ben de âdeta hocalarıma karşı hissettiğim korku ve saygıyla karışık bir his vardı, ona karşı...

Çok az konuşurdu. Bazan kısaca derslerimi yoklar, ufak tefek ihtarlarla çalışmamı teşvik ederdi. Ne kadar da çok biliyordu; Hesap, coğrafya, tarih, kitâbet...

Bir gün elindeki elmayı ikiye böldü. Yarısını göstererek :

— Bunu rakamla yaz.. dedi. Durakladım.

— Hani bayağı kesir okudum, diyordun.

— Evet okudum ağabey. Biliyorum. İmtihanda da ondan sormuşlardı, yaptım.

— Pekâlâ öyle ise yazsana.

Duraklamakta olduğumu görünce :

— Bir bölü iki yaz, bakalım.

— Yazdım.

(**) Kaymakam.

— Peki bunu bir bölü ikiden başka nasıl okursun?

— İkide bir.

— Elindeki elmanın yarısını göstererek:

— Bu bir elmanın iki parçasından biri, yâni yarısı değil mi?

— Evet...

— Uygulamalı olmayan öğretim öyle netice verir dedi.

Sayıların aynı cinsten olmaları zaruretini anlattı. Hocamdan daha iyi anlatıyor, ondan da iyi biliyor gibi idi. Her derste de böyle idi..

Bir gün sevimli Kadın Nineyi mâteme, konu komşuyu hayrete düşüren bir hâdise oldu: Bu akıllı ve bilgili delikanlı gâvur memleketine kaçmıştı...

Mahalle kadınları bunu, bir gâvur kızına vurulmasından bilmek istediler; fakat yağlıkçı Şâkir Efendinin mahrem ikazı üzerine bundan bahsetmenin tehlikeli olduğunu anladılar ve dedikoduya son verdiler.

O günden sonra, Kadın Ninenin kapısını açan ne bir komşu, ne bir dost kaldı. Kadın Nine de bir müddet sonra topraklara karıştı, hâdise de unutuldu, gitti.

Biz de zaten başka bir mahalleye taşınmıştık. Burada, Hasan Bey Ağabeyin yerini dolduracak bir komşu bulmuştum. Bunun hem de öyle başıbozuk olmak gibi bir kusuru da yoktu. Bir ev aşırı bu komşumuz Harbiye'nin son sınıf birincisi idi. Ben de artık Rüşdiye'yi bitirmiş Kuleli'ye geçmiştim, askerdim. Bu itibarla bu komşu Ağabey bence üstün bir saygıya lâyıktı.

Çok ağır başlı bir gençti. Pek seyrek izinli çıktığım için onu da seyrek görüyordum. Onu hem bir

komşu ağabey, hem bir üst gibi selâmlardım. O da selâmımı biraz âmirâne ve ciddî alırdı.

Annem benden şikâyet ederken, onun tavır ve halinden misâl vermeye başlamıştı. O, her hafta muntazaman izinli çıkıyordu. Ben iki üç ayda bir...

O, akşam mektepten doğru evine geliyor, ertesi gün ancak mektebe dönme zamanından bir iki saat önce çıkıyor; doğru kışlasına... Ne kahve biliyor, ne arkadaşlarla gezme biliyor.. Odasına kapanıyor, sade okuyor.

Ben ise, ancak uyku zamanında evde kalıyorum. Gözümü açınca fırlıyorum, bir daha da eve girmiyorum.

Annem, bu farkları sayıp dökmeye uzun zaman imkân bulamamıştı. Bir sene sonra bu değerli genç komşuyu da kaybetmiştik. Buna ait vâkıayı daha açık tâbirlerle anlamıştık. Aynı şey: «Avrupa'ya kaçmış ve bozgunculara katılmış». Bu sebeple «silki celili askerîyeden» tardedildi. Bu vak'a cezasiyle birlikte Evamir de okundu. Demek bu da (hâin) di. Bu da, Hasan Ağabey gibi...

Amma ne kadar tuhaf, bu iki hain de, çok okuyan, çok ciddî olan, vakar ve haysiyet sahibi gençlerdi. Hainlerin hep de böyle adamlardan çıkması biraz garip değil miydi?

Bu Avrupadaki fesadçılar da kimlerdi? Ne yapmak istiyorlardı? Kime karşı nasıl fedat kurmakta idiler?

Bu sorular kafalarımızı pek kısa bir müddet meşgul etti. Sonra kendi âlemimize döndük. Amma; ne olursa olsun. Hasan Bey Ağabeyle, Amasyalı Tahir Bey, bu vakarlı iki hayal, kendilerini hain olarak görmemize imkân vermiyerek, benliğimizde gururla yerleştiler. Kendilerinden hain birer hüviyet çıkarmamı-

za bir türlü müsaade etmediler. Onları her hatırlayışta hüviyetlerinde hain ve hiyanetten başka bir şey aradık.

Zaman; bir gün bunların kim olduklarını anlamama fırsat verdi ve gün geçtikçe onların ne istediklerini sezmeye başladım. Nihayet bir gün, ben de onlara katıldım. Çok büyük bir vazifenin kapı eşiğinde olduğumu hissettim. Memleket, içinde yuvarlandığı büyük tehlikeden kurtulmak ihtiyacında idi. Bu hizmete hayat pahasına da olsa koşmak, yetişmek borçtu.

Bu pek kolay ve pek mümkün bir şey gibi görünmüştü o zamanlar bana.. Dâvanın sadece fedakâr bir kaç evlâda ihtiyacı olacağını sanmıştım. Bir zâlimi kovmaktan ibaret basit bir iş... Kurtuluş ve kurtarış için sadece bu kadarcık bir fedakârlığa ihtiyaç vardı...

Vatanın, bu küçük ve kolay hizmeti uğrunda can verecek bir değil, binlerce evlâdı olduğuna şüphe yoktu.

İşte artık bu yolun, Hasan ve Tahir Beylerin ve arkadaşlarının yolu olduğunu öğrenmiştim. Ben de onları bulacak ve onların yollarında yürüyecektim.

Yavaş yavaş muhit ve arkadaşlarım değişiyordu. Sürekli fikrimi tahrik eden ve beni istikametimden ayıran bir şüphenin tesiri altına girmiştim.

İnsanın muhitin tesirinden kurtulması kolay olmuyor, fakat boş bir kabadayılık zihniyetinin gülünçlüğünü de farketmiştim artık...

Mekteplerde bana verilen bilgilerin yersizliğini, dünya ve cemiyette daha başka şeylerin yeri olacağını tahmin etmeye başlamıştım.

«Arayan mevlâsını da belâsını da bulur» derler. Değişen zihniyetim bana kafama göre arkadaş de-

ğişmeyi zarurî kıldı. Aranıyordum. Bugünkü muhitim beni tatmin etmez olmuştu.

Bu kaliteden arkadaşlara daha ziyade Tıb talebesi arasında rastladım. Bu tahsil ne derece karanlık bir muhit ve zaman içinde olursa olsun insanları realiteye daha kuvvetle yaklaştırmak istidadında idi. Tıp talebesi hakikati sezmekte daha büyük bir ehliyet gösteriyordu.

Sultan Hamid de bunu çok iyi anlamıştı. Onları daima şüpheli ve itimada lâyık olmayan bir bakışla görürdü.

Tıp tahsili, bu maddeye ve realiteye dayanan mevzu, üzerinde çalışanları daha kuvvetle hayâlden ayırıyor, hakikate yaklaştırıyor denebilirdi.

Türk ileri hareketinde en büyük fikir ve hareket adamlarını daha ziyade bu topluluk içinde bulmanın sebebi hiç de aynı olmadığı halde maddî prensiplere dayanan bir fakültenin ihtiva ettiği bütünde aramalı. Anatomi ve psikoloji ayrı şey amma, cemiyeti bilmek kendini bilmekten sonra ve aynı şey...

Bu huzursuzluk, beni bir doktor yapmadı amma bir ihtilâlci olmaktan da ayıramadı...

İyi bir şey mi bilmiyorum amma, bunu size inanmadığım kaderle nitelendireyim: İşte yaradılışım beni buna sevketti. Sultan Hamid aleyhtarı bir zümreye çok kin ve az bir bilgi ile katıldım.

İLK GÜNLER

İttihat ve Terâkki «Kalkın ey ehlivatan» dediğine âdeta pişman olmuştu.

Geceli gündüzlü, durup dinlenmeden sürekli gös-

terilere devam ediliyor, bu ve buna benzer hareketlerin ardı arkası gelmiyordu.

24 Temmuz günü gazetelerde «Meclisi Mebusan»ın açılmasına dair iradei seniye süreti «Tebliğatı Resmiye» sütunlarında her gün görülen iradelerden biri gibi yayınlanmıştı.

O gün henüz bunun ne demek olduğunu herkes anlayamamış olduğu için, ancak Bâbıâli'de, o da akşama doğru, gazete idarehaneleri ile bazı kütüphanelerde (*) bayrak asmak ve müesseselerin önlerinde, gurublar halinde toplantı yapmak suretiyle ufak bir gösteri hareketi belirmişti.

Zaptiye Nazırı bunu önlemeyi denedi, muvaffak olamadı. Olamaymca caddelerde atlı polis devriyesi gezdirmek gibi ihtiyat tedbirleri ile yetinmeye mecbur oldu. Bilhassa «Zaman» ve «Gayret» gibi bir kaç kütüphanede gelen geçenin alâkasını çekecek hareketlerde bulunan toplantılar görülüyordu. Kasalarla getirtilen biralar gelen geçene ikram ediliyor. Bu dâvete güler yüzle icabet eden, bir yan bakışla görmemezliğe gelerek süratle uzaklaşanlar da oluyordu.

Bu kütüphanelerde gece yarısına kadar kalmış ve bu gecenin vukuat cetvelini bununla kapadığımızı zannederek evlerimize doğrulmuştuk.

Bugün Belediye Dairesi olan o günün Maarif Nezareti (**) önünde bir polis, kamu huzurunu ihlâl ettiğimizden dolayı bizi Zaptiye Nezaretine götürmek gayretine düştü. Grubumuz iki Türk, üç dört Rum ve Ermeni vatandaştan oluşuyordu. Ne olur ne olmaz

(*) Zaman ve Gayret kitabevi, İkdam Gazetesi.

(**) Basın müzesi

dedik. Hıristiyan vatandaşları savdık. Arkadaşım Ahmetle (*) yola düzüldük.

Polis, bizi o günün suçlarından «nâra atmak» la itham ediyordu. Aramızda sert bir münakaşa devam etti. Gürültü, patırdı nezarete vardık.

Nazırın huzuruna çıkarılacağımızı hiç de tahmin etmemiştik.. Paşanın o neviden suç ve suçlu ile meşgul olmıyacağı tabiî idi.

Anlaşılan bunlar bizi hâdise çıkarmadan tevkif etmeyi tasarlamışlar. Bunun böyle olduğunu biraz sonra anlamıştık.

Nazır, bizi iki misafir gibi kabul etti. Ahmet, sabredemedi, daha oturmadan :

— Biz tutuklumuyuz? Tutuklu isek sebebi nedir? Diye sordu.

— Hayır, ne münasebet, polis sizin sevinç gösterileri yaptığınızı nereden anlasın. Nâra attığınızı zannetmiş!..

— Öyle ise insan sesini anırıdan ayıracak kavrayışlısını kullansanız...

— Bundan sonra daha ehliyetlilerini yetiştirmek, kullanmak vazifesini siz gençlere bırakacağız. Buyurun, oturun, asabileşmeyin, dedi. Oturduk.

«— Artık, dedi. Belki birkaç gün sonra bu mevki ve selâhiyetleri sizlere terkedeceğiz. Şevketmeap efendimiz Meclisi Mebusanın açılışını irade buyurdular. Bu arzularında samimîdirler. Milletin arzusunun yerine getirilmesini buyurmak lûtfunun devamından emin olabiliriz. Ben saati saatine Bâbıâli'deki galeyanı takip etmeye mecburdum. Orada bulunan hürriyet taraftarları kişilerden bazılarıyla görüşmeyi istemiş-

(*) Ahmet Tanyeli Başvekâlet arşivinde memurdu, Harbiye mektebinde (Ahmet Etyemez).

tim. Gerçi bu tarzda imkân aramak pek de münasip değildi; Ama başka türlü de ne yapabilirdim? Bakış açımı söylemek ve düşüncelerimi bildirmek için pek kısa bir zamanınızı alacağım. Mazur göreceğinizi ümit ederim.

Esmer, orta yaşlı bir adamdı. Belli ki inkılâp ona ağır bir darbe olmuştu. Âdeta çökmüş görünüyordu. Hafif Arap lehçesiyle fakat akıcı konuşuyordu. Nazikâne bir eda ile ifadeye çalıştığı fikirlerine kuvvetle inandığı tahmin edilebilirdi.

Fransız büyük ihtilâlini ve liderlerini hürriyet, eşitlik prensiplerini çok iyi bildiğini, hürriyetin insan benliğindeki ehemmiyetli mevkiini çok iyi takdir ettiğini, ancak bu prensiplere dayanarak bu İmparatorluğun devamını temin etmek mümkün olmıyacağını (O, İmparatorluğu «Camia-i Kübera» (*) diye nitelemişti). Bekanın ancak tek bir kelime etrafında mümkün olabileceğini, buna inandığı için makam-ı Muallâ-yı Hilâfete tam bir sadakatle bağlı olarak onun hizmetinde bulunduğunu iftiharla söyledi.

Arada arkadaşımın ters ve kaba itirazlariyle karşılaşmasına rağmen şöyle bir hükme vardı ve bunu bize söylemekten çekinmedi:

— Bu devlet, on seneye varmaz dağılır.

Ahmet sinirlendi:

— Siz zahmet buyurmayın. Vatanın derdini başkaları düşünsün..

Cevaptaki sertliğin farkında değilmiş gibi davranan Paşa, yavaş ve dalgın bir sesle:

— Milli hisler harekete gelecek... Çerkes, Arab, Kürt, Rum ve Ermeni... Dağılacak... Evet bundan sonra bütün bunlardan sizler mesul olacaksınız..

(*) Büyükler topluluğu.

Dedi., ayağa kalktı, biz de kalkmıştık... Ahmet tekrar sordu :

— Şimdi, tutuklu değiliz öyle mi?

— Estağfurullah, rica ederim. Serbestsiniz.. Bu hasbihali yapmak istemiştim.

Ahmet oda kapısına doğru yürüdü. Ben Paşayı selâmlamaktan kendimi alamadım.

Merdivenleri süratle aşarak, nezaretin pis avlusuna idik, polis ve memurlardan gece nöbeti tutan tek tük kimseler görünüyordu. Kapıdan fırladık.

— Sıfırı tüketmişler...

— Öyle... Herif dut yemiş bülbüle dönmüş...

— Fransızca bilirim mi dedi, ne dedi?

— Öyle...

— Fransız İnkılâp Tarihini de ne!...

— Ha öyle birşey de söyledi. İnkılâp Tarihi...

— Bu ayrı bir tarih olacak galiba...

— Yok canım, Tarihi Umumiden bir parça...

— Öyle Fransız tarihinin inkılâba ait kısmı...

— Acaba Cin Ali'nin bize okuttuğu tarihte var mı?

— Hiç olur mu - Bunu bize okuturlar mı?

Bir müddet konuşmadık, hızlı adımlarla yürüdük. Bir aralık söylenir gibi :

— Hacı Fitil'in derdine bak. On senede bu «Camiai Kübera» dağılacakmış!

— Evet öyle, dedi. Şeytan, herifin çenesi bu diye...

— Onun gibi bir şey... Herife derdi sana düşmez, dedin ya... Böyle bir günde senin gibi bir serseriden bu cevap ona tokattan, yumruktan daha fena...

Ne de olsa olan bitenlere pek inanmıyorduk, Ahmet'in Etyemez'deki dört tarafı bostan, kuş uçmaz kervan geçmez diye tarif ettiğimiz evinde kalmaya

karar verdik. Her ikimiz de Etyemez'e doğrulduk ve o geceyi orada geçirdik. Ertesi gün aceleyle ilk gazeteciden bütün gazeteleri aldık. Hürriyet devam ediyordu.

İlk günler halkın gösterileri birbirini takip ediyordu. O hareketlerden mânâ çıkarmak oldukça zor... Her kafadan bir ses çıkacağı tabii... Yıllarca susmaya mecbur edilmiş sorulan bir suale vereceği cevabı, etrafına bakınarak, korka, sakına, vermeye alıştırılmış bir insanın dilini çözer çözmez dileğini açık seçik anlatan bir hatibin ortaya çıkacağı beklenemezdi.

Yalnız bu mahşerî hareketlerde varılan müşterek karar dikkati çekecek mahiyette idi. Halkın bütün kaynaşlarında varmak istediği tek hedef «Padişahı görmek...» Her türlü teşebbüs, her nevi toplantılarda gürültü, patırdı nihayet Yıldız'a gitmek, Padişahı görmek kararına bağlanıyordu.

26 Temmuz bu kararla muazzam bir kalabalık Beyazıttan, Köprü, Beşiktaş yolu ile Yıldız'a yürüdü. Gece yarısına kadar ısrarla Padişahın görünmesini istedi ve bekledi.

Nihayet bir pencereden «Zatı Şahane» çehresini gösterdi. Bütün milletin «Padişahım çok yaşa» avazesi ile karşılaştı.

Ertesi gün yine böyle bir gösteri, ardı arası ve sonu gelmeyen, milletten Padişaha minnet ve şükranlar, Padişahtan millete «mahzuziyeti şâhâne» tebliğleri, selâmlarla gönül okşamak, ziyaretler görüşme istekleri, gösteriler devam ediyordu.

Bu Padişahı görmek arzusu ile toplanmaktan, ne bizzat Padişah, ne de İttihat ve Terakki memnun değildi. Padişah, Sarayın duvarları dibinde muazzam halk homurtalarını duymak, tarihin ve ananenin ona verdiği korkunç derslerden dolayı endişe içinde idi.

İttihat ve Terakki, halkın bu nümayişlerde Padişaha karşı gösterdiği bağlılık gösterilerinden Padişahın cesaret alacağından şüpleneniyor. Bu işi kısa kesmenin hayırlı olacağını düşünüyordu.

Doğrusu, iyi bir şekilde başlamamış olan, pek de hoş bir seyir takip etmeyen bu hareketler endişe verici bir mâna taşıyordu.

Bu, bizim anladığımız gibi Hükümdarlıkla halkın hak ve salâhiyet paylaşması mücadelesinde halkın bir zaferi değil, Padişahın sonsuz iyiliklerinden biri, onun bağışı olarak kabul ediliyordu.

Meselâ, Meclisi Mebusanın açılmasına dair çıkan irade ve onu müteakip muhtelif tarihlerde yayınlanan beyanatında Padişah:

«Eserim olan Kanun-u Esasi ve icabı bulunan Meclis-i Mebusanı (1890) da milletimin henüz buna liyakat ve iktidarı olmadığı anlaşılmakla Heyeti Vükelânın tasvip ve talebi üzerine bilâmüddet kapamıştım. Cenabı Hakka hamdolsun, şimdi milletin buna ehliyeti tahakkuk etti. Karihai ilham sabihamdan Meclisin açılmasını ve ehliyetli Mebusların intihap edilmesini irade ediyorum» diyordu.

Padişahın anlayışı böyle idi. Zamanın kültür müesseselerinin anlayışı da aşağıda vereceğim örneklerle buna yakın görünüyordu. İşte Mekteb-i Hukukun bu iradeye verdiği cevap:

Tesisi celili Cenabı Şehriyarileri bulunan Kanun-u Esasinin tatbiki hakkındaki irade seniyei hazreti tâcidarilerinden dolayı kulübü ümmetten yükselen şevk ve şadiye iştirakle menabii pakize kalbimizden coşan müselsel şükran ve imtihanlarımızı arz ve takdim eyleriz.

Ziri himayei hazreti hilâfetpenahilerinde bulun-

makla mübahi: Mekteb-i Hukuk şakirdan şakirülihsan kulları.

23 Temmuz 1908 de aynı suretle hürriyetin cesur emekçisi sayılan Mekteb-i Tıbbiye talebesinin telgrafı da bu :

Bugün maşrıkı fuyuzat osmaniden heybet ve azametle tulû eden âfitabı cihantabı hürriyet, Memâliki Osmaniyenin her cihetini envarı müsavat ve adaletle tenvir ve tercümanı hisiyyatı memleket olan gazeteler, kulübü âmmei osmaniyanı müjdei fevzü felâh ile tebşir ediyor. Muhibbi kadim vatan olan Tıbbiye efradından bulunduğu şu millet muazzamanın avni hakla nail olduğu surur fevkalâdeye iştiraki an samim vazife addeder.

Ruhu memleket, faydabahş din ve millet olan Meclis-i Mebusanın ağûşu safında yaşadığımız mukaddes vatanımızı medeniyetin en celi bürhanı, tarakkinin vasıtai saadet nişanı bildiğimiz serbestii efkâr ile yaldızladıkça her çehre beşuş, her aile mesut, her babı müracaat meftuh, her osmanlı bahtiyardır.

«Cenabı Hak, milletin sayini meşkûr, devletin satvetini mebrur, Padişahımızın kalbi şâhanesini mesrur eylesin, âmin.»

Tramvayda yanında oturan bir zatın cebine elini sokarak bulduğu fıstığı yiyecek kadar dalgın olan ve adamın :

«— Beyefendi!... Müsaade buyursanız da, bir miktarını da çocuklara götürsem...» ihtarı ile ancak ayılabilen ve bu sebeple kendisine filozof ünvanı verilen meşhur Emrullah Efendinin nutkunu ve telgrafını da ilâve edersem, zamanı o günün anlayışını karakterize etmiş olurum. Bakınız o günün büyük düşünürlerinden sayılan ve sonra Maarif Nezaretine getirilen bu zat hürriyeti nasıl anlamış...

Emrullah Efendi, o günün Dârülfünun (*) muallimlerinden ve Meclis-i Maarif âzâsından yâni zamanın ulemasından bu zat... şöyle konuşuyor:

«... Artık söz söyliyebiliriz. Artık mübarek vatanımıza karşı kalplerimizin en derin köşelerinden gizliye gizliye büyüttüğümüz, beslediğimiz hissiyatı sadıkanemizi (!) birbirimize alenen söylemekten çekinmiyeceğiz. Serbest konuşmamıza bir mâni varsa, o da bu anda kalbimizi dolduran hissî heyecandır. Çünkü Allah, ömrü şâhanelerini müzdat buyursun, velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretleri bize hürriyeti ihsan buyurdu.

Otuz senedenberi nevama esaret altında ezilen ümmeti Osmaniyeyi, lütfen azâd buyurdular. Bin şükür padişahımıza kavuştuk. Bugün idi-visali millettir. Evet bize padişahımızı göstermediler.

Kuvai mâneviyeyi devletin mahasalı olan mektepleri, insana hakkını, vazifesini, sadakatini talim eden bu muhteşem müesseseleri, birer darülfesad addettirecek derecede bühtanda bulundular. Sadık gençliği, hepimizin übu müşfiki olan şehvetli padişahımızın nazarı hümayunlarında lekelemek için, az mı gayret gösterdiler. Onlar, yalancı sadık idiler. Padişaha hakikî sadık işte bizleriz. Biz, sadakati padişahımıza muhabbet ve tâzimde, kuvvei saltanatın şûkuh ve ikbalinde buluruz.»

Nihayet hazret coşar. Padişaha telgraf çeker:

15 Temmuz 324 (**).. Atebei seniyeye maruzu çakeranemdir.

(*) İstanbul Üniversitesi.

(**) 28 Temmuz 1908.

Bir abdi, ıtlak idenin sevabı vardır. Zatı akdesi hilâfetpenahileri koca bir ümmeti âzat buyurdunuz. Bunun indallahta ecri ne kadar büyükse, kalbi sadıkı ümmette uyanan minnet o kadar bîpayandır. Padişahım bizi âzat ile can ve dilden şimdi esir ettiniz. Allah ömrü şâhanelerini müzdat buyursun.

İşte bizde hürriyet alış verişi bu şekilde olmuştu.

14 Temmuzda bu karmakarışık hareketleri değiştireceğini zanneden İttihat ve Terakki millete hitaben şöyle bir ihtarda bulundu:

«Artık herkes iş ve gücü ile meşgul olsun, (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti) bütün vatan kardeşlerini, Allaha hamdü senâlar olsun, İttihat ve muhabbet bayrağı altında topladı. Herkesi birbirine sevdirdi. El birliğiyle, yürek birliğiyle vatanı zincirlerinden kurtardı. Artık herkes hür, herkes mesrur ve mes'uddur, fakat bunun için, buna tamamile muvaffak olmak için cümlenize cemiyetin bir nasihati, bir ihtarı var:

Zerre kadar namus ve doğruluktan ve itidalden ayrılmayınız. Heyecanlı nâmakul nümayişler maksadı yalnız bulandırır. Kimse başkasının malına, ırzına, canına taarruz etmesin. Herkes birbirine hürmet ve sahabet göstersin. Bilhassa memleketimizde yaşayan ecnebî dostlarımızın malı, canı, ırzı kat'iyyen bizim kefalet ve emniyetimiz altında bulunmalıdır. Namus, muhabbet ve intizam altında yalnız vatanın selâmetine çalışmakla tarihimizde, tarihî âlemde pâk; şanlı ve ebedî nam bırakalım. Çalışmak için cemiyetin vesaiti mahsusa ile millete tebliğ edeceği tebligattan kıl kadar ayrılmayınız.

Cemiyetin ihtarat ve ikazatı hilâfında hareket edecek olanların sebebiyet verecekleri münasebetsiz hallerden dolayı pek büyük bir mes'uliyet yüklenmiş

olacaklarını bilelim. Bilelim ki, Osmanlılık şânını muhafaza etmek, namus ve hamiyyetten ayrılmamakla olur. Vatan bizden yalnız bunu istiyor.»

Belirsiz ve zayıf bir anlatımın ürün olan bu bildiriyi tahlil ile netice çıkarmaya çalışmaktan ziyade olayların gelişi ile bunu mânâlandırmak daha doğru olacak... Yalnız İttihat ve Terakki Cemiyetinin halktan istediği şeyin ne olduğu pek anlaşılmamakta, açık olarak istediği tek şeyin, «bu gösterilere son verilmesi» olduğu görülmektedir.

Bu gösterilere halkın bir gün son vereceği tabiîdir. Bu sonucu, İttihat ve Terakkinin bu bildirisiyle temin mümkün olmamıştı. Vakıalar bunu ispat etti. Herkes bildiğini okumakta devam ediyordu. Bundan on gün sonra, İttihat ve Terakki Merkezi, bir bildiri ile tekrar halka hitap mecburiyetinde kaldı.

7 Ağustos 1908 tarihinde yayınladığı bildiride:

«... Artık bütün bu nümayişlere son verelim. Herkes iş ve gücü ile meşgul olsun. Bilûmum tebaanın makamı muallâyi hükümdariye doğru müteveccih bulunduğunu gösterdiğinden şâyanı şükrandır. Artık herkesin işi gücü ile meşgul olacağı zamanın hulûl ettiğini umuma hamiyetle ihtar ederiz.

Padişahımız Efendimiz hazretleri, tebaai sadıkalarına gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hüsnüniyet ve sadakatine tamamiyle mutmain bulunduklarını lisanı mülûkâneleriyle beyan buyurmuşlardır...

İdarei sabıkaya mensup kimselere yapılacak muamele makamı aidesince düşünüleceğinden, halkın, şunun bunun tecziyesini talebe hakkı yoktur...

İşte bu esasa mebni Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Zât-ı Tâcidariye hürmet ve ubudiyetin payidar olmasını, hey'eti vükelâya emniyet edilmesini talep ediyor.»

İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezini idare edenlerin, mânevi bozgun demiyelim, onlarda bir gerilemenin tam tanıtı olan bu bildiri üzerinde duralım:

Burada halkın gösterilerini önlemeyi temin edemeyince, gösterileri hükümdar ve ona bağlılık şeklinde olmasını teşekküre değer buluyor. Padişaha karşı hürmet ve kulluğun sürekli olmasını temenni ediyor.

Padişahın İttihat ve Terakki'nin iyi niyetine sadakatine inandığını ve bunun bizzat sultan sözü oluşunu halka karşı Cemiyeti aklama silâhı gibi kullanmak zaafını gösteriyor.

Bundan başka, bu bildiride asıl dikkate değer bir istek daha var: **Şunun bunun cezalandırılması bize ait bir şey, buna halkın karışması câiz değil»** diyor.

Bu önemli konuyu incelemeden geçmiyeceğiz. Bu konuya ayrı bir yer vereceğiz.

SOKAK VE KAHVELER

Akşama kadar dinlediğim hatiplerin çoğundan üstün konuştuğuma artık inanmıştım. Yeşil Tulumba'da karşılıklı semt kahvelerinin kalabalık müşterilerini büyük fikrî bir ziyafetten mahrum etmenin doğru olamıyacağını düşündüm ve gözüme kestirdiğim bir masanın üstüne fırladım:

Vatandaşlar, diye nutkuma başlamıştım:

— Otuz üç yıl devam eden kahredici istibdâdı artık yıkmış bulunuyoruz...

Bir gramofon plâğı gibi öttüğümün farkında olmıyarak devam ediyorum:

— İstibdâdı yıktık, hürriyetimize kavuştuk...

Halkın henüz açığa vurmaktan sakındığı alâkayı sezişim, tenkitçi bir dille konuşmam şiddetini arttırmıştı. Bu, gittikçe daha coşkun ve daha saldırgan bir eda ile konuşmama vesile vermişti. Memleketimin mâruz kaldığı haksızlıkları, vatana, vatandaşlara karşı işlenen suçları, alçaklıkları sıra sıra döküyor, yumruklarımı havada sallayarak sebep olanı tehdit ediyor, lânetlere boğuyordum.

Masanın dibinde beni dinlemekte olan, doğrusu biraz da fikir hocam olduğunu söylemem lâzım gelen arkadaşımın bir aralık eteğimden çekerek nutkumu bitirmemi tavsiye ettiğini farkettim. Fakat bunun sırası olmadığma inanıyordum. Bu ihtarı yerinde bulmadım. Hemen eğilerek kulağına yavaşça:

— Korkuyorsan git...

Demekle karşılık verdim. Ve nutkuma devam ettim. O da beklemekte ısrar etti. Henüz hükümdarlık mevkiini muhafaza etmekte olan Padişaha doğrudan doğruya dil uzatmayı uygun bulmayan halk önünde de küstahça sayılabilecek bir dille konuşuyordum. Padişahı yıllardan beri vatandaşları cehalet zindanlarında dünya yürüyüşünden habersiz, cahil bırakan, bilgi ışığından yoksun eden adam diye suçlandırıyor, onu, korkak, cahil, kuruntulu diye sıfatlandırıyordum.

Arkadaşım öğretmen Pejuhi'nin ikinci ihtarı beni büsbütün çileden çıkardı, fakat nutkuma devama da hâl bırakmadı. Her ikimiz de semtimize doğru şiddetli bir münakaşaya tutuşmuş olduğumuz halde yollanmıştık. Şiddetle tartışıyorduk:

— Beğenmiyorsan sen konuş!

— Sen konuşuyorsun ya yeter... Yalnız tutarlı konuş. Benim konuşmama gerek kalmaz...

Her vakit olduğu gibi ılımlı olmaktan uzaklaşıyordum, Kırıcı, sert konuşuyor, alaycı imalarla onu hırpalamaya çalışıyordum. Yine her vakit olduğu gibi o, sâkin, kafama vuracağı son darbeyi hazırlamakla meşgul, yürüyordu.

— Mademki benim sözlerimi münasebetsiz buluyorsun, münasebetlisini hangi güne saklıyorsun?

— Canım bu da olur mu? Padişah evhamlı, korkak, cahil...

Hayretle yüzüne bakakaldım. Senelerden beri Padişah aleyhinde fikir taşıyan ve muhitin âvâreliği içerisinden bizleri toplayıp bu fikir etrafında bir grup yapmış olan bu dostumun bu dakika ona karşı saygı istemesine şaşmıştım.

— Ne oldu? Anlamadım. Şimdi Padişah Efendimiz dostunuz mu oldu? Ona saygı tavsiyesinde bulunmak vazifesi sana mı düştü? Dedim. Ve şiddetli bir öfkeyle bağırdım:

— Cahil, korkak, alçak değil mi o...

— Olabilir! Ben onun müdafaasını üstüme almadım. Yalnız böyle konumanın münasebetsiz olduğunda ısrar ediyorum. Bu söylenmez...

— Birisi sorsa, siz kaç milyon kişisiniz?

Gene kendisi cevap verdi Otuz, otuz beş milyon! E... Otuz üç yıl, cahil, korkak, dejenere tek kişiden korkan otuz beş milyon.. Siz insan mısınız? diye sorarsa, buna ne türlü cevap lûtfunda bulunursunuz.

— Ukalâlık! Bu da lâf mı sanki?

Dedim ve ayrıldım. Evet ukalâlık demekle cevap vermiş olmadım. Hiç de ukalâlık mukalâlık değildi. Kaya gibi sözdü doğrusu.

Acele yemeğimi yedim, kahveye fırladım.

Kahve dediğim muayyen ve mahdut kimseleri

kabul eden, genişliği de ancak bize kadar olan bir yerdi. Biz buna «Mimar Sinan» kulübü ismini vermiştik; Eğer kulüp deyince bir yer kulüp olursa, bu İstanbul'un hemen ilk kulüplerinden biri sayılabilir.

Horhor Çeşmesi'ne bitişik olması (malûmdur ki Horhor Çeşmesi Mimar Sinan'ın eseridir) münasebetiyle bu ismi vermiştik. Mahalle bekçi ve sakasının hem evi, hem de vakti olup ocağını şenlendirdiği zaman kahve olan, fakat bizlerin evlerimizde ancak yemek vakitlerinde kalmamıza müsait bir yerdi. Buraya yabancı kimse gelmez, sakınmadan, korkusuzca, konuşmaya elverişli bir yuva idi âdeta...

Hele bu heyecanlı günlerde, gece yarılarına kadar ayrılmadığımız bir yer olmuştu. İki hukuk, birkaç tıb ve darülmuallimin (*) talebesi, politikaya yakasını kaptırmış Aksaray'ın sayılı bir iki delikanlısı, «Palabıyık», ismi verdiğimiz bir de hamal, dostumuz vardı. Bütün müşteri de bundan ibaretti.

Kahveye girdiğim zaman, Deli Necati gazete okuyordu. Bu temiz yürekli ve daima heyecanlı, sözünü esirgemeyen bir gençti.

Her zamanki gibi telâşlı bir eda ile yeni bir parçaya başladı.

«Âli Bir Saniha» başlıklı bir yazı:

«**Evvelki akşam Tokatlıyan gazinosunda pek çok kaba nutuklar arasında tarihe nakşı iftihar olacak incelikte olanları da var.**»

— Ne imiş bakalım? Dedi ve okumaya devam etti

«**Memleketimizde bugün nail olduğumuz hürriyetin vesaiti husulünü hazırlayan bir cemiyet varmış, «Terakki ve İttihat Cemiyeti» bunu fahri sürur ile işi-**

(*) Erkek Öğretmen Okulu.

tiyoruz; fakat bunun ne esas mahiyet ve şeklini, ne de merkezi nerede olduğunu biliyoruz ki, daha yakından takdise muvaffak olalım.» dedikten sonra hazır olanlara:

— Rica ederim, burada muhterem dinleyicilerimiz arasında Cemiyeti İttihada mensup bir zat varsa kendini bildirsin. Biz de kendinden soralım.

Bunun üzerine dinleyiciler arasından şâyanı tebcil ve tebrik bir vücud muhterem daha çıkar itminan ve sükûn ile:

— Ben işte o Cemiyet efradındanım, soracağınız noktalar nelerden ibaret ise, sorun da cevap vereyim, mukabelesinde bulunur. İki simâyı necip karşı karşıya dururlar, şu muhtasar muhavere cereyan eder:

— Cemiyetinizin efradı kimlerdir?

— Millet!

— Reis?

— Padişahımız!...

Deli Necati:

— Orta oyununda sanki... Diye bağırdı.

— Beğenmedin mi Deli?

— Yahu insan tabiatiyle bu konuşmanın suflörünü arıyor. Bu evvelden hazırlanmış, hem de soğuk ne soğuk...

Şimdi bu lâfa göre bizim Raif Bey de artık Cemiyeti İttihaddan öyle mi? (Raif Bey Muzikayi Hümayun emeklisi yetmişlik, son derece muhafazakâr, bir ihtiyardı).

— Tabii değil mi?

— Doğrusu anlaşılır şey değil.

— Ne var anlaşılmayacak, âdi soğuk bir dalkavukluk....

Zeki bir hukuk talebesi olan bir arkadaş, Ali Vasfi:

— Hasan ağzını ayarla. Öyle aklma geleni rastgele yerde söyleme. Bu işin daha çok su götürür yeri var.

— Doğru Ali! Dedi, birisi devam etti :

— Biliyor musun dün Kahraman Merkez-i Umumîde ne görse beğenirsiniz. Şeyhülislâmın oğlu Muhtar Beyi, baş köşede...

— Nasıl olur, lâf...

— Lâf maf değil.

— Belki bir ricada bulunmaya gelmiştir.

— Belki bir emir tebliğine...

— Hadi, aptal aptal konuşma.

— Bilmem ama, budalaca düşünen ve konuşan ben değilim galiba... Mâdemki İttihat ve Terakkinin reisi Padişahtır. İradelerini tebliğe eski mutemedinin bey oğlunu yeni mâbeyinci olarak göndermiş olamaz mı?

— Doğrusu, karışık ismifail, anlaşılır gibi değil...

Öteden biri :

— O bir şey değil, onu bırak, doğrusu ben şu hürriyeti anlamadım.

— Anlamıyacak ne var? Bak fenersiz (*) yakalanacağım diye bir derdin kaldı mı? Sabaha kadar gez, toz, nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun diyen var mı?

— Yaşasın! Hürriyet de bu mu? Ulan ne vakit beni polis fenerin yok diye çevirdi ki?...

— Senin ne şirret olduğunu burada bilirler, çevirmezler, yabancı bir mahallede dolaşta göreyim.

— Çevirirler mi dersin.

— Yok hatırını sorarlar.

— Ben de giderim, değil mi?

(*) O zaman gece, belli bir saatten sonra fenersiz gezmek yasaktı.

— Canım, biliyoruz. Herkes senin gibi belâsını aramıyor. Yasak da namuslu adamlara göre, sana ne?

Gülüştüler.

Necati alaycı bir eda ile Mehmet'e dönerek:

— E Mehmetçiğim, anlat. Allah aşkına, dün İrfan'la nereye gittiniz. Anlat ne olur?

Mehmet başını çevirdi. Omuzlarını kaldırarak cevap vermemek istediğini anlattı. Necati ısrar etti:

— Ne var sanki, anlat şunu.

— E... Mehmetçiğim, anlat şunu? Rıhtıma gittik, kızma; anlat işte...

— İrfan'la rıhtıma ne yapmaya gittiniz?

— Elinin körünü. Ne olmuş sanki Hürriyeti görmeye gittik.

— Pejuhi, Bu dün İrfan'la rıhtıma gitmişler, ne için biliyor musun? Selânik'ten Hürriyet gelecekmiş, vapurdan çıkarken görmek için...

Herkes gülüşmeye başladı. Mehmet'te gülenlerle beraber...

— Ne bileyim! İrfan öyle söyledi, ben de hadi gidelim, dedim.

— E... Tabii gördünüz, yakışıklı bir adammı idi bâri... Ulan Hürriyet adam mı Allahın kazı.

— Yok adam değil de balkabağı mı? Adam olmasa yaşasın diye bağırırlar mı?

— Bırakın boş lâfı, fenersiz gezmek istiyorsan, geç, Beyoğlu'na sabaha kadar gez, toz, ne arayan, ne soran olur. Bunun için Hürriyetin gelmesi mi lâzım sanki...

— Sahi! Neden İstanbul'da fenersiz gezmek yasak da Beyoğlu'nda yasak değil?.

— Orası gezme yeri de ondan...

— Orası gezme yeri de burası yatakhane mi? Lâfa gel.

— Öyle âdet olunmuş işte...

— Hayır orası ecnebi yeri de ondan...

— Ecnebi yeri olmakla...

— Tabiî ecnebi olunca polis karışabilir mi? Bak Arap Hüsam İngiliz olduğu için vukuat da yapsa polis karışamıyor. Sefaretin kavası geliyor da ondan sonra...

— Ne biçim iş yahu! Bu Zaptiye nazırının da gücü bize yetiyor.

SELANİK HÜRRİYET KÂBESİ - POLİTİKACI ORDU

O günlerde bir hürriyetçi için, Selânik'i ziyaret çok cazip ve mühim mâna taşırdı. Komite Merkezinin gizli bir dâvetine icabetten tutunda türlü, türlü cakalı tefsirlere müsaitti, bu yolculuk...

Hazırlığımı bitirdiğim akşam Sirkeci'den trene atlayarak Selanik'e doğru yollandım. Bu seyahatime arkadaşım Pejuhî ısrarla lüzum görmüştü. Çok faydalı olacağı kanaatinde idi.

Tren Çatalca'yı geçtikten sonra karanlıklara, bende muhtelif mevkilerde halkın arasına daldım.

Padişah aleyhine rastgele atıp tutmaktan sonra söyleyecek çok az şeyim olduğunu anlamıştım.

Hürriyet, istibdât gibi gün geçtikçe belirsizleşen, üzerinde düşündükçe izahı güçleşen kavramlar etrafında daha ihtiyatlı, daha lâstikli tabiî yine de rabıtadan uzak aklıma geleni söyleyerek gidiyordum.

İstanbul'da, otuzbin süngüsüne dayandığımızı

söyleyerek etrafı tehdit ettiğimiz ordularımızdan ikincisinin bölgesinde seyrediyorduk.

Her tarafta derin bir sessizlik... En ufak bir hareket yok! Hiç bir hayat eseri görülmüyor.

Yavaş yavaş etrafın benden sakındığını da sezer gibi olmuştum. Bilhassa arkalanacağımızı ümit ettiğimiz subayların lâkayt ve çekingen tavırları neşe ve cesaretimi kırmaya başlamıştı. Bizim onlardan umduğumuzu, sanki onlar bizden bekliyor gibiydiler. Bunu hissedince daha munis, daha ağır başlı oluyor; fakat yine de söylemekte devam ediyordum.

Hat boyundaki muhafız kıtalarını teftiş eden ve bir istasyondan diğerine kadar nöbet gezisi yapan subaylar arasında bir tanıdığa da henüz rastgelmemiştim. Bunların benden ve beni dinlemekten sakındıklarından artık şüphe etmiyordum. İkinci, Üçüncü orduların silâhbaşı yapmış, hürriyeti esaslamak için harekete hazır, erkânı bunlar mı idi! Ne olursa olsun bunlardan birisini konuşturmak lâzımgeleceğini düşündüm. O günkü idare aleyhinde söylediklerimin doğru olup olmadığının sorusunu hazır olan bir subaya yönelttim. Atıp tutuktan sonra, değil mi? Dedim. Subay kararsız ve kısaca :

— Allah iyi yapar inşaallah... dedi.

Ve ilk istasyonda kayboldu, gitti.

Arkadaşımın teşvik ettiği bu seyahatin artık mânâsını anlamıştım. O büyük blöfün mahiyetinden şüphelenmiş, o günler için beni İstanbul'dan uzaklaştırmanın lüzumunu düşünmüş. Demek bilmeyerekde olsa tehlikeden kaçıyordum.

Sabaha karşı, Üçüncü Ordu mıntıkasına girmiş bulunuyorduk. Burada vaziyet değişti. İskeçe'de kalabalık bir halk istasyonu doldurmuş, treni karşılamak ve uğurlamak vazifesiyle bir manga jandarma

ve bunun başında çok sevdiğim bir sınıf arkadaşım Arif Fatih...

Manga treni selâmladı. Herkes bu büyük hâdisenin izahını birbirinden bekliyor gibi idi. Üçüncü Ordu mıntıkasında bütün istasyonlarda aynı heyecanla karşılaşılıyordu. Güneyden, kuzeyden, nereden gelirse gelsin, her tren karşılamaya değer her tren uğurlamaya lâyık görülüyor. Kısaca büyük bir hareket ve canlılık göze çarpıyordu. Arkadaşımla sarıldık, öpüştük, ora eşrafından bazılarını tanıttı. Beni de «Mücahit kardeşim» diye onlara takdim etti.

Halkın sabırsızlıkla birşeyler beklediği belli idi. Arkadaşımın ricasını hemen yerine getirmek lüzumunu hissetmiştim. Vagonun penceresine fırladım:

«İstibdâdı yıktık, hürriyetimize kavuştuk» teranesinden tutturarak dolaştıra dolaştıra lâfı vergilerin yerinde sarf edileceği mevzuu içine soktum. Taşra halkının en başta arzu edeceği şeyin olsa olsa böyle bir şey olacağını tahmin etmiştim. Fevkalâde beğenildiğini zannediyorum; bol alkışlandım.

Bu da nereden aklıma geldi? Bilmiyorum. Nihayet maksat halkı inkilâba ısındırmak değilmi? Adamaklada mal tükenmez, kimbilir bana gelinceye kadar bunlara neler vâdedilmişti. Yaşa, varol! sesleri ile uğurlanarak İskeçe'den ayrıldım.

Drama'da tamamıyla pabucum dama atılmıştı; muazzam bir kalabalık, birkaç bin kişi diyebilirim, yabancı bir dille bağıran, kıyafetleriyle de ayrılık ifade eden bir kalabalık...

— Hurra... Hurra!... Bunlar Bulgarlardı... Bütün sahayı doldurmuşlar.

İstasyon kapısında bir kargaşalık oldu. İki tarafa çekilen halkın arasından ufak bir kafile ilerlemeye başladı.

Melon şapkası başında, sırtındaki ceket - atayı ödünç gibi duran iri, kaba bir adam. Yanında mavi gözlü, sarışın, ufak yapılı bir arkadaşı, arkalarında bal rengi Bulgar şayağından, bizim Avcı taburlarının o günkü elbiselerine benzer elbise giymiş, pantalonları üzerine, dizlerine kadar beyaz dolaklarını çekmiş, omuzlarında kısa Manliher tüfekleri, sekiz on maiyet efradı ile bu grup sert ve muntazam adımlarla trene doğru yürüyorlar.

Melon şapkalı adam, benim bindiğim salonlu vagonun basamağına çıktı. Maiyeti etrafı da yanımdaki kompartımana yerleştiler. Ellerindeki beyaz zemin üzerine siyahla Bulgarca yazılı bir bayrağı pencereden sarkıttılar.

Bütün kalabalık ona dikkatle bakıyor... Bizim subaylarda etrafını almışlar... Anlamadıkları bu dilden söyleyeceğini bekliyorlardı.

Hurra... Hurra... Bu ses eksilmiyor. Aralık, aralık havayı yırtarcasına devam ediyordu.

Adam yumruğunu havaya kaldırdı:

— Mumçeta (*)!... Diye bağırdı...

Tabiî sözlerinin alt tarafını anlamamıştım. Kalın, sert bir eda ile konuşuyordu. Devamlı alkışlarla kesilen nutkunu bitirdiği zaman, maiyet iki sesle bir marşa başladılar.

Bizim subaylarda dahil yakınımda olanların hepsi muzaffer bir kumandan edalı bir adamın elini can atarak sıkmaya çalışıyorlardı...

Tren hareket etti. Silâhlı maiyet, ikinci bir marşı söylüyordu... Bana bütün bu hareketler biraz soğuk ve sinir bozucu gibi gelmişti.

(*) Çocuklar, delikanlılar.

Belki kılavuzluğuna tâyin edilmiş olacak, beraberce yola devam eden bir kurmay binbaşı da aralarında idi.

Bunların Bulgar çetecisi meşhur Sandanski ile Paniçe olduklarını öğrenmiştim. Bu çetelerden birisi Makedonya'nın özerkliğini, diğeri de doğrudan doğruya Bulgaristan'a katılmasını istiyorlardı.

Sandanski, Santralist Partisi Şefidir. Bu parti Makedonya'nın özerkliğini isteyen partidir. Garip değil mi? Bugün eğer bizim bayramımız ise onlar için bir karagün olması lâzım gelmez mi idi?

Bu nihayet vatan parçasından birinin koparılmasına fiilen ve silâhla çalışan bir adamdı ve onların başlarmdan biri idi ve öyle kalacağında da hiç şüphe yoktu. O halde bu iltifata liyakati ne sebeple! Diye düşündüm. Her halde soğuk durmuş olacağım ki, bu halim kurmay subayın dikkatini çekti. Bir aralık yanıma geldi. Konuşmaya başladı. İstanbul'dan geldiğimi, Selânik'e gitmek üzere olduğumu söyledim. Binbaşının bu soğuk davranışımdan şikâyetini bekliyordum. Bilmem ne düşündü. Bir şey hissettirmedi. Yalnız:

— Sandanski Selânik'e gidiyor... demekle yetindi. Hatırımda kaldığına göre bu subayın ismi Rafet Beydi.

Drama'daki gösteri bir şey değilmiş. Selânik istasyonunda bir bölük ihtiram kıt'ası ile bir bando muzıkasının karşıladığı bu adamın, bandonun ve bölüğün önünde şapkası elinde yürüdüğünü seyre tahammül edemedim. Bir arabaya atladım ve uzaklaştım.

Selânik, Osmanlı İmparatorluğu'nun esasen en hareketlı ve en ileri şehirlerinden biri idi. Fakat bugünlerde o, yalnız hareketli bir şehir olmakla kalmı-

yordu. Devlete yeni yön verecek bir hareketin merkezini teşkil ediyordu. Adeta kaynıyordu.

İnsanların bu şehirde artık uykularını terketmiş oldukları iddia edilebilirdi. Gecenin her saatinde bütün caddelerde giden, gelen. Gazinolar sabahlara kadar, yiyen, içenlerle, gülüp hora tepenlerle dolup boşalıyor. Subaylar, askerler, silahlı çeteler, bunlardan ileri azınlıklar sabahlara kadar ortalığı çınlatıyorlardı. Davul, zurna sesleri sabahın şafaklarına kadar şehri inletiyordu.

Ortalığı rahat rahat tetkik edebilmek için bir iki gün arkadaşlara görünmemeyi düşündüm ve öyle yaptım; fakat bu şekilde de umduğum faydayı temin mümkün olmadı. İnkılâbı yakından görmek ve onu yaşamak için onlara karışmak gerekiyordu. Sabahlara kadar içip hora tepmekte olsa kalabalığa uymak gerekti. Hem doğrusu daha fazla da sabredemezdim. Şehir o kadar sevdiğim insanlarla dolu idi ki...

İlk rastgeldiğim grubun öpüştükten sonra ilk teklifi; «Burada ayakta konuşulmaz, haydi şuraya girelim» oldu. «Kristal» de bir masayı çevreledik ve sür' atli bir akışla, mâziye; Harbiye'ye, Kuleli'ye döndük. Bu mahdut yıllara sığmış ne kadar da anlatılacak şeyler varmış. Adetâ çocukluğa dönmüştük. Gece yarısını çabucak getirdik. Bu zamana kadar da masa dörde çıkmış... Üst, alt sınıflardan bir çok arkadaşlar...

Bir aralık Hürriyet kahramanı Niyazi göründü. Arkadaşlar beni takdim ettiler, çok sevdiğim bir arkadaşım onu da bana kulağıma fısıldayarak prezante etti.

Olan bitenin ben ne kadar farkında isem, o da bencileyin o kadar farkında... Dedi.

Bu günlerin şerefine koyuverdiği sakalı, uzun bı-

yıkları ile biraz tuhaf kıyafetini hoş görürseniz, doğrusu güzel ve yakışıklı bir subay... Sâde bir hali vardı, henüz tevazuunu kaybetmemiş... Arkadaşları ile şakalaşıyor.

«Hürriyetin koşaladık ninesini» derken, ifadedeki mecazi işaret için gözleri ile yukarı ve İstanbul'a doğru baktı. Kırbacıyla çizmesini döverek, ayaküstü ufak bir iltifat duruşundan sonra ayrıldı, başka bir masaya doğru gitti. Ekâbir masası diyecektim; fakat bu kelimeyi daha yüksek rütbede subayların masası olarak kullanırsam o günkü mânasından aykırı mânada kullanmış olurum.

O günün en yüksek askeri rütbesi teğmen ve yüzbaşıdan başlıyordu. Binbaşı, yarbay, albay, sonra Koma halinde paşalar geliyordu. Paşaların vaktiyle yüzbaşı, teğmen teveccühü kazanmış «baba adam» diye nitelendirilen kategoriye mensup olanları ile iki yüzlüleri müstesna çoğunun istikbâli karanlık, bu küçük subay hareketinin alacağı istikamet ve şekle bağlı görünüyordu.

Bu günlerde Disiplin tam bir iflâs halinde idi. Küçük subaylardan oluşan heyetler, huzurlarına mancınıkla çıkılamayan paşalara, sadakat yemini yaptırıyorlardı. Meşrutiyete sadakatle bağlılık, devlete namuskârâne hizmet yemini... Koca paşalardan çok azı, bu teklifi haysiyete aykırı bulmuşlardı! «Hadi oğlum, insan bir defa yemin eder. Beni rahat bırak,» diyen hemen olmadı, denecek kadar bir şey... Pek çoğu bu ast teklifine boyun eğdiler ve yemin tazelediler: Meşrutiyete ve devlete sadakatle çalışacaklarına!...

Bu kalkınmanın ne şekilde bir istikamet takip edeceği, hangi merhaleden nereye varacağı ve nerede duracağı cidden düşündürücü ve endişe verici bir şeydi. Hareketimizin eksenini kaybetmiş olduğumuz

muhakkaktı. Ve bugünlerde o fevkalâde halin en buhranlı günleri idi. Devletin şimdiye kadar mevcut olan bütün kuvvetleri tam bir atalet halinde bulunuyordu. Ne adlî, ne idarî cihaz doğru dürüst çalışıyordu. Memleketi «İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi» nin emirleri ile idare etmeye uğraşıyorduk. Bunun Sultan Hamid'in mutlak iradesinden daha yararsız olacağı pek de iddia edilemez; ancak İttihat ve Terakki Merkezinin genelgeleride gereken otoriteyi henüz elde etmiş değildi. Bunlar itaati icap ettiren birer irade değil, âdeta birer teklif ve rica mahiyetinde şeylerdi. Bu teklifleri bilhassa ihtilâl harekâtına iştirak etmiş, iştirâk etmiş de değil, bizzat ihtilâlin en müessir rolünü oynamış küçük rütbeli subaylara dinletmek henüz pek kolay değildi. Bu da pek tabiî birşeydi.

Misâl olarak orada bu bir kaç gün içinde rastladığım bir hâdiseyi anlatayım: Selânik'e bağlı, vilâyet merkezine bir kaç saat mesafede Langaza kazası vardır. Buraya dâvetli olarak gitmiştim. Oradaki İttihat ve Terakkiye mensup subay grubu, daha doğrusu grup da değil, İttihat ve Terakkiye dahil olmuş tek bir üsteğmen, kazanın savcısına kasabadan çıkıp gitmesini ihtar etmiş... Kazada hükûmet namına kanun ve devleti temsil ettiğini bilen bu genç adam bu teklife ehemmiyet vermemiş... Verilen süre sona erince mahkeme salonuna girmek ve zor kullanmak suretiyle vazife halinde bulunan savcıyı çalyaka dışarı atmışlar.

Bunun zâhiri sebebi bir sürü safsatadan ibaret. Hakikî sebebi: Savcı hukuktan çıkmış bir gençti. O mevkiini ve hüviyetini yüksek görüyor. Ufak tefek addettiği kimselerle arkadaşlık etmiyor. Belki biraz kibirli bir delikanlı...

Ötedenberi savcının bu hali de bu üsteğmenin sinirine dokunuyormuş, işte bu kadar.

Kanun ve rejimin geçirdiği buhranın bu belirtisine benzer hâdiseler çoktu ve bunlar da o gün için fazla şeyler değildi. Pek tabiî olarak sivil ve askerî mahkemelerin otoritesi, gevşemiş; belik durmuştu.

Bütün bu duruma parasızlığı ilâve edince, halden memnun olmayışın bütün sebepleri bir araya toplanmış olur. İşte parasız, gelecekten ümitsiz âtıl kalmış bir muhiti kendi hali aleyhine düşünmeye ve o hal aleyhine hareket etmeye hazır bir hale getirmek zor olmayacaktır. Denilebilir ki, ordu, bu sebeple hali değiştirmek için en ufak bir teşvikle parlamaya hazırdı.

Bundan başka Makedonya'da Bulgar, Sırp, Yunan çetelerinin âdeta korunmaya mazhar durumları. Bunları tenkil için sevkedilen subayların ve askerlerin eli kolu bir sürü kayıtlarla bağlı olması, hepsinden sonra Reval Mülâkatı ile İmparatorluğun taksimine verilen karar gibi haricî sebepler vardı.

Gençlik, arkadaş bağlılığının en ateşli ve samimî bir devridir. Bu dayanışmanın gelişimine en uygun zemin teşkil eden muhittir. Kışlanın meydan dayaklı, prangalı, prangasız, hapisli, sıkı nizamlarıyla haşin ve sert bir hava içinde yetişen talebeleri arasında en geçerli meziyet olarak, kabadayılık hissi yayılmış, ispiyonluk, gammazlık gibi kötü ve aşağılık haller, hemen bilinmeyecek kadar muhite yabancı kalmıştı. Sır saklamak, arkadaş için belâ ve musîbetlere katlanmak, hemen Harbiye mektebinin her talebesinin kolaylıkla kabul edebileceği işler sırasında idi.

Bunun için bütün bu elemanları herhangi bir fikir etrafında sıkıca toplayarak fedakârlık isteyen hareketlere sevketmenin güç olmayacağı anlaşılabilir.

Buna o günün askerliğinin formu da ayrıca müsait bir halde idi. Redif (*) kıtalarına verilmiş subayların hiç bir işi yoktu. Düşünmek, dedikodu etmek için çok zamanları vardı.

Nizamiye kıtaatının da öyle iflâhı kesilinceye kadar tâlim ve terbiye ile meşguliyeti var denemezdi. Atalet, halden bezmek, candan usanmayı telkin edici âmillerin başında gelir...

O zamanlar «Mektebi Harbiye'yi» bitiren bir subay, üniformasını giydikten bir ay sonra âdeta İstanbul'dan sürülürdü. Bu çıkışın dönüşü yoktu. İstanbul'u bir daha görmek Mabeynden mühimce bir iltimasa bağlı idi. Devletin Hassa (**) ordusu, yüzde doksan alaylı subaylarla idare ediliyordu. Birinci Ordunun birinci ve ikinci tümeninde hemen mektepli subay yok denebilir.

Eratın askerlik müddeti de belirsizdi. Müddetin üç sene olduğu söylenirdi, amma Padişahın keyfine göre bu müddet on bir sene, Yemen ordusuna gidenler için müddetsiz, ölüme kadar devam edebilirdi.

Bu müddete kadar sürüklenen askerin sanki «silâh çatmak» hakkı olurdu. Bu âdet olmuştu.

Bir sabah asker silâhlarını alır, kışla önünde silâh çatar, subayların emrinden çıkmış; âdeta itaatli bir isyân denebilir bir hâl alır.. «Padişahım çok yaşa!» diye bağırır, terhis tezkeresini ister. Telgraflar çekilir, daha büyük rütbeli subaylar tarafından nasihatler yapılır. Nihayet terhislerine irade-i seniye çıkar.

(*) Son dönem Osmanlı Ordusunda altı yıllık nizamiye hizmetini tamamladıktan sonra, daha 14 yıl süre ile yedek asker durumunda olanlara verilen ad.

(**) Padişahı korumakla görevli ordu.

Askerler pullu bir nevi kordelâlara asılı dört köşe teneke kutular içinde tezkerelerini boyunlarına asarlar. Bir meydana dikilen bayrağın altına yığılırlar. Padişaha uzun ömür dilerler.

Kendilerini unutmuş olan, kendilerinin de hemen unutmuş oldukları memleketlerine dönerler ve âdeta değişen bir nesil ile karşılaşırlar.

Böylece Ordu tam bir mahrumiyet içerisinde idi. Belirli kurallara bağlı olmayarak, geleceği raslantılara terk edilmiş bir meslek mahiyetinde idi askerlik...

On yaşında yüzbaşısı, yirmi beş yaşında albayı olan bu teşekkülde ne çalışmadan, belirli amaç ve ne de belirli hedeflere tevcih edilecek hizmetlerden alınacak netice malûmdu.

Terfiler keyfî nakil ve tâyinler keyfi. Hattâ, maaş bile belirli bir zamanda değil, Padişahın dilediği bir zamanda onun iradesi ile dağıtılan bir ihsan gibi idi. Maaşlar, bâzan üç ay sürüklenirdi. Daha çok uzadığı da olurdu. Üç dört aydan beri maaş alamayan Ordu subaylarının haklarını almak için şahsen imkân temininе teşebbüsleri fevkalâde bir hareket sayılmazdı.

Dış vilâyetlerin, kaza ve nahiyelerinde tekdüze sıkıcı bir hayat vardı, subaylar, zihnî ve meslekî gelişmelerine yarayacak en ilkel kuruluşlardan yoksundular. Yalan yanlış bir talimden sonra; tek yapacakları şey, ya bir kahvenin veya bir meyhanenin bir kaç masasını işgal etmekten ibaretti.

Üçüncü Ordu hudutları itibariyle dikkate değer bir istisna arzediyordu. Bu kıt'a Avusturya, Sırp, Bulgar, Yunanistan'la çevrili... Civar hudut kulelerde bulunan yabancı subay ve askerlerle zarurî temas ve münasebet, bize kendi halimizi onlarla kıyaslamaya imkân veriyordu. Görüyorduk ki, başka memleketler-

de askerlik hiç de bizde olduğu gibi yaşamaktan feragat demek değildi.

★

Sultan Hamid'i dize getiren hâdiselerin merkezi «Manastır»dı. Bu vilâyet Üçüncü Ordununda merkezi bulunuyordu.

Millî alaylarıyla, gece Ordu Kumandanı Müşir Tatar Osman Paşa'yı buradan, dağa kaldırdılar. Kaldıranlar, Niyazi ile Yüzbaşı Eyüb Sabri, Enver değil!...

Sultan Hamid'in bu havalide güvendiği en sadık paşası, Şemsi Paşa'yı burada vurdular. Vuran, teğmen Atıf, Enver değil!...

Bu hareketleri idare edenler Süvari Albayı Sadık, Kurmay Yüzbaşı Süleyman Askerî, Enver değil!...

İsyan hareketlerine müvazi istikamet veren Enver değil!...

Sultan Hamid'e diz çöktüren merkez Selânik değil, Manastır...

Hürriyetin Kâbesi Selânik, hareketin bir numaralı kahramanı Enver!...

Neden, ne için? Diyen olmadı. Muzzam kaynaşmalarda tavır ve endâmı güzel bu kurmay subay, delice alkışlandı. Kim bu, ne yapmış? Kimse sormadı..

O gün bir subay topluluğu arasında bu genç kurmaya karşı yaratılan teveccühü içimizden biri şöyle izah etti :

— Ne olacak? Baksana dağdan inen Bulgar, Ulah, Rum çetecilerine hepsi yılan gibi çocuklar, Lenkazalı Hasan Çavuş, rezil etti bizi, işkembesini taşımaya bir araba lâzım.. Enver'de Türk çetecisi olarak görünsün, fena mı? Tığ gibi delikanlı...

O gün bu izah bizi tatmine kâfi gelmişti. Bu dikkate değer değişimin taşıdığı derin mânâyı düşünmeye kafamız müsait değildi.

O gün önem vermediğimiz bu mânâsızlığın ve bu şahsın, bugün izlerini kovalamak, mecburiyetindeyiz. Bu sebepsiz ve yersiz kahraman, ihtilâlin yolundan ayrı bir yolda yürüdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş tarihinde önemli bir rol aldı. Kimdi bu genç, nereden geldi, nerelerden yürüdü, nerelere vardı?

Bunu bilmeliyiz...

Enver, müsbet olarak nazarı dikkate alınacak bir hareketin yapıcısı değildir. O, Sultan Hamid'in takiplerinden korunmak için Tikveş'te bir köyde saklanmış, mesele halledilince yüze çıkmış, nihayet İttihat ve Terakkiye mensup yüzlerce subaydan biri... Hem de Padişaha hafiyelikle itham edilen ve İttihat ve Terakki Cemiyetince idama mahkûm edilen Selânik Merkez Kumandanı Nâzım Beyin kayını...

O günlerde böyle bir yakınlık değil, mâbeynde birinin akrabası olmak, hattâ Beşiktaş künyeli olmak bile şüpheli olmaya yeterken, böyle bir adamın kayın biraderinin hiç bir sebep gösterilmeksizin kahraman ilân edilmesi, tesadüfe verilemez.

Enver, ihtilâlin hedefinden ayrıldı, ilk fırsatta mensup olduğu komitenin istikameti hilâfına hânedana damat oldu. Onunla yine aynı nitelikte meçhul bir adam: Hafız Hakkı ile beraber...

Bu iki damat, kısa bir zaman sonra biri Berlin'e, diğeri Viyana'ya ateşemiliter oldular. Hattâ Enver, Almanya'da bir alaya fahrî subay tayin edildi.

Sekiz senede dört derece terfi ederek Osmanlı ordularının başına geçti.

Onun Osmanlı Orduları Başkumandanı olduğu gün, Osmanlı Ordularının ikisinin başında bilfiil iki Alman generali kumandan! General Kurmayın bütün şubeleri Alman subaylarının elinde...

Bütün bunları tesadüflere ve talihe veremezsiniz. Şimdilik bu genç subayın üzerine ufak bir dikkati çekmekle yetinerek, izahını hâdiselere terkedeceğim.

ANLAYIŞ

Merkez-i Umumî âzâlarından Rahmi Bey'in İttihat ve Terakki Merkez-i Umumîsi namına 26 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909) de Le Temps gazetesine yaptığı aşağıdaki beyanat, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet ve Hürriyet prensipleri hakkındaki anlayış ve zihniyetinin apaçık bir vesikasını teşkil eder. Bu bakımdan kayda değer buluyorum:

Teşkilât ve tertibatı bilhassa burada hükümferma olan casusluk sebebiyle pek ziyade sektedar olmuş olan Dersaadet şubesini muhkem surette tensik ve tarsin için buraya geldik. Bu kuvveti bulunca hükûmete daha müessir surette nasihat icra edebileceğiz. Şimdiki hâlde bazı vükelânın tâyininden o kadar memnun değiliz. Bahusus Bahriye Nazırının ipkası, Abdurrahman Paşa'nın hey'eti vükelâda ibkası hoşumuza gitmedi. Sait Paşa'nm Sadrazam intihap edilmesini muvafık bulmuyoruz. 1876 Kanunu Esasîsini boğmak emelinde muvaneti sebkeden odur. Elhâsıl evvelce maiyeti şâhanede bulunup hâlen mevkilerini muhafaza edenlere yol verilmesini istiyoruz. Yarın Selânik'ten murahhaslarımız gelince buna daha kuvvetle karar vermeye imkân bulacağız. Padişah tecrübedide oldukları için şahsı hümâyunlarını muhafaza bizce vazifedir. (!).

Siyasî programımızı soruyorsunuz! Böyle, bir

programımız yoktur. Bugüne gelinceye kadar yıkmak için uğraştık. Şimdi Kanunu Esasîyi harfiyen muhafaza etmeye uğraşıyoruz. Bâdehu memleketin âtisi için, terâkkisi için çalışacağız. Zira cemiyet nâbedid olmayacaktır. Hükûmet ile beraber iş görmeye devam edecek, şayet hükümet doğru iş görmezse onu doğruluğa sevkedecektir.

Umuru hariciyeye gelince: Devleti Aliyenin âsayişi tammeye muhtaç olduğuna kanaatimiz berkemâldir. Ahrar olan akvamın, İngiltere, Fransa, İtalya'nın muavenetine itimadımız var. Bulgaristan'dan bahsediyorsunuz; belki bu memleket Devleti Osmaniyenin müterakki bir devlet olmasından memnun olmayacaktır. Fakat Makedonya'daki Bulgarların bizimle müttefik olduklarını beyan edebiliriz. Zaten Bulgaristan birşey yapmak istese de ona mukabil haricen bir istinadgâh tedarik ettik. Hakikî hürriyeti, istihsâl ile uğraşmakta olan bir kavme hücum etmek namuskârlık değildir.

Bundan başka Tan muhabirine, Rum, Ermeni, Bulgarların hukukunu kalemleriyle müdafaa eden bu millet muharrirlerinin, Türklerin de hukukunu müdafaa etmelerini rica etmekte olduğumuzu ilân etmenizi rica ederim,» diyor.

Bu beyanattan anlaşılıyor ki; İttihat ve Terakki adına Fransa'nın mâruf bir gazete muhabiriyle konuşan bu zatın temsil ettiği kuvvet, henüz millet meclisinin varlığının hikmetini bilmiyor. Halkın bu mevzudaki hukukunu, hattâ onun varlığının hiç değilse bu türlü resmiyetlerden sayılması lâzım geldiğinin farkında bile değil. Bu beyanat son derece lâübâlî ve fikren çok geridir. O, temsil ettiği Cemiyeti hükümete nasihat etmeye, doğru iş görmezse onu zorlamaya yetkili görüyor. Ve bütün bunları söylerken ne

milleti, ne de onu temsil edecek olan Meclisi hesaba katmıyor. Kabinede falan adamı beğenmedik, falân adam hoşumuza gitmedi, diyor. Bütün bu işleri arkadaşları gelince daha sıkı bir şekilde kontrol altına alacaklarını söylerken, bu sözleriyle Hürriyet ve millî egemenlik prensipleri aleyhine konuşmuş olduğunun farkında bile değil. Egemenliği padişahlıktan alarak kendine mal ediyor. Bu haddini bilmez zihniyetin halkın hükümranlık hakkından bile haberi olmayışı hazin değil mi?! Nezaketten olsun bu yetkinin millete ait olduğunu söylemek lüzumunu bile hissetmiyor. Milletin bütün haklarını, gizlice toplanan beş on subayın hükümdarlık makamına tevcih ettikleri darbenin meşru kıldığı miras telâkki ediyor.

Bu zihniyetin kendini «Hakan Elberreyn ve Elbahreyn Halifei Ruyi zemin metbu ümmeti mübin» (*) telâkki eden Padişahın anlayışından bir parmak ileri sayılacak nesi var? Fakat bunları anlamak o günlerde bizler için mümkün olmayan şeylerdi. Yabancılara beyanatta bulunan yetkili delegesi de işte ancak bu kadarını kavrayabiliyordu. Avrupa'dan dönen Ahrar(**) ismi verdiğimiz önderlerin kültür seviyesini de tamamiyle gösteren bu beyanatın umumî seviyemiz hakkmda kat'î bir fikir vermeye kâfi geleceği ümidindeyim.

Yüz bir pâre top atıp Tanzimatı ilân eden dedelerimize nazaran; bu seviyenin de rüştümüzü teyide medar olacağı şüphelidir.

Evet şüphesizdir ki bu beyler büyük topluluğun ne bünyesinden, ne de bu bünyenin geçirmesi zorun-

---

(*) Karaların ve denizlerin hakanı, Tanrının yeryüzündeki gölgesi, müslümanların kendisine bağlı olduğu kimse.

(**) Hürler anlamına gelir. Daha sonra kurulan Ahrar Fırkasıyla karıştırılmamalıdır.

lu olan dönüşümden haberleri vardı. Sorumlu delegenin söylediği gibi onların hiçbir programları yoktu, ne yapacaklarını henüz bilmedikleri muhakkak... Onlara göre bu işin böyle olması tabiî...

Şurada bilinen tek şey varsa, devletin çöküşe doğru yürümekte olduğu, hakikati idi ki, bunu hep biliyorduk ve bunu önlemek, durdurmak istiyorduk.

Bu gayeyi temin için biraz sonra iki merkez etrafında iki akım belirdi: bunlardan birini teşkil eden İttihat ve Terakki, birliği kuvvetle temin edebileceklerini ümit ettiler ve kuvvetli bir merkeziyete doğru gittiler.

İkinci hizip, imparatorluğu teşkil eden muhtelif ırk ve unsurlar arasında ancak bazı otonomlar tanımak, muhtelif unsurların millî his ve menfaatlerine daha çok hoşgörüyle birliği tutmak mümkün olabileceğini düşünerek merkeziyetten uzaklaşarak, federal bir devlet tipine doğru yürüyordular.

İttihatçılar, memleketi sadece kesif bir merkeziyetle idareyi değil, hattâ fütuhatı bile hayâl ilâvesi yaptılar. Kezâ henüz yarı sömürge bir devlet iken, başka illerdeki Türkleri kurtarmak vehmine bile yer verdiler.

Her iki hizibin, iştirâk ettikleri -ne yazık ki müştereken aldatıldıkları- tek bir nokta da şu idi:

Avrupa'ya yaklaşmak, onun emniyet ve teveccühünü kazanmak için eşit seviyeye ve benzer medeniyete sahip olmaya çalışmak ve bu gayretin samimiyetine Avrupalıyı inandırmak...

İşte bu yanlışta müttefik idik. Biz öyle zannediyorduk ki, Avrupalıların bize karşı alâkalarında bu benzersizliğin ve geriliğin tesiri vardır. Biz bu farkı gidermeye muvaffak olduğumuz derecede haysiyet ve istiklâlimize lâyık olan saygıyı temin edebileceğiz.

Memleketimizdeki azınlıklarında katıldığı bu yanlış anlayış hem bizi ve daha çok onları felâketlere sevk etmiştir. Onlar, bize olan Avrupa müdahalelerini, kendilerine mâtuf dindaş himayesi gibi anladılar ve bu zanlarının acı cezasını gördüler. Biz de güya onlara benzer seviye ve şekilde medeniyete, dost ve istekli görünmeyi dostluklarını ve itimatlarını çekebiliriz zannetmişiz. Tanzimat da dahil olmak üzere son asırlarda bütün hareketlerimizde bu zaâfı görmek mümkündür. Adeta onları tatmine uğraşmış gibiyiz. Halbuki, Avrupa'nın bizden beklediği tam bunun aksi. Yâni hâlin devamıdır? Ancak bitmeyen bu müdahalelerin dostane kisvelere bürünüşü, yekdiğerine zıt akımların biri diğerine karşı menfaat icabı bize dost rolünde bir müddet için hayrımızı ister hüviyette görünmesidir. Hemen iki asırdan beri kendi âdet ve an'ânemizden bir ayıp gibi sakınarak Avrupalıyı taklit etmeyi medenî bir icap saydığımıza onları inandırmakla meşgulüz. Son asır; tarihimizi dolduran hâdiselerde bu damgayı tamamiyle görmek kabildir.

Tanzimat böyle bir hâdisedir. Meşrutiyet inkılâbı da aynı ton ve cinsten aynı renklerle bezenmiş bir hâdisedir. Onda da, bunda da Avrupalıya:

«Biz size benzemek üzere bir hamle yapıyoruz» demek, onları buna inandırmak suretiyle istiklâl ve bekamızı temin edebileceğimizi ümit etmektir.

Meşrutiyetin ilk senelerinde gerek İttihat ve Terakki, gerekse muhalifleri tamamiyle İngiltere'ye karşı teveccühkâr karşılık görmeden, peşin, peşin İngiltere'yi dost görmekte müttefiktiler. Meşrutiyet inkılâbını ona borçlu imişiz gibi bir anlayış ve gösteriş vardı. Bu hareketimizden en ziyade memnun olan devlet -anlayışımıza göre- İngiltere idi. Kurtuluşumuzun en samimî isteklisi olduğu hakkında nedense umumî bir kanaat vardı.

BOYKOTAJ

Bosna - Hersek'in Avusturyalılar tarafından ilhakı emri vâki oldu, demek pek de yerinde değil. Bu ilhak yirmi yıl önce vâki olmuştu. Bugünkü olay bu eski hâdisenin geç bırakılmış bir yayını olabilir.

Büyüklerimiz, bir oldu-bittinin geç kalmış tebliği de olsa bu muameleye kızmamız lâzım geleceğini hissettirdiler ve bu öfkeyi feslerimizi yırtmakla ifade etmiş olacağımızı da öğrettiler.

Feslerimizi yırttık, sokaklara fırladık. Meğerse başımıza giydiğimiz fesleri Avusturya fabrikaları yaparmış.

İşte biz bu hareketimizle Avusturya'ya boykot yapmış oluyormuşuz. Bunu da öğrendik; Boykotaj bu demekmiş!...

Avusturya'nın ezelî düşman olduğuna ve ebedî düşman kalacağına, bundan sonra onun yaptığı hiç bir şeyi kullanmıyacağımıza köşe başlarında nutuklar çekerek yeminler ettik.

Feslerimizi yırtıp attıktan sonra, piyasadan elimize geçen astragan taklidi kıvırcık bir kumaştan yaptırdığımız kalpaklarla ortalığa çıktık. Sonra öğrendik ki bu kumaşları da tezelden Avusturya göndermiş.

Bu hareketler, belki müesir olurdu. Koca bir pazarın küsmesi ehemmiyetsiz bir şey olamazdı. Ancak bu hareketlerimizde ciddiyet yoktu. Her vesile ile sokaklara dökülmek, yaşasın veya kahrolsun diye bağırmak suretiyle eğlence yaratmayı iş edinmiştik. Bu da o türden bir gösteri idi.

İthalât - ihracat, millî istihsâl, ticarî muvazene, hattâ iktisat diye bir ilmin varlığını dahi bilmediğimiz o günlerde bütün bunlar bizim için ciddî anlamlar değildi. İktisadî mevzularda o kadar boş idik ki bu boş muhitte Selânik Terâkki Mektebi Müdürü Cavit Bey bir allâme gibi göründü. Fes yırtmak suretiyle yaptığımız bu protesto münasebeti ile hemen bir makale döktürmeyi ihmâl etmedi. Bu yazısı ile bize tavsiyelerde bulundu. Çok şâyanı dikkat bu yazı şöyle... Bakın Allah rızası için bize neler öğretmişti o gün:

1899'un ilk aylarında Selânik tüccarlarından mürekkep bir heyet mühim bir sermaye koymuşlar. Selânik'te bir fes fabrikası yapmak için. Bunlar devletten ne para istiyorlar, ne pul! Yalnız şu kadarcık bir şey:

Şirkete devlet müsaade etsin. Getirecekleri makinalardan gümrük almasın sonra, Selânik'e, Rumeliye, mahsus olarak öncelikleri olan Selânik tüccarlarına imtiyaz versin. Sonra da başkalarına fes fabrikası verilmeyeceğini imtiyaz sahiplerine lehine taahhüt etsin. (Burada Cahit Beyi güdümlü iktisatçı gibi görmemiz mümkündür), ama o aynı tavsiyeye şunları da ilâve eder: (O vakit devletin iki fabrikası vardı: Biri feshaneyi hümayûn göstermek beş on fes yapardı. Hereke fabrika hümayûnu da bu gibi şeyler dokurdu.)

Devlet tüccarlık yapamazmış, bu fabrikalar bunun için şahıslara satmalı imiş...

Hattâ müşteri de tavsiye ediyordu. Meselâ Kâtipzadeler diyor...

(Burada da liberal iktisatçı diyeceksiniz).

Hayır ne o, ne bu. Tek maksadı Avusturyalıların yerine Selânikli kardeşlerine Osmanlılara topyekûn külâh giydirmek imtiyazını temin.

O vakit bu ince işleri içimizde tek tük nâdir kimseler anlıyordu. Mustafa Suphi'ler, Zeki Beyler gibi...

Cavit beyin tezi ciddî ve samimîdir. O günlerde malî ve iktisadî mevzuların acemisi olduğumuz için bizi aydınlatmaktan ziyade Maliye Nezaretine adaylığını sağlamak için İkdam Gazetesinde, şurada burada yazılar yazıyordu. Selânik mebusu olan bu yakın zamanın mektep müdürü, bu branşta hem tek kalmak, hem düşüncelerini fiiliyat sahasına çıkarmak gayretinde idi... Bu fırsatta o kendi mesleğinde kalamazdı. Orada bir şey yoktu. Nihayet okumuş bir kaç insan yetiştirmek... Halbuki önünde geniş bir faaliyet sahası açılmıştı. Bunun başında para işi, en cazip ve en mühimmi idi.

Bu branş o vakit Türklerin en yaya bulundukları bir meslekti. Ve bu sahada devletin bütün organlarını eline almak mümkündü... Beş on makale, bir iki cild kitap tercümesinden sonra bugünlere kadar dostlarının şöhretinin sakız gibi çiğnemekle bitireme dikleri İmparatorluğun büyük bir maliyecisi ortaya çıkmıştı. İşte o çorakta bu hayırlı çiçek böylece belirdi, İzmir suikasti bahanesiyle sapından koparıldı, atıldı.

ÇATLAMALAR BELİRİYOR

30 Temmuz 1908'de yayınlanmaya başlayan Mizân gazetesinin ilk nüshasında gazetenin sahibi meşhur tarih hocası Murad Bey, İttihat ve Terakki'ye hitaben, tevazudan az aşağı bir lisanla 30 Temmuz 1908 tarihli bir mektupla, Cemiyetten «beraeti zim-

met mazbatasının» (*) verilmesini bir mülâkat isteğiyle birlikte rica etti.

1 Ağustos 1908'de, İttihat ve Terakki tarafından, İkdam Gazetesi vasıtasiyle soğuk bir redle karşılandı.

İttihat ve Terakki İstanbul Merkezinin verdiği bu açık cevapta :

«... Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Dersaadetteki hey'eti idaresi, bir Hey'eti Merkeziyeye bağlıdır. Bu heyetin de tanınmaması meşruttur. Binaenaleyh sizinle mülâkat gayrimümkündür.

Tebriyei zimmet mazbatanızın itasını -istifanızla bundan sonraki ahvâl- mümteni kılar. Hakkınızdaki karar bilâhare ita ve tebliğ olunur.

Hüsnüniyet veya suiniyetle Cemiyet namına, Cemiyetin malûmatı olmaksızın yabancılar tarafından neşrolunan beyannameler hakkında tedabire tevessül kat'iyen Hey'eti Merkeziyenin hakkıdır. Sizin hakkınızda Hey'eti Merkeziyenin kararı şudur :

Hey'et sizi kat'iyen efradı cemiyetten tanımaz. Şube Reisi sıfatiyle değil, hiç bir sıfatla cemiyet namına bir harekette bulunmanıza müsaade gösteremez.»

Henüz Meşrutiyet ilânının altınca günü başlayan bu tartışma, gün geçtikçe arttı, genişledi, kanlı bıçaklı şekilde devam etti, memleket yıkılmcaya kadar...

Murat Bey zamanın aydınları arasında âlim ve Sultan Hamit aleyhtarı sayılan bir adamdı. Mektebi Mülkiye ve Hukuk Fakültesinde «Tarihi Umumî» müderrisi... Bu kürsüleri tam 17 sene işgal etmiş...

İttihat ve Terakki tarafından şiddetle reddedilen Murat Bey, şiddetle muhalefete geçti. Bunu Serbestî

(*) Bir suçla ilgili olmadığına dair belge.

gazetesi destekledi. Hasan Fehmi, Murat Bey'in memleket dışı hayatını müdafaa etti. Bu cephede, Ali Kemâl'de bir müddet sonra açık mevzi almıştı.

O gün Ahrar ismini taşıyan dünkü firarilerin Avrupa'da aldıkları savaş cephelerini memlekete nakletmeleri emri tabii idi. Orada başlamış olan başkanlık dâvası burada da devam edecekti. Burada dâva sadece bir başkanlık meselesi olmaktan çıkıyor, daha mühimmi iktidar meselesi mahiyetini alıyor.

Kısa bir zaman zarfında hürriyetçilerin mâbeyin ve erkâniyle değil, mücadele arkadaşlariyle karşı karşıya savaş safı kurdukları görüldü.

«Sanadidi İstibdad» (*) ismi verdikleri Sultan Hamit'in adamları ekseriyetle evlerinde, kamuoyu nazarında evlerine sığmayacak kadar büyükleri, -refahları temin edilmek şartiyle- bazı adalarda emniyet içinde ikamete memur edilmişlerdi. İrili ufaklı alınan fidyelerle, can ve servetleri bağışlanıyordu. Denebilir ki Ahmet Rızaların, Doktor Nazımların, Bahattin Şakirlerin düşmanları, Ahmet Celâlettin Paşa, Ser Hafiye Kadri Bey, Hacı İlyas Bey ve buna benzer Devri Hamidî erkânı değil, bilâkis, Avrupa'da beraber Sultan Hamit'e karşı mücadele eden bir kısım arkadaşları idi!...

Bütün bunlar arasında İttihat ve Terakki'nin en başta hesaba koyduğu tehlike, Prens Sabahattin idi.

Prens, her vakit muhalefetin bir kutbu mevkiinde bulunuyordu:

Kuvvetli bir hatip, o gün için dikkate değer bir surette kendini donatmış bir düşünürdü. Fikrini telkinde kudret gösteriyordu. Bir insanın, kafasını ve kalbini ona bağlaması için onu bir kaç defa dinleme-

(*) İstibdadın ileri gelenleri.

si kâfi idi. Kendine ve dâvasına inanan bir adamdı, imanla konuşuyor, inandırıyordu. Hitabeleri, süslü ve parlak olduğu kadar, açık ve vecizdi. Hisse hitap etmiyor, akla ve mantığa dayanıyor.

İlk konferanslarına başladığı günlerde onu dinlemek için Dârülfünun gençliği heyecanla koşmuştu. Prens'in muhitinde vâki hareketlerin bariz bir hususiyeti ve nezaheti nazarı dikkati çekiyordu. O sahada politik mücadele sahnesi bambaşka bir şeydi Bir cemiyet var, onun vasıflarının teşhisi lâzım... Bu teşhisten sonra onu yaşatmak, büyütmek kemâle erdirmenin prensiplerini bilmek, tatbik etmek var... Ne devri istibdâdı temsil edenlerin tahkire hedef şahsiyetleri, ne de yüzlerine tükürülecek muayyen kimseler vardı. Kin ve hınç ifadesi olmayan tezler, şerhler, temenniler, tavsiyeler...

Hasımlarına karşı her türlü silâhla hücumu caiz gören İttihat ve Terakki bu adamın karşısında bir müddet kararsız kaldı.

O, yalnız iktidarla konuşmuyordu, yazıda da rakiplerini susturacak liyakatte olduğunu gösteriyordu.

Üç «İzah»la o gün etrafında kendine itimat eden bir muhit hazırlamıştı bile...

Prens, **«mihverî hissiyatınız mütefessih bir garaza değil, âlemşümul bir sevgi ile birleşmeye dayanmalıdır,»** diye hasımlarının sert ve mütecaviz hücumlarına efendice cevap verdiği zaman kamuoyunda her gün biraz daha mevkiini sağlıyordu.

İttihatçıların Bosna'dan meb'us çıkarmak istemeleri zahirî sebep göründü; fakat öyle de olmasaydı, bu bir oldu -bitti hem de üstünden yıllar geçmiş bir oldubitti.

Bu Bosna ilhakı ile uzun boylu meşgul olmaya

imkân bulamamıştık. Birden Trablusgarb'a İtalyanların hücumu vâki oldu. Mahmut Şevket Paşa oradaki askeri almış Yemen'e göndermiş, boş kalan bu Afrika vilâyetimize esasen gözünü dikmiş olan İtalyanlar bunu fırsat bilmişler, saldırdılar...

Dünyanın büyük devletlerinden biri ki: donanması ile boy ölçüşmek değil, Akdeniz'de görünmemize aslâ imkân yok... Bunu tatlıya bağlamaktan başka çare olamazdı; fakat mümkün mü? Yurdun bir parçasını terke razı olmak, bir vatan ihaneti değil de nedir? Hiç şakaya gelmez, döğüşmeli.

Bazı kimselerin sicillerinde kıdem zammı temininden başka hiçbir işe yaramayan, bir takım hareketler yapıldı.

Kahraman Enver fırladı, bir yol buldu, teğmen kardeşini paşa olarak beraber götürdü. Birkaç dost ahbap orada birkaç gün göründüler, birkaç gün çakmak çalındı. Bu tahriki hoş görmeyen İtalyanlar bizlə uğraşmak için başka bir dert aradılar ve buldular. Aleyhimizde Balkan ittifakını körüklediler. Bir gün Balkan Ordularının ortasında mahsur kaldığımızı gördük. Balkan harbi patladı! Artık İtalyanlar ebedî düşmanımız olmaktan çıktılar, onları unuttuk, yeni belâlara daldık...

Bunlara rağmen içimizde korkunç ve iğrenç bir ihtiras kasırgası, memleket havasını her gün biraz daha zehirliyordu.

İttihatçılar, adım adım halka müvazi istikametten ayrılmışlardı. Daha ilk günlerde istibdâd erkânının cezalandırılmaları hakkında, halkın istek ve dileklerini hoş görmemeye başladılar.

İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi, açık açık eski devir büyükleriyle âdeta pazarlığa girişmişler, bugün tevkif ettiklerini, ertesi günü tahliye ediyorlar,

hattâ bu efendilerin cemiyeti mukaddeseye bağışlarını, gazetelerle ilân etmekten sıkılmıyorlardı. Adeta kurtuluş fidyesi ile kurtuluş meşru bir iş gibi olmuştu. O günlerde en çok veren, en evvel kurtuluyor. Tabiî en çok parayı devrin en çok çalanı, en büyük hırsızı verebiliyor, verilen para nisbetinde göz yumulduğuna göre, en suçlu olanlar, en yüksek himayeye eriyorlardı.

İş o kerteye gelmişti ki; Sarayın büyük adamları, İttihat ve Terakki ile aynı safta muhalefetle çarpışıyordu.

Bu inanılmaz hâle bizzat İttihat ve Terakki'nin yıllarca müdafaasını yapmış meşhur yazarı, Hüseyin Cahit Yalçın'ı tanık etmek suretiyle okuyucumun kanaatini temin edebileceksem ondan, o günün neşriyatından misâl vereyim. Bakın Hüseyin Cahit Bey bir defa amma son defa nasıl haykırmıştı...

«Karşımızdaki hükümet ne hükümetidir, Hükümeti müstebitenin hükümeti mi, Genç Türklerin Hükümeti mi? Bizi bugün idare eden hükümet, İstibdâd hükümeti ise veya Genç Türk Hükûmeti ise, ne olursa olsun bunun bir mantıkî şekli ,bir hikmeti vücudu olması lâzım gelirdi.

Nasıl ki millette peydah olan anlayışla intibak edemeyince, istibdâd yıkıldı; fakat bunun yerine gelen hükümet bir şekil alamadı. Şimdi hükümetimiz ne eski idarei müstebiteye benziyor, ne de onu yıkıp Ahrarın hükümetine...

Bugün elde bir matbuat kanunu var, gazeteler müstebit idarenin erkânından hangisinin geçmiş fenalıklarını teşrihe kalkışsalar, bu kanunun maddeleri ile cezalandırılırlar. Bu kanun eski hainlerin izaz ve ikrama mazhar edilmeleri için mi yapılmıştır, bu hürriyet, vatanı milleti mahvetmeye uğraşanlar aley-

hinde bir lâkırdı söylemeye müsaade eylemezse, bu nasıl hürriyettir?!...

Bu nasıl hükûmettir? Ya hürriyet, ya istibdâd... Meşrutiyet idare istibdâd müessislerinin vatan hainlerinin enkaziyle bina edilemez. Bina edilmek istenirse, işte bugünkü idare gibi olur.» (*)

Müeyyidesi de bu... Ben söylemiyorum, İttihat ve Terakki'nin meşhur savunucusu Hüseyin Cahit Bey söylüyor. O günün hükûmetini o, böyle târif ediyor. Ona vatan hainlerinin enkaziyle bina edilen hükûmet, diyor.

Makalenin mühim bir parçası da şöyle :

İstibdâdın en büyük hainlerinden, bu vatana karşı en büyük fenalıkları yaparak yükselmiş olan bir takım kimseler, inkılâbın ilk günlerinde ortadan çekildiler. Yalova safâlarına giderek dinlendiler. Köşklerine çekilip istirahat ettiler.

Ufak tefek adamları ve münasebetsizlikleri hesaba katmıyoruz, bunlardan vazgeçtik. Bütün millet nazarında ve umumî vicdan karşısında hafiyelikleriyle, irtişa ve istibdâdlariyle, hainlikleriyle bihakkin milletin nefretini kazanmış bir takım kimseler var ki, Hükûmet onlara karşı borçlu imiş gibi iaşelerini temin ediyor, haddi varsa, bir gazete bunlardan bahsetsin, başı ucunda bekleyen insafsız bir kanun var ki, «Memurin devlete hakaret etti» diye isterse hapse atmak salâhiyetini bile elinde tutuyor.» (**)

İttihat ve Terakki'nin kendi organı, gazeteler böyle tenkit ederse, muhalefetin ne şekilde davranması lâzımgeleceğini düşünebilirsiniz. Böylece şiddetli bir mücadele, yıkıcı darbelerle devam ediyordu.

(*) 1324 senesi Tanin koleksiyonu.

(**) Tanin 1324.

İçerde alevlenen bu boğuşmanın, çevrenin dikkatinden kaçmıyacağı tabiî idi. Makedonya dağlarından inen çeteler, eski vazifelerine yavaş yavaş dönmeye, hudut komşularımız da bu hareketlerin reaksiyonları hassasiyetle belirtilerini vermeye başlamıştı.

Avusturya'nın Bosna - Hersek'i ilhakı bir emrivâki oldu. Ardından Bulgaristan «Kapı kethüdası» (*) Sadrıâzamın yabancı elçilere verdiği ziyafete dâvet edilmemesi yüzünden, Türkiye'yi terketmek suretiyle protesto etti.

Doğrusu böyle yapmakta Keşof haklı idi. Dünya üzerinde, belirli alan içinde hudutlarıyla belli bir yurdu, bu topraklar üzerinde hükmü geçen kanunlar yapan bir meclis, bu kanunları, tatbike ehliyetli mahkemeleri var. En son sistem talim ve terbiye görmüş ordusu da caba... Bütün bunları temsil eden bir de bayrağı var. Hiçbir devlet, iç işlerine karışmaz, bağımsızlığı da ayrı...

Keşof, bizim için, devletlerarası haklar da henüz eşit tanınmamış bu adamlar, ne demek istiyorlar da beni dâvet etmiyorlar? Demesine de ne denir? Haklı.

Tevfik Paşa da ne yapsın? Ona, orası Bulgaristan Beyliğidir, demişler... Gerçi ne senin, ne de Padişahının o topraklar üzerinde sözünüz geçmez, geçmez ama, sen ona bakma, orası bir Prensliktir. Oranın Prensi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan Beyidir. Osmanlı ordusunda da Müş'ir (**) rütbesini taşır. Nihayet Türkiye'nin bir paşasıdır.

Fiiliyatta zerre kadar yeri olmayan bir takım ku-

(*) Osmanlı egemenliği altındaki beyliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeylerinin devletle ilgili işlerine bakan görevli.

(**) Mareşal.

runtularla târifi imkânsız bir münasebet tahayyül edilmekte... Ne yapsın Tevfik Paşa?!...

Bu hâdiseler büyük bir gürültü kopardı, İngiltere bizi tutuyor, Almanya karışmıyor, İtalya karşı koyuyor, Avusturya tarafsız, Fransa işi tetkik etmek üzere... Her kafadan bir ses...

Nihayet Prens Ferdinand, bir adım ileri attı: Kral Ferdinand oldu. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Oldu, bitti...

Bu arada Girit meselesi de sahneye gelmek üzere idi. Büyük devletler, **Düveli hâmiye** (*) maskesiyle Yunanlıları Adaya yerleştirmeye çalışıyorlardı. O da bir gün, maskesini fırlatmaya hazırlanıyordu.

İLK İNKÂR

Nereden geldiğimi ve nereye gitmekte olduğumu gecenin bu saatinde beni Sultan Mahmut türbesinde bulunduran sebebi hatırlayamıyorum. Bu yaşlarda insanı sevk ve idare eden sebeplerden biri ile olacak, tam Sultan Mahmut türbesinin karşısındaki Arnavut kaldırımından gidiyordum. Saat gece yarısı belki 11 veya 12 idi.

Bir dükkân kepenginin kapanması nevinden bir sesi müteakip nereden beri birbirimize rastgeldiğimizi hatırlayamadığım beş on adım ilerimdeki iki kişiden birinin kaybolmuş, diğerinin zeybek oynar gibi yere diz çöktüğünü, yine zeybek oyunundaki gibi kollarını açmış olduğu halde kalkmak ister gibi bir ha-

(*) Koruyucu devletler.

rekette bulunduğunu gördüm. Kalkamadı, tekrar çöktü. Yanına varmıştım ki, kinli bir sesle :

— Paşayı vurdular, Nah, dedi. Karşı kaldırımdan uzaklaşan bir karartıyı gösterdi. Sağıma döndüm. Kaybolan ikinci şahsın duvarın dibine yığılmış, âdeta son nefeslerini almakta buldum. Karşı kaldırımdan pelerinli bir adam Kadırga istikametinde normal bir yürüyüşle uzaklaşmakta idi. Etrafıma baktım, köşe başında «Rauf Eczanesi» kapısından kafasını çıkarmış endişe ile etrafa bakan eczacıyı gördüm ve ona seslendim :

— Adam vurmuşlar, gel de yardım edelim.

Eczacı kapıdan ayrıldı, bize doğru gelirken, pelerinli adamın kaybolduğu istikametten koşa koşa gelen bir bekçi de bize katıldı. Bekçi soluk soluğa bir subayın kendisine orada bir adam vurdular, koş dediğini söylemeye kalmadı, aramızda beliren dördüncü bir adamın sert bir sesle :

— Subay olduğunu ne biliyorsun? Şeklinde müdahalesi ile karşılaştı.

Bekçi :

— Hayır bilmiyorum, subay gibi bir şey dedim, diye sözü çevirdi. Bu konuşma kısa sürdü, beş altı kişi olmuştuk, hepimiz de bir şey görmediğimizi söylemeye zımnen mukaveleli gibi konuşmadan danışmadan hazırlanmış idik sanki... Zaten soran da olmadı.

İki yaralıyı eczahaneden içeri soktuk. Birkaç dakika sonra paşa, hayata gözlerini yummuştu. Bir sedye sağlamak için koştular.

Bu arada eşi gelmişti, kapının önünde olduğunu söylediler. Hemen fırladım, kapıda karşılaştım. Uzun boylu, yeldirmesini giymiş, başörtüsünü örtmeyi

unutmamış, mazbut bir halde idi. Hemen rica eden bir sesle eve gitmesini teklif ettim.

— Hanımefendi, dedim. Paşa ağırca yaralıdır. Belki heyecan verirseniz, fena bir şey olur, şimdi getireceğiz. Kadın şüpheli bir bakışla beni süzdü, sonra metin ve mütevekkil bir eda ile sadece :

— Peki, ile karşılık verdi ve Sultanahmet istikametinde yürüdü gitti. Paşayı bir sedyeye koyduk, tam kaldırılacağı zaman sedyenin bir kolu kırıldı, cenaze sarsıldı, kavradılar ve ufak bir tamirden sonra yola düzüldük. Bir iki sokak, aşağıda kapısı taş direkli bir evin açık kapısına içeriden yığılmış feryat etmekte olan kadınlı, çocuklu bir kalabalığa doğru ilerledik. En önde beş altı yaşında bir çocuğun hayalini hâlâ hatırlıyorum.

— Paşa baba diye bağırıyordu.

Baba, sedyesine uzanmış bütün bu feryatlara lâkayt. Kalabalığı yararak evine girdi. Sür'atle oradan ayrıldım. Çocuğun hayalini kafamdan boşuna atmaya çalışıyordum, evime, yatağıma kadar geldi. Paşa baba diye tombul, çıplak bacaklarıyla tepiniyor, çırpınıyordu.

Bu hayali, yarım asıra yakın bir zaman geçtiği halde belirsiz bu kalabalık arasında, petrol lâmbasının kirli sarı ışığı içinde hâlâ seçebiliyorum.

İşlediği fâcia yerini soğukkanlılıkla terk ederek, uzaklaşan bu kaatil, gerçi bir aileyi mâteme boğmaktan fazla bir şey yapmış değildir; ancak bir tabanca kurşunu ile tarihin akışını durdurmak veya seyrini değiştirmek mümkün olacağı vehmini taşıdığımız günlerde o, bu hareketi ile vatanını büyük bir tehlikeden, memleketini, boğucu bir zulmetten kurtaracağını ümit etmişti.

Mağdur mu, onu bilmiyorum. Ben bu hâdiseyi muttasıl münakaşa etmek istedim. Fakat İttihat ve Terakki muhitindeki arkadaşlarımdan hiç birisi buna yanaşmak istemiyor, âdeta bunu cemiyetin hatâ etmez merkezi umumimisinin haklarına tecavüz gibi anlıyorlar, âdeta küstahlık sayıyorlardı.

Günlerce yaptığım itiraz ve münakaşalarda tek bir arkadaş bana hak vermişti. Onun hayatında bu, bir dönüm teşkil etmişti. Bu noktadan, o sonunda kafasına yediği bir kurşunla hayata vedâ edecek bir istikamet seçmiş oldu. Piyade Teğmeni Hasan Ali Çerkes...

Ekseriyet, böyle bir işin mânevi sorumluluğunun karar verenlere ait olduğunu düşünüyordu. Meselâ Yakup Cemil gibi...

Günahı onların boynuna, yapana ne? O memleket ve vatan için tehlike teşkil eden birisini kaldırmaktan başka ne yapıyor ki, diyor. Ve fâilini düşünmekle mükellef tutmuyor, bu kadar da değil, bunu münakaşa etmenin de âdeta suç olduğunu iddia ediyor.

Bulgular çeteciliğini yüksek örnek aldığımız o günün inkılâpçılarına daha fazla bir şey anlatmaya kalkışmak boş ve beyhude bir emek oluyordu.

Bu türlü düşünenlerin daha ziyade çocukluğunda mutaassıp dindarlar arasından çıkmasına dikkat ettim. Bu belirmede bir münasebet sezer gibi olmuştum. Sanki her ikisi de bilmediği bir şeye kuvvetle inanmak ve inandığı şeyde inceleme ve araştırmaya lüzum görmeden ısrar etmek değil mi idi?...

İsmail Mahir Paşa'nın o gün işlediği bir günah yoktu... Tetkikime nazaran bu adam sadece bir Arnavut asılzadesi idi ve Şemsi Paşa'nın akrabası. Bu

itibarla korkulacak zararlı bir adam olarak seçilmişti. Cereyan eden vukuata nazaran bunun reaksiyoner bir karakteri olması lâzım geliyordu. Bu kadar!.

Belki bu doğrudur, ama bu işi böyle belirli ve bu mahiyette teşebbüslerle halletmek mümkün olacağını kabul etmek zordu.

MECLİSİ MEBUSAN

Osmanlı topluluğunun halini saadete, istikbâlini emniyete ulaştıracak olan Meclisin, kuruluş törenini yapmak üzere gözlerimizi günün ışıklı bir sabahına açmıştık. 18 Aralık 1908 sabahı...

Bu mes'ut sabah bir bayramdı. Hem öyle her yıl gelip giden, ne demek olduğunu, nereden geldiğini yüzde doksan dokuzumuzun bilmediği, bilmeyerek mübarekleldiği bayramlardan biri de değildi, ilk defa geliyordu. Bundan evvel bir aralık uğramış, kimseye görünmeden gitmiş... Onun için ilk defa geldi, denebilirdi. Saadet ve emniyet getiren bir gündü, bugün...

İmparatorluğu teşkil eden muhtelif milletleri, ümitleri kendine cezbetmiş olan Meclisi kutlamak, ağırlamak, sevgi ve saygı hislerini ulaştırmak için yer yer toplanıyorlardı, pek farkında olmayarak da olsa...

Millî kıyafetleriyle teşkil etmiş oldukları ekipler, Meclis binasının önündeki meydanda saf tutacaklar, kendi vekillerini selâmlayacaklardı.

Yine muhtelif sınıflardan oluşan askeri ihtiram kıtaları, takım takım, tabur tabur, önceden belirlenmiş yerlerini işgal ederek, biraz da kendi eserleri gi-

bi gördükleri bu vakur müesseseyi selâmlamaya hazırlanmışlardı.

Bu mes'ut kaynaşmada gizlenen, garip bir çelişkinin farkında değildik. Meclis binasının önündeki meydanı dolduran bu muazzam kalabalık, sadece Meclise iştirâk edecek kendi vekillerini değil, onlarla beraber; belki onlardan ziyade kendilerini yıllardanberi bu haktan mahrum bırakmış olduğu iddia edilen bir adamı da, -hem halâskâr (*) olarak- aynı zamanda alkışlayacaklardı. Doğrusu bu muhteşem hazırlıkların daha fazlası o gün Meclisi açacak, bir de açılış nutku söyleyecek olan Padişah içindi...

İkinci Abdülhamit «Karihai ilham sabiha» (**) sından doğan bu Meclisin temelini kurmak üzere sarayından çıkacak ve burayı bu maksatla şereflendirecekti. Herkes onu bekliyordu.

Sabah şafakla beraber evlerini terkeden halk onun geçmesi ihtimali olan sokaklara yığıldı. Büyük, küçük; herkes belirsiz; fakat muazzam bir fevkalâdelik görmeyi ümit ediyordu, Padişahı göreceklerdi... Yıllardan beri korku ile karışık saydıkları efsanevî bu varlığı şahsen diğer insanlar gibi gözleriyle göreceklerdi şimdi...

Padişah da elbet bizim gibi bir insandı. Birkaç günden beri sokaklarda satılmaya başlayan resimlerine göre hem de; oldukça çirkin bir insandı: Kuru kara, koca burunlu, başı omuzlarına gömülmüş bir şey...

Abdülhamit otuz üç seneden beri görünmeyen zihinlerde yaratılan bir hayaldi. Azâmetini biraz da bu görünmezliğine borçlu idi, galiba...

(*) Kurtarıcı.

(*) Padişahın isabetli fikirlerinden.

Ben onu bundan uzun yıllar evvel nasılsa bir komşu nine vasıtasiyle sokulabildiğim bir cuma selâmlığında gördüğüm zaman şaşırmış kalmıştım. Tıpkı bizim gibi bir adam olduğunu görünce...

Halbuki, onu, kartallardan daha büyük, tavuslardan daha renkli kanatlarla tasavvur ediyordum. O gün öyle görünce, askerlerin avaz, avaz: «Padişahım çok yaşa» diye bağırmalarına âdeta canım sıkılmıştı. Nesine diye!... Hadi kanatları olmasın! Hiç olmazsa, şöyle iki insan cüssesinde bir şey olması lâzım gelmez miydi? Bunun büyüklüğü neresinde diye düşünmüştüm...

Onun farkını, «çok yaşa» diyen askerde aramayı nereden akıl edebilecektim, o zaman...

— Havva nine! Padişah ufacıkmış... diyecek oldum, kadın, korku ve telâşla budumu çimdikliyerek:

— Sus! Evde konuşursun. Demiş ve beni susturmuştu.

O günden sonra yirmi sene konuşmadım. Amma ömrümün sonuna kadar konuşmayacak değildim ya... Bir gün elbet konuşacaktım. O gün, bugündü, işte onu yaşıyorum da...

Fakat o günden bugüne kadar beni konuşturmayan bu adam, bu günüme de karıştı!...

Aman ne karışık işler bu cemiyet münasebetleri.. Hergün anladım diyorsun, bin tane anlamadığın çıkıyor. Sen kazdıkça o derinleşiyor, sen çözdükçe o Arap saçına dönüyor...

Şu Meclis bir açılsa, her şey hallollacaktı... Artık endişesiz, halden emin, istikbâlden ümitli yaşamanın, sırrı açıklanacak, imkânları sağlanacaktı.

Onun ışığı altında topluluğun bütün ıstırabı dinecekti. Orada insanüstü bir takım şahsiyetler, sade-

ce bizi hayrete düşürecek şeylerden bahsedecekler, dâvalarımızı, meselelerimizi akan bir su gibi, kolaylıkla halledecekler, cemiyeti bir kaç yıl zarfında eşitlik esası üzerine, kapsayıcı bir kardeş topluluğu haline getireceklerdi. Böylece engin ümitler, sonsuz sevinçlerle sarhoş idik âdeta...

Sultan Hamit, o gün, herkesin tahmininin aksine, en uzak, halkla en uzun teması yapacak bir yol takip etmişti. Onun, evhâm ve korkudan kimseye görünmeden, bu vazifeyi ifaya imkân verecek en kısa bir yoldan gelip gideceği zannediliyordu. Hayır, bilâkis o, zannettikleri gibi Söğütlü Yatı'yla Sarayburnu'na çıkıp, oradan Ayasofya'daki Meclis binasına gelmedi. Dört atlı bir saltanat arabasıyla faytonun körüğünü yarı açtırmış, yanına oğlu Burhaneddin'i, karşısına Sadrâzam Kâmil Paşa'yı almış, önde mızraklı süvari, yanlarında Karakeçili Aşireti süvarileri, arkada atlı yâverler... İhtişamla Ihlamur, Pangaltı, İstiklâl Caddesi, Unkapanı yolunu tercih etmişti.

Yolda halk çılgınlar gibi «Padişahım çok yaşa» diye haykırıştılar. Bize, hainler mübarek yüzünüzü göstermediler, hamdolsun Allahımıza sizi görebildik, bin yaşa Padişahım, diye yırtındılar. Hattâ, medrese talebelerinden bazı kimseler, arabanın gümüş basamağını sürüklene, sürüklene şapur şupur öptüler, yaladılar bile...

Teşrifi şâhaneyi görememiştim. Ondan daha az müstebit olmayan Müş'ir Deli Fuat Paşa'nın bazı direktiflerini alırken gerdûnei saltanat (*) «Çerkes İttihat ve Teavun Cemiyeti» binası önünden geçip gitmiş, onunla dargın olduğu için seyre tenezzül etme-

(*) Saltanat arabası.

yen Paşa'nın yüzünden bu tarihî hâdiseyi görmekten mahrum kalmıştım. Dönüşte seyrettim. Manzara, cemiyetin kurucu reisi olan Fuat Paşa'yı büsbütün çileden çıkarmıştı.

«Çerkes İttihat ve Teavun Cemiyeti» de sair anasır gibi millî kıyafetleriyle on beş kişilik bir süvari müfrezesi hazırlamış, Meclisin münasip bir yerinde merasime iştirâklerini bir programla tesbit ederek göndermişti. Bu programda «avdeti şâhane» de hattâ yâverleri de geri bırakarak, Padişahın arabasını sarmak ve bu suretle Padişahla birlikte Yıldız'a kadar gitmek yoktu.

Bu hareket resmî protokolü ihlâl etmekten daha başka mânâlara da müsaitti. Fuat Paşa bunda İttihatçılara bir nevi meydan okuma edâsı sezdi ve bunu tasvip etmedi. Etmedi ama olmuştu bir kere işte...

★

Ne tuhaf «Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti» nin açılış günü de bu gündü. Bir taraftan büyük birliğimizi ayakta tutacak Meclisimizi kurarken yanıbaşında muhtelif anasırın millî kulüpleri de birer birer doğuruyordu. Arnavutların Başkım Kulübü, Kürtlerin Kürt Taali, Arapların Arap Kardeşliği Cemiyeti... Hattâ bunlardan bazıları büyük Meclisten önce kurulmuşlardı. Rumların Etnik, Eterya, Ermenilerin Hınçak, Taşnak, Ramgavar, daha bilmem ne cemiyetleri çoktan var. Adeta tarihî idi onlar...

Bunu bir ân düşündüğüm zaman Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın:

«Bu câmiai kübra kelimei vahide etrafında duruyor. Meşrutiyette, her millet kendi varlığını düşü-

necek istiklâlini hatırlayacak ve isteyecek. Bu devlet on seneye varmaz dağılır.» dediğini hatırladım.

«Acaba, biz, şimdiki halde o büyük dağılmanın ilk çatlaklarını mı teşkil ediyoruz,» diye de düşündüm, ama şimdilik bizim cemiyetin kararları demiyeyim, Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti'nin mevzuatı arasında «Uzun yayla'da cins at yetiştirmek»ten daha ileri bir şey yoktu.

Hem, bizim Osmanlı haritası dahilinde ne emelimiz ve maksadımız olabilirdi. Olsa olsa onun haricinde kalmış olan yurdumuzda Kafkasya'da istiklâlimizi kurmak için yardım ümit edebilirdik.

O günlerde böyle şeyler düşünecek haldemi idik. Bu kulüpte bile, belki üç dört tane müşir, ürkütmekle sayılamayacak kadar da paşa vardı. Denebilir ki imparatorluğun en mağrur aristokrasisini biz teşkil ediyorduk. Öyle işlerle uğraşmaya tenezzül edecek zihniyette değildik.

BİR İNKÂR DAHA
KALEM HÜRRİYETİNE İLK KURŞUN

Ali Kemâl, bir müddetten beri, Mekteb-i Mülkiyei Şahanede (bugün İstanbul Kız Lisesi) Tarih-i-Siyasî dersleri veriyordu. Doğrusu; ben de herkes gibi bugün tarihi siyasî dinlemekten ziyade, memleketi sarsacak çapta, işlenmiş korkunç bir cinayetin istifhamını çözmek endişesiyle mektebe koşmuştum.

Dershane, alışılmışın üstünde hınca-hınç dolu idi. Belli ders saatini geçen her dakika, dinleyicilerin sabrını tüketiyordu. Ali Kemal, derse hemen bir çeyrek gecikme ile gelebildi. Sert ve diri adımlarla kür-

süye doğru ilerledi ve ağır ağır çıktı. Bir müddet kendini soluklandırdı. Yan dış cebinden çektiği beyaz tertemiz bir mendil ile terli yüzünü, başını sildi. Dershanede bir ölüm sessizliği vardı. O, dikkat ve endişe ile ona çevrilmiş bakışların farkında değilmiş gibi ağır ağır hareket ediyordu. Mendili cebine yerleştirdi, bitkin ve bezgin bir halde ağzını açtı:

— Maalesef... dedi.

— Evet, maalesef bugün ders veremiyeceğim...

Bir müddet sustu, daha yüksek bir sesle tekrarladı:

— Bugün ders yeremiyeceğim; çünkü çok müteessir, son derece muzdarip bir haldeyim. Serbestî başmuharriri, arkadaşım Hasan Fehmi'nin şehadetinin beni düşürdüğü derin teessür, bugün vazife yapmama imkân bırakmadı.

Gittikçe tonu artan bir sesle, bu fâciayı izaha devam etti. Bağırıyordu:

— O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil, söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine en basit ve en başta gelen hukuku beşere (insan haklarına) atılmış bir kurşundur.

Nutkun artan şiddetiyle dershanenin dirginliği sarsılmaya başlamıştı. O derin sessizlik yavaş yavaş yerini asabî ve öfkeli bağırışmalara bırakıverdi. Nihayet kısa bir müddet sonra hal şiddetli bir kaynaşmaya dönüştü. Ali Kemâl hiç birşey istemeden, hiç bir tavsiyede bulunmadan çıktı gitti; fakat o belki de istediğinden fazlasını yapmıştı.

Hepimiz bahçeye fırlamıştık. Katile, hükûmete lânetler yağıyordu. İçimizden yalnız biri hükûmete taraftarlık etmek ister gibi oldu. Horhorlu kasap

Mustafa'nın bir anda vurduğu yumrukla yerlere yuvarlandı, sustu.

Kalabalığın dağılmak eğilimi gösterdiği bir zamanda, aralarından sert bir sesle şöyle bir ihtar yükseldi:

— Arkadaşlar nereye?... Nereye arkadaşlar? Memleketin hürriyetine, vicdanına, kanununa karşı işlenmiş bu cinayeti sade tel'in etmekle ne yapmış oluyoruz? Bu gibi bir vâkıada hakkın müdafaası, ilk başta muhakkak, memleketin vicdan ve idrâkini temsil eden Darülfünun'a (*) düşer. Biz kocakarılar gibi beddualarımızı yapıp evlerimize gidemeyiz.

Herkes olduğu yerde mıhlı gibi kalmıştı, bir çok onay sadâları ile, karara varıldı: Kaatili, Sadrâzamdan, Meclisi Meb'usan'dan istemek... Topluca Bâbıâli'ye doğru yola çıkıldı.

Bâbıâli'nin dış kapısında mâruz kaldığımız ufak bir direniş, kasırgaya tutulmuş bir kâğıt parçası gibi savruldu. Gençlik Sadaret kapısının merdivenleri önüne dayanmıştı.

Buradan arkaya baktığım zaman, bir iki yüz kişiden ibaret ilk kafilenin binlerce kişiye erişmiş olduğunu görmüştüm. Yan sokaklardan koşuşanlar, kalabalığa katılıyordu. Çok muazzam ve dost bir kütle teşkil etmiştik.

Gelen, sadaret yâverine, Darülfünunun, Sadrâzamı görmek istediğini söyledik. Yâver, gitti geldi, Paşa'nın, bir delege heyeti seçmemizi arzu ettiklerini, söyledi. Derhal sert bir lisanla bu teklifi reddettik.

— Fahametmeab (**) unutmasınlar ki kendileri

(*) Üniversite.

(**) Değerlerin barındığı yer anlamına gelir. Sadrâzama verilen lâkap

şimdi istibdâd idaresinin değil, Meşrutiyetin Sadrâzamıdırlar. Buraya gelen bu büyük hey'et memleketin şuur ve vicdanını temsil eden Darülfünundur. Buraya kadar zahmet buyursunlar.

— Rica ediyoruz.

— İstiyoruz. Buna kendini alıştırsın.

— Bekliyoruz.

Yâver, bir daha gitti geldi:

— Geliyor, beyler... Dedi. Tekrar içeriye girdi.

Derhal bizde bir telâş belirdi. Tabiî koca bir Sadrâzamla konuşmak, kendi aramızda lâf etmek değil ya, bununla doğru dürüst, sıkılmadan konuşacak birisi lâzımdı. Birbirimize sormaya başladık. Bu soruşturma arasında içimizden biri:

— Ben konuşurum, dedi.

Bu genç, bir hukuk talebesi idi. Biraz arkada kalmış, hemen önde tam ortada bir yere alındı. Konuşmaya hazırdık.

Bir müddet sonra, yetmişlik ihtiyar vezir, Hüseyin Hilmi Paşa, arkasında birkaç devlet erkânı ve yâveri ile sahanlığa doğru ilerledi. Dudaklarından dökülen zoraki bir tebessümle kalabalığı selâmladı.

Doğrusu, hepimizin vekâletini üstlenen genç hukuklu, tam bir ehliyetle konuşuyordu. Evvelâ Hasan Fehmi'nin biyografisini yaptı. Onu Köprü üzerinde öldürenin kim ve ne gibi bir düşmanı olabileceğini mantıkî delillerle belirledi. Köprü'yü iki başı asker ve polis karakolu ile çevrilmiş bir kapan diye târif etti. Burada adam öldürmeyi ancak hükûmetten yardım uman bir kimsenin tercih edeceğini anlattı. Daha evvelce de vukubulmuş ve katili bulunmamış bir cinayeti hatırlattı. Bu imalı konuşmaya asırlık Osmanlı İmparatorluğunu Makedonya dağ kanunlarıy-

la idare mümkün olmayacağını ilâve etti. Ve nihayet katilin yakalanarak şiddetle cezalandırılmasını istedi.

Kalabalığın onay ve takdirleriyle desteklenen hatibi, sözünü bitirinceye kadar dikkatle dinleyen ihtiyar vezir, yerinden bir adım ilerledi. Zayıf bir sesle konuşmaya başladı: Yarım ağız teessüfler beyan etti. Kararsız ve titrek bir sesle basın hürriyetinden, vicdan, söz ve yazı hürriyetinden, bunların cemiyet için kıymet ve ehemmiyetinden bahsetti. Katilin yakalanması için şiddetli emirler verdiğini söyledi. Ve şöyle ilâve etti :

— Tabii eğer yakalanırsa! Cezaların en şiddetlisi ile cezalandırılacağını, söylemeye kalmadı, kalabalık arasından bir genç, dik bir sesle :

— Buraya edatı şart girmez Paşa! Diye bağırdı. Katil yakalanırsa... İse ne demek? Orada on para vermeyenin yakasını koparıyorlar. İse de lâf mı?

Genç hukuklu konuştuğunun kabalığa kaçacağını tahmin etmiş olacak ki, lâfı tekrar aldı..

— Evet! Paşa Hazretleri! Köprü iki başı asker ve polis karakollarıyla kapalı... Katil buradan kurtulmayı ancak kendini denize atmakla temin edebilir. Tahmin buyurursunuz ki o mel'un ölmek için değil, yaşamak için öldürmüştür. Dedi ve tatlıya bağladı.

Bu genç hukukluyu, bugünün ya ünlü bir avukatı veya sayın bir hâkimi tasavvur etmeyiniz. Hukukun bu parlak mezunu böyle yapmadı. O, zamanın, ne ünlü bir avukatı, ne de vakur bir hâkimi oldu! Yazar Burhan Felek olmayı tercih etti.

Bâbıâli'den ayrıldık, kafile hareket ettikçe büyüyerek azâmetli bir insan seli halinde akıyordu. Gazete idarehanelerini ziyaret ede ede, Salkımsöğüt yo-

luyla «Meclisi Meb'usan» önüne, Ayasofya Meydanı'na yığıldı. Meclis Reisini istiyorlardı. Epey müddet beklediler. Meclis Reisi meydanda yok! Nihayet binanın üst kat pencerelerinin birinde Ahmet Rıza Bey göründü. Onun pencerede görünmesi ile gösterici kütlenin arkasında da yer yer süvari kıt'aları belirdi. Anlaşılan bunu beklemişti! Pencereden:

— Burası yasama kuvveti icra heyetine gidiniz, o yapmazsa o vakit düşünülür... Gibi soğuk bir karşılık ile yetindi.

Göstericilerde büyük bir asabiyet belirmişti. Burada Reisin yanında gülmekte olan bir meb'usun hareketi halka çok iğrenç göründü. Hemen yanımdan bir hukuk talebesi duvarın üstüne fırladı.

— Nâmert, alçak! Ne gülüyorsun... Istırabımızla alay mı ediyorsun? Diye bağırdı. Meb'us içeriye çekildi.

Sokak başlarmda kalabalığın arkasını kesmek suretiyle beliren süvari, atlarla kalabalığa daldı, ilerlemeye başladı. Bir müddet sonra bir gaye etrafında toplanmış olmayan elli bin kişinin disipline tâbi elli kişi karşısmda dağılmasını seyrettik. Son kalan birkaç yüz kişi biraz direndi, onlar da ufak tefek bir kaç yaralı, bereli vererek, yavaş yavaş dağıldılar...

Cenazeyi, postahane önünde hatırlıyorum. Hasan Fehmi, kırmızı atlastan yapılmış Türk bayrağına sarılmış, tabutun baş tarafında yine kırmızı atlas üzerine ve Kefa Billâhişehida Muhammed Resulûllah cümlesi altın telle yazılmıştı.

Darülfünunluların parmakları üzerinde kendine mesnet bulan tabut, bir çocuk şuursuzluğu ile kâh direniyor, kâh hareket ediyor, uçmak ister gibi başını kaldırıyor, duruyor, tekrar ağır ağır ilerlemeye

devam ediyodu. Belki Hâfız Sami idi, âdeta gökten dökülüyormuş gibi bir ses... Naat (*) okuyor, Mevlevî dedeleri kendilerine mahsus, o güne kadar işitmediğim kesik ve tekdüze hazin bir nağme ile (İsmi Celâl) çekiyorlardı. (**)

Hasan Fehmi, Ankara caddesinden yokuş yukarı ilerleyerek Sultan Mahmut Türbesi'ndeki ebedî istirahatgâhına yollanıyordu. Kalabalık o derece kesif bir halde idi ki, hiçbir fert ihtiyarı ile yürümüyor, âdeta sele kapılmış bir tahta parçası gibi akıyordu.

Hemen yirmi adım sağımda tabuta çok yakın bir mevkide eski bir mektep ve mahalle arkadaşıma doğru dümen kırmak bir türlü mümkün olmuyordu. Nasıl oluyordu? Bir tesadüf eseri değil, o Darülfünunlular içinde âdeta cenazeye ait bir insan mevkiinde bulunuyordu. Bu arkadaşımın Üçüncü Orduya mensup bir süvari teğmeni oluşu beni şaşırtmıştı. Kalabalık içinde kalmış, sonra da çıkamamış olamazdı. Evet bu orduya mensup bir subayın Hasan Fehmi'nin cenazesinde görünmesi, nazarı dikkati çekici bir şeydi. O da bana yaklaşmak için gayret sarfediyordu. Buna rağmen, ancak Sultan Mahmut Türbesi önünde birleşmeye imkân bulabildik. Yürüyerek birbirimizin elini sıktık. Sordum :

— Nasılsın? Ne vakit geldin?

— Ben buraya tâyin edileli epey oldu. Size gelemedim. Yine eski evinde mi oturuyorsun?

— Öyle ya...

— Teyzem nasıl?

— İyidir.

— Sağ olsun. Annen, ne kadar üzülmüştür kim-

(*) Peygamberi öven sözler, kâside.

(**) Allahın adını anma.

bilir? İyi ki Kadın Nine öldü de bugünü görmedi.

Hiç birşey anlamamıştım. Anlamsız ve kararsız, arkadaşımın yüzüne baktım. O, gözleriyle, türbenin kapısından girmekte olan tabutu takip ederek:

— Zavallı Kadın Nine, bunu görseydi, deli olurdu.

Alâkasızlığıma karşı şaşkın bir edâ ile sordu:

— Yahu Kadın Nine'yi unuttun mu? Seni ne kadar severdi.

— Kadın Nine!... Ay bu Hasan Fehmi, Hasan Bey ağabey mi?

— Bilmiyormuydun, o ya! Ne yaparsın kader... Bir türlü şu yazıdan vazgeçemedi... Bırak şu yazmayı, bırak şu mücadeleyi dedim... Dinletemedim.

O vakitten beri, Sultan Mahmut Türbesinin, mezarlık kapısını her açık gördükçe, daldım. Avuçiçi kadar yerde defalarla «Hasan Fehmi» nin mezarını aradım, taradım: Ahmet Samim'in mezarı var, Hasan Fehmi'nin mezarını bir türlü bulamadımdı...

Bir gün genç bir dostumla açık bulduğumuz kapıdan daldık. Mezarlığı iki parçaya taksim ettik, dikkatle aramaya koyulduk. Yok!... Bu arada türbenin işçilerinden bir delikanlı, küçük binadan çıktı, bize doğru gelerek ne aradığımızı sordu.

— Oğlum! Vaktiyle şehit edilen bir gazeteci vardı... Hasan Fehmi Bey isminde... Buraya gömmüştük, aradık taradık yok!

— Efendi! Bi de daşı olmayanlar var. Belki bu paşaya da daş gomamışlardır. Ben defteri getireyim de bi bahıverin... Dedi.

Binaya daldı, elinde bir defterle çıktı. Şimdi anlamıştık. Yerini bulduk: İki mezar arasmda ufak dümdüz yeşil bir sahacık...

Genç dostum teessürle :

— Bu adam şu memleket için canını verdi!... Amcacığım! Hani insanın şöyle bir târifi vardır: Mâzi ve istikbâli halde yaşayan mahlûk... diye. İnsan buna inanmak için ya neşriyatıyla, kanı ile Hasan Fehmi'yi, yahut şuraya bir kaç yüz metre mesafede bir Türk Matbuat Cemiyeti'nin varlığını inkâr etmek lâzım geliyor... dedi. Ve ilâve etti :

— Hem de vaktiyle katilini Sadrâzamdan isteyen Burhan Felek'in senelerle Reisi bulunduğu bir cemiyet...

— Nesinden ne umarsın bu dünyanın?

31 MART

Bu olayı muayyen vasıfları, tarihte emsali geçmiş benzerleri ile ölçerek sebeplerini, hemen yanıbaşında ve beraberinde bulmak mümkün...

Kendi ufak üstlerinin bir kaç kurşun atımıyla, pâyesine erişilmez büyük paşalarını bir tosbağa gibi yusyuvarlak ayakaltı ettiklerini, koca bir Padişaha diz çöktürdüklerini ve bütün bu hareketlerin kendilerine dayanılarak yapıldığını anladığı gün, erlerinde kendi aralarında talih denemeyi düşünecek bazı kimselerin zuhur etmesi kadar tabiî bir şey olmıyacağını neden düşünmiyelim.

Bu hareketi olgunlaştırmakta muhalif matbuata mes'uliyet hissesi ayırmak yerinde olur: ancak bu netice ne onların fiilen iştirâk ettikleri bir teşekkülün eseri, ne de bekledikleri bir şeydi.

Bu, illerde bir gün evvel ateş püsküren ve en başta gelen muhalefet liderleri, «Bundan fazla kalmaya

iz'an mânidir» diyerek İsviçre'de soluğu zor kestirdiler. Yol parası olmayanlar veya gafil avlananlar evlerine gizlendiler. Başıboş asker, bir kaç gün ortalığı haraca kesti. Bu hâdisede şâyanı dikkat olan şey, askerin Padişaha sadakat mahiyetinde belirtileri idi. Ve bir de mektepli öldürmek suretinde beliren son kararları...

Başıboşluğun korkunç bir belirtisi olan bu hareketi durdurmak için ne Sultan Hamit'in, ne de o günlerde nüfuz sahibi olması lâzım gelen din ulularının etkili bir müdahalesi görülmemişti. Bu askerle yüz yüze gelecek cesarette bâzı küçük rütbeli subaylardan takım ve bölükleri başında erkekçe kanlarını dökenler vardı. Ancak büyük mikyasta hareketi önlemek teşebbüsünde bulunan tek bir kumandan görüldü: Mahmut Muhtar Paşa... Bu paşa, Harbiye Nezareti meydanında (*) nizamiye kıt'alarını, parmaklık dışından âsî askerin teşvikine rağmen bir müddet emrinde tutabildi. Onların da isyana iştirâkini müteakip o da gizlenmeye mecbur kaldı.

İttihatçılar bu hâdiseyi «bir hâdise-i irtica» diye vasıflandırdılar. O günlerde, İttihatçılara muhalefetin her hareketi, irtica, İttihat ve Terakki Merkezi Umumisinin, hattâ Sultan Hamid'le kucaklaşmasına kadar her hareketi «Meşrutiyet meşruayı tarsin» (**) edici ileri bir hareket saymak âdetti.

İttihatçılar, muhaliflerin, muhalifler, İttihatçıların bu hareketi tertiplediğini iddia ettiler.

Bence bu hâdise düzenlenmiş değildi ve bunu destekleyen, oluşuna imkân veren sebepler, her iki tarafın bilerek, bilmeyerek yaptığı şeylerdi. 31 Mart

(*) İstanbul Üniversitesi merkez binası bahçesi.

(**) Meşru Meşrutiyet yönetimini sağlamlaştırmak.

Hâdisesi şuursuz bir yürüyüşün, son gösterisi sayılabilir. Hem İttihat ve Terakki'nin, hem de muhalefetin kusurları vardır, bunda...

Bu hâdise, muhalefetin ölçüsüz neşriyatından ziyade, dini siyasete âlet etmek yüzünden ortaya çıkmıştır...

Derviş Vahdeti isminde bir delinin Volkan isimli neşrettiği gazeteyi muhalefet kendi sınıfının sesi arasında benimsemiş görünmesi, inkilâp namına atılmış ileri adımı kesin bir tehlikeye sevketmeye ramak bırakmıştı.

Sultan Abdülhamit, bu harekete seyirci kaldı. Tasvipkâr görünmedi, etkili bir mukavemet yapmaya da teşebbüs etmedi. Asker, silâh elinde ortalığa uğradığı zaman ortada ne İttihatçı, ne muhalif kimseler kalmamıştı. O da başıboş, geleneğine tâbi olarak, evvelâ şeriat istedi, sonra da kelle...

Osmanlı Ordusu'nun subaylara karşı bir kini vardır. Bunun belirtilerini arada bir gösterir: Arada bir yapar, fakat bu kaynayışı onun sabrı kadar korkunç olur. Kansız durulmaz... Öyle de oldu...

«Hareket Ordusu» ismiyle tarihe geçen Selânik ve civarı halkı ile bir miktar asker ve subayların toplantısı olan bu kuvvete, başıboş kalmış isyankâr kuvvet kısa bir çarpışmadan sonra teslim oldu ve netice, Sultan Hamit'in hal'ini ve İttihat ve Terakki'nin daha kuvvetli olarak sahneye dönüşünü temin etti. Cülûs (*) eden Beşinci Mehmed'in artık bir korkuluktan ibaret kalacağı muhakkaktı.

31 Mart hâdisesinin kahramanları, Hüseyin Ca-

(*) Tahta çıkma.

hit Bey'in «Nigâhban-ı hürriyet» (*) arslanlarından çıktı.

Kâmil Paşa Sadarete geldiği zaman Sultan Hamit'in dağıtılan Arnavut, Arap, Türk kıt'aları yerine «Hürriyet Gözcüsü» olarak Üçüncü Ordudan getirilen avcı taburlarını Yanya'ya göndermek istemişti. Onun maksadı ne idi bilmem, fakat İttihat ve Terakki bundan şiddetle kuşkulandı, Kâmil Paşa'nın bu teşebbüsünde Padişahı takviye mahiyetinde gizli bir niyet sezdi ve şiddetle mukavemet etti. Erkânı Harbiyei Umumiye Reisliği (**) de Sadrâzamın bu hareketini yetkilerine tecavüz saydı ve haklı olarak diretti, gönderilmelerini kabul etmedi.

Hüseyin Cahit bu kahramanların İstanbul'dan ayrılmaları aleyhine şiddetli bir makale döktürmüştü. O bu yazısı ile hem İttihat ve Terakki'nin, hem kendi hayatma son verecek imkânları hazırladığını nereden tahmin etsin...

Avcı taburları hakkındaki makaleyi özet olarak vereyim ki, lâfa meydan kalmasın. Hüseyin Cahit Yalçın, bunlar hakkında 12 Şubat 1909 tarihli Tanin'in baş yazısında:

«Avcı taburları meşrutiyetin ilk aylarında İstanbul'da bir hareketi irticaiye vukuundan endişe edildiği zamanlarda kalplere bir hissi emniyet vermek ve icabında meşrutiyeti müdafaa etmek üzere Rumeli'den getirilmiş kahramanlardır. Bunlar idarei cedidenin timsali kuvvet ve azameti gibi duruyorlar. Avcı taburları efradı bugün İstanbul'un neresinde isbatı vücut etseler derhal kalplere bir hissi inşirah ve itimat geliyor.

(*) Hürriyet gözcüsü, bekçisi.

(**) Genel Kurmay Başkanlığı.

Avcı taburları hürriyeti istirdat eden Rumeli ordusunun bir cüzü olmak itibariyle şehrimiz ahalisi nazarında bütün hürmet ve muhabbetle kabul edilmektedir. Hattâ ecanip bile onlara karşı bir zaafı kalp hissederek onları meşrutiyet ve hürriyet muhafızı birer kahraman suretinde görmektedirler.

Hüseyin Cahit Bey'in bu hürriyet arslanları, Lâzkiye Meb'usunu bir benzer olarak seçmek şaşkınlığına düşmeseydiler sayın hocamızın bugün vefatının zannederim 47 nci mâtem yılını tutacaktık (*). Oluyor böyle yanlışlıklar dünyada...

Burada hâdisenin fâilleri arasında İttihat ve Terakki'yi saymaya imkân olduğu görülüyor. Selânik'ten getirilen hürriyet gözcüleridir ki, 31 Mart hâdisesini tertip ve teşvik ettiler, ortalığı kana boyadılar. Halden memnun olmayanların, karışıklık özledikleri şeydir. Gerek İttihatçı, gerek muhalefet cepheleri ne istediklerini bilmedikleri halde, vukubulacak bir kaynaşmadan kendi lehlerine doğacak yeni imkânlar umdular, fakat bu güvercin, hiç de tahminleri gibi olmadı. Volkan'ın üstüne hatta Derviş Vahdettin'in Volkancıları bile varamadılar.

İsyan hareketine iştirâk eden askerde, Padişaha karşı müşahede edilen bir eğilim inkâr edilemez. Bu isyana «hurucu alelsultan» (**) değil, düzene karşı bir isyan da denemezdi, tam bir başıboşluk ve kaynayış idi...

Silâhlı bir başıboşluk kadar korkunç bir şey düşünülemez. O halim, selim Türk neferinin bilhassa subayları aleyhine beliren kin ve düşmanlığı nefret edilecek bir manzara göstermişti.

(*) Kitabın ilk baskısına göre.

(**) Padişaha karşı ayaklanma.

O tarihlerde orduda, alaylı, mektepli dâvası henüz halledilmiş değildi, orduda, neferden, askerî mertebelerin en yükseğine kadar alaydan gelme subay vardı. Bunlar, mektepli subaylara karşı bir nevi ayrılık hissi taşırlardı. Efrat bu menşeli subayları kendine daha yakın buluyor ve mektepli subay aleyhine gizli de olsa bir husumet duygusu taşıyordu.

Şeriat diye başlayan isyan, mektepli subay öldürmekte karar kıldı. Ve tarihte büyük bir leke olarak kalacak hâdiselere İstanbul bir kaç gün feci bir sahne oldu.

İsimleri hürmetle anılmaya hak kazanmış olan şehitler arasında birisi hocam, süvari yüzbaşısı Mümtaz, diğeri iki üst sınıftan değerli arkadaşım teğmen İzmit'li Yusuf vardı. Bunlar öyle isyan etmekle bir bölük karşısında da olsa, yüzgeri edecek yaradılışta insanlar değildi. Askerleri ancak mübârek cesetleri üzerinden geçmek suretiyle isyana iştirâk edebildiler. Bunların her ikisi de süvari idiler. Şühedâ arasında bir de Rum vatandaş yüzbaşı İspatarı da tarihe hürmetle anılacak isim bırakıp gitti.

Ben, bu hâdisede çok fena bir vaziyete düşmüştüm. Mahallemizde bir dilencinin oğlu olan Bahriyeli bir cibilliyetsiz vardı. Onu her vakit olduğu gibi küçük görmeye alışmıştım. Yanında dört beş arkadaşı, sarhoş martin tüfeklerini havaya boşaltmalarına müdahale ettim. Bana karşı sırıtacağını hiç de tahmin etmemiştim. Bu adam o gün o adam değildi, benim azarıma tahammül göstermeye alışmış olmasına rağmen hırladı, hayatımı zor kurtardım.

İttihatçılar, ilk iş olarak Padişahın maiyeti erkâniyle emrindeki muhafız kıt'alarını kaldırmışlardı. Bunların arasından itimada değer gördükleri bâzı

kimseleri de bırakmışlardı. Bu meyanda hizmette devamına müsaade ettikleri Yâver Yüzbaşı Hasan Bey, hal'a, takaddüm eden en son güne kadar Padişahın yanında kalmıştı. Gerek 31 Mart hâdisesi hakkında gerek Padişahın hâl'i günlerine ve sebeplerine ait ondan dinlediklerimi ilâve ederek 31 Mart hâdisesinin izahını tamamlayacağım...

Hasan Bey, bu hareketi Padişahın şiddetle reddettiğini; fakat fiilen mâni olacak kadar cesaret gösteremediğini söyler.

Deniz yarbayı Kabulî Bey'i saray içinde onun gözleri önünde öldürmelerinden çok müteessir olmuş, hâdiseye mâni olmaya vakit olmamış; fakat hâdiseyi müteakip fâilleri tevkife de cesaret gösterememiş...

Hâdisede avcı taburlarının önayak olduğunu duyduğu zaman :

— Tâbiî demiş... Büyüklerini dinlemezler... Bir gün sonrasını düşünemeyen çocuklar, askeri şımarttılar, baba katili yaptılar. Ne felâket!.. Sonu nereye varır Allah bilir...

Hasan Bey bugünler zarfında Padişahın sükûnetini muhafaza ettiğini söyler.

Hareket Ordusu'nun Ayestefanos'u karargâh yaptığı günlerde, İngiltere Kralı, Sefaret Müsteşarı Fiç Moris vasıtasiyle, Akdeniz donanmasının emir ve iradelerine verildiğini, irade buyurdukları takdirde İstanbul'a yönelerek derhal harekete hazır bulunduğunu bildirdiği zaman Sultan Hamit bu teklifi nezaketle reddetmiş :

— Kral Hazretlerine teşekkürlerimi iblâğa tavassutunuzu rica ederim. Hiç fevkalâde bir şey yok. O gelenler de benim evlâtlarımdır... demiş.

Rus Sefirinin aynı şekilde vukubulan teklifini de aynı suretle reddetmiş...

Hal'inden bir gün evvel, Üsküdar'da oturan ve yanında tek kalmış olan yâveri Hasan Bey'e:

— Oğlum Hasan Bey! Geç kalmayın vapuru kaçırırsınız, evden merak etmesinler.

— Müsaade buyurun Padişahım, bu akşam yanınızda kalmak istiyorum..

— Hayır! İrademe muhalefet etmemeniz icabeder. Hadi geç kalma oğlum!

Hasan Bey, bunu anlatırken, aynı sahneyi yaşadığını göz yaşlarıyla anlatmış oldu.

Selâmladım ve ağlayarak ayrıldım...» demişti.

Bundan başka Padişahı mukavemete teşvik edenler olmuş, bunları kesinlikle reddettiği muhakkak... Onun kan dökmekten sakındığına inanmak câizdir. 33 senelik saltanatı zamanında yalnız dört idam cezası tasdik etmiş... Zamanında müebbet küreğe çevirdiği idam cezaları binleri aşmıştır. Hattâ kendisine bomba atanları bile...

Askerin; başıboş durumu kendilerine hallerinin vahametini anlatmış olacak... Kısa bir müddet sonra kan dökmek değil, vaziyeti kurtarmak derdine düştüler.

Anadolu'ya tek tük firarlar başladı. Ve bu hareket her gün biraz daha arttı.

İstanbul'da derin bir ıstırap devam ediyordu. Beş on mâsum subayın ölümü ile neticelenen kaynaşmaya açık bir ret yapılamıyorsa, pasif bir mukavemet umumun nefret ve iğrenmesini ifade ediyordu.

Hareket Ordusu lehinde yapılan propagandalarla vaziyet bu âsî zümre aleyhine gün geçtikçe artıyor, sokaklarda taşkınlara rastlanmaz bir hale gelmişti.

Bugün, yarın Hareket Ordusu'nun kurtuluşu sağlayacak akını beklemeye başlamıştı.

Nihayet o da oldu, Hareket Ordusu, muhtelif kanallardan İstanbul'a girerken, az bir mukavemete uğradı. Kısa bir müddet zarfında vaziyete hâkim oldu.

Sait Paşa, bu hâdisede Hareket Ordusu kadar da değil, cıva gibi fıkırdamıştı. Birden Yeşilköy'e fırladı. Hareket Ordusu ile mücahidi hürriyet olarak içeri girdi.

Gazinin hâlisi, bu soydan adamlardan çıkar. Yedi defa Sultan Hamit'in Sadrâzamlığını yapar, Padişahın meğer aleyhinde hürriyet taraftarı imiş. Elbette sebebi var; bugün sizi şaşırtan bazı hâdiselerin mantar gibi yerden bittiğini mi zannediyorsunuz. Bunlar geleneğe bağlı tarihî kökleri olan olaylardır.

Hareket Ordusu, yer yer ufak müfrezeler halinde başsız bulduğu kuvvetleri, kısa bir zamanda derledi, topladı.

Hüseyin Cahit Bey'in hürriyet gözcüsü askerlerinin kodamanlarından birkaç kişi ayırdı, astı; vaziyete hâkim oldu. Çıktı işin içinden.

Günün en mühim hâdisesi, Sultan Hamit'in tahtından düşürülmesi oldu. Bir heyet ona teba-i sadıkasının onu makamı saltanatı terketmesini istediğini arzetti.

Ve usulüne uyarak, gerekçesiyle Makamı Meşihat(*)'in hâl' fetvasını tebliğ etti.

(*) Şeyhülislamlık.

Buraya kadar müslümanca ve Osmanlı geleneğine uygun devam eden hal seremonisinde tebliğe memur hey'et arasında siyonist bir Yahudinin bulunması, hem Padişaha, hem de millî haysiyete sahip kimselere ağır gelmişti.

Sultan Hamit:

— Bana, milletimin arzularını tebliğe memur edeceği beş müslüman yok mu idi ki bu Yahudi vatandaşı rahatsız etmeye mecbur kalmışlar, demiş.

Daha fenası, bu Karasu Efendi, bir zamanlar Siyonist Partisi tarafından Sultan Hamit'e, Filistin'de bir miktar arazinin belirli bir büyük para karşılığında satın alması için gönderilmiş...

Padişah, Yahudinin bu teklifi karşısında hayrette kalmış... Yarı hiddet, yarı hayret halinde cevap vermiş

— Memâliki Mahrûsa-i Şahâne(*)'mden satılacak bir karış toprak yoktur. O bana vadiatüllahtır, demiş ve odayı terk etmesini işaret etmiş.

Seneler sonra, kendisine hal'i tebliğe memur hey'et arasında bu simayı seçmişti.

Mütebessim, küstah bir eda ile dudağını bükmüş, elleri paltonun cebinde duran bu adam o idi işte...

Bu hâdise, kamuoyunda geniş bir dedikodu mevzuu olmuş, çok ıstırap vermişti.

Hakikaten bu Karasu firması, devletin yıkıldığı güne kadar siyah bir umacı hayaleti gibi devletin malî koridorlarında dolaşmıştı. Kâr ve iş kalmadığı gün kayboldu, gitti. O güne kadar İttihat ve Terakki âzası olarak görünen bu adam fırının kapağı kapandığı gün İsviçre'de aç ve meteliksiz kalan arkadaşlarına yardım değil, selâm bile vermemiş...

(*) Osmanlı ülkesi.

Padişahı âlem penah, zillüllâhı filâlem efendimiz «hakanı mahlû» olmuştu.

Seyahat hazırlığı kısa sürdü, «Selânik'te Alâtini» köşkünde ikameti kararlaştırılmış. Biraderi vefadarı Alman İmparatoru Wilhelm Hazretlerinin seyahatini huzurla temin maksadiyle Hohenzolern Yatını göndereceği söylendi durdu.

Düşenin dostu mu olur? Ne gelen oldu, ne giden?..

Alâtini köşküne yollandı. Osmanlıların Padişahı... Burada hatıra gelmez mi? Bir müslüman köşkü yok mu idi, Emirülmüminini misafir edecek?... Öyledir. Kanunu âlem düşene sâdece gülünür.

«Padişah yanına dört karısını aldı, sekizini bıraktı. Filân haremi, gitti filân gitmek istemedi. Oğlu Burhanettin'i beraber götürecek, götürmeyecek.»

Yollu, birkaç dedikodu, Sultan Beşinci Mehmed'in cülûs (*) merasimi arasında kaynadı.

Kardeşi Beşinci Mehmet, Osmanlı tahtına oturdu...

MEÇHULDEN GELEN KUMANDAN

Son yüz yıl Osmanlı Tarihi'nin dikkate değer hâhiselerinden biri de «Hareket Ordusu» ismi ile adlanan müretteb bir kuvvetin saltanat merkezine yöneltiği saldırıştır.

Burada, ne bu orduyu tertip eden elemanları incelemek ne de bu kuvveti padişah kuvvetleriyle ölçerek bir çarpışma olduğu takdirde ne gibi sonuçlar doğuracağını düşünmek konumuza girmez.

(*) Tahta çıkma.

Sultan Hamit, zaten karşı koymayı imkânsız görmüş kaderini beklemeyi tercih etmişti. Bu böyle olunca bu türlü incelemeler yerinde sayılmaz.

Biz burada daha ziyade hemen dikkati çekmemiş bir olay üzerinde duracağız ve onu gene kendi gelişmeleri ile takip edeceğiz.

Bu ordunun bahse değeri olan acaip konusu komutanıdır, bunun üzerinde durmak bir hakikatın gelişi ve çözülüşü bakımından ehemmiyetlidir.

Hareket Ordusu kumandanlığına başta mahalli redif tümenlerinden birinin komutanı bulunan Hüsnü Paşa tayin edilmişti. Ordu bunların komutasında Selânik'ten hareket etti ve Yeşilköy'de yığınak yaptı levazımını tamamladı. Plânlarını tamamladı, bir gün sonra İstanbul'a taarruz edecek idi ki, tam bu sırada komuta kurulu değişti, İstanbul'a Hüsnü Paşa değil Mahmut Şevket Paşa taarruz etti!. Ve Sultan Hamit kendisini tahtından atacak kuvvetin başında yüzbaşılığından itibaren elinden tutarak yetiştirdiği bir paşasını ve hal'ine karar veren hey'etin başında, başının alınmasında sadarette getirdiği sadrazamını gördü!...

Hareketi müteakip bu zat İstanbul'da Hareket Ordusu Kumandanı ve Osmanlı 1, 2, 3. ncü orduları müfettişi ünvanıyla Sultan Hamit'in yerine geçti.

Biraz sonra da Harbiye Nazırı sıfatıyla Osmanlı ordularının başına geçti...

Buna İttihat ve Terakki'nin geçirdiği ikinci değiğim diyemiyeceğiz. Bu merkezin Manastır'dan Selânik'e hakiki kahramanlar yerine uydurma Enver'in geçmesi hareketinin devamı nazarı ile bakılmalıdır.

Bu teminat, ciddi bir generale yakışmayacak derecede şaşırdılar ama ne redde nede inkâra imkân bırakmayan bir emrivaki karşısında kaldılar. İster istemez kabul ettiler.

Bu türedi adam kimdir İttihat - Terakki hareketiyle ne münasebeti vardır? Nereden geliyor kim getiriyor?.

Bunu biraz uzak geçmişten olarak tetkik etmemiz icabeder.

Evet, burada ne Hareket Ordusundan, ne hareket sebeplerinden ne de doğurduğu sonuçlara takılmak çok bir şey ifade etmez, aydınlatacak nokta sadece budur; Sultan Hamit'in bir numaralı imtiyazlı korgenerali nereden geliyor? Bu sorunun cevabı, eserin mühim bir kısmını manalandıracak, geçmişin hey'et-i umûmiyesinin açık bir ifadesini verecektir.

Mahmut Şevket Paşa aslen Bağdatlıdır. Onun Arap veya Gürcü olması mühim bir şey ifade etmez. Bağdatlı olduğunu zikretmem sadece Bağdatlı olduğu içindir.

1856 doğumlu Bağdatlı bu çocuk küçük yaşta babasıyla İstanbul'a gelir. Üsküdar'da yerleşirler Üsküdar Askeri Rüşdiyesinden Kuleli'ye, oradan Harbi'ye'ye başarıyla geçer. 1898'de Kurmay Yüzbaşı olarak mektebi bitirir. Kurmay Yüzbaşı olarak çıkan bu genç subay Harbiye mektebine «yüksek matematik ve geometri» hocalığına tayin edilir.

Bu tarihlerde! Von der Goltz ordumuzda ıslahat yapmak üzere gelmiş bulunur.

Aynı zamanda asker mekteplerini de ıslaha memur olan Alman generalinin emrine verilen bir kaç genç subaydan biride Yüzbaşı Mahmut Şevket Efendidir.

İşte Mahmut Şevket Efendinin hayat istikâmetini bu tanışma, bu başlangıç çizecektir. Emrine verilen subaylardan Mahmut Şevket Beyi farklı bir teveccühe lâyık bulan Von der Goltz Paşa, onu yüksek matematik ve geometri hocalığından aldı modern silahlar hocalığına tayin etti.

Harbiye mektebi o vakitten çok sonralara kadar Osmanlı ordusunun tanıdığı silâhların en moderni olan «Martini Henri» tüfeğine kadar çatısında toplamış bir silâhaneye malikti. Bütün emsali ile beraber bu genç kurmayda da; ancak silâhın burada mevcut olanlarını görmüş olabilirdi.

Von der Goltz Paşa «Harbiye-i şahane» in beş on günde eli ile yetiştirdiği «Modern Silahlar» hocasını padişaha kısa bir müddet sonra silah uzmanı olarak takdim eder. Ve onu Vidinli Tevfik Paşa başkanlığında teşekkül eden bir satın alma komisyonuna binbaşı olarak sokar.

Von der Goltz'un tavsiye yazısında Mahmut Şevket Efendi için çok cömertçe davranışı dikkate değer.

Silah konusunda ihtisasından başka, dün tanıdığı kısa da olsun mazisi olmayan bu genç Osmanlı subayı için :

«Ordunun hayatına taalluk eden bu işte en sadıkâne hizmette bulunacak birisi varsa, oda bu erkân harp yüzbaşısıdır,» demekle de kalmıyor, Alman fabrikatörleri aleyhine şöyle bir ikazda bulunuyor:

«Fabrikatörler böyle satın alma salahiyetini haiz kimseleri tatmin ederek suistimale sevkederler, bu yüzbaşı, menfaat temini gayretine düşmeyecek derecede seciye sahiptir.»

Bu teminat, ciddi bir generale yakışmayacak derecede acelecilikle yapılmış değil midir?

Bu paşa ayda bin altın maaşla ordu ve askeri mekteplerimizi ıslaha memur olarak gelmiştir. Bu bize karşı üzerine aldığı vazife bir kıt'a büyüklüğünde çeşit iktisadi kaynak ve menfaatlerle dolu bu ülde kendi devletinin menfaatleri için vazife almamış olduğu düşünülebilir mi? yıllar boyu bu nevi hey'etlerin mesai hayatları tetkik edilirse, onların bizim paramızla kendi menfaatleri için çalışmış oldukları sabit olur.

Kısa bir müddet sonra Mahmut Şevket Bey bu komisyonun azası değil, Almanya'ya satın alma işiyle her giden hey'etin reisi sıfatıyla başta görülür.

Adeta bundan sonra silaha ait her iş ve teklif bu adama sorulur. Onun reyine göre «alınır» dediği alınır, yaramaz dediği red edilir.

İşte Mahmut Şevket Bey yüzbaşılığından paşalığına kadar borç harç devletin altınlarını muhtelif satın alma sebebleriyle Alman varlığına akıtan eldir.

Burda bu alış verişin ne meşruiyetinden ne suistimal edilmiş olduğundan bahsetmiyorum. Sadece bu paşanın hayatını çiziyorum.

Bu yüzbaşı 19 senede paşa olmuş 19 ncu senesinde korgeneralliğe yükselmiş, göğsü eteklerine kadar, Sultan Hamit'in murassa nişanları ile kuyumcu vitrinine dönmüştü. En son bir ihtilâl yuvası olan Arnavutluğun mühim merkezlerinden birisine vali tayin edilir.

Bu adam olsa, olsa Sultan Hamit'in hareket ordusu üzerine sevkedeceği bir ordunun kumandanı olabilir. Padişaha karşı hareket eden bir ordunun değil?...

Burada bir gizlilik ve benzerlik müşahede etmemek mümkün değil, bu adamın tıpkı Enver gibi gizli bir kuvvetin arkalaması ile meydana gelmiş olduğu görünüyor. Nasılki Enver İttihat ve Terakki'nin en kuşkulu bir devrinde sultanın hafiyesi olarak idama mahkûm edilmiş Merkez Kumandanı Nazım'ın kaynı olduğu halde hiçbir şey yapmadan kahraman olarak çıkmış ise bu paşa aynı acayiplikleri taşıyordu.

Burada İttihat ve Terakki'nin hareketine muvazi ve onunmuş gibi gizli bir elin kendi maksadına varmak için daha ustalıklı ve bilgili hareketi sezilir; bu hareket ancak Birinci Dünya Harbinde maskesini atar, hakiki çehresiyle görünür.

Hâdiseler dikkatle takip edilirse bu hüviyetleri şüpheli adamları sevk ve idare edenlerin Osmanlı topluluğunun irade ve kudret kaynaklarını daha isabetle keşfetmiş oldukları teslim edilir; ordu ve onun başkumandanı Padişah... onun için elemanlarını bu mevki ve kuvvetlerin başına tevcih ederler. O günün hareketine uyar görünerek...

Mahmut Şevket üç seneye yakın bir zaman Hareket Ordusu Kumandanı ve Harbiye Nazırı sıfatıyla tam bir askeri diktatör olarak memleketin başında kaldı...

Bunu kim getirmiş olabilir? İttihat ve Terakki Cemiyeti bu adamdan en az Şemşi Paşa'dan sakındığı kadar neden çekinmesin? Üçüncü ve İkinci ordunun «Meşrutiyet inkilâbı» ismini verdiği hareket padişah ve mutlakiyet aleyhine bir hareket idiyse, bu paşadan belki herkesten ziyade sakınması gerekmez mi?

Ne suretle olursa olsun o, Üçüncü Ordu Kumandanlığından Hareket Ordusu Kumandanlığına, İstanbul'u işgalden sonra Hareket Ordusu Kumandanı ve Osmanlı Orduları'nın en hareketli ve saltanat merkezine civar olanlarından, Birinci, İkinci, Üçüncü Ordular Müfettişliği'ne geçti.

Tabii ilk icratı sarayı tasfiye, 31 hâdisesi failleri ni cezalandırmak oldu. O seneler Almanya'da bulunan General Von der Goltz Paşa davet edildi. 27 Mayıs 1909 tarihinde paşanın Osmanlı hizmetine dönmesi Kayzer'den rica edilir.

Aynı günlerde Osmanlı subaylarından bir gurup tahsile ve bu arada Almanya'ya gönderildi; bir Arap Alman subayı talim heyeti olarak Türkiye'ye geldi...

Bu ayların en hareketli faaliyetini sıkıyönetim mahkemelerinin geceli gündüzlü çalışmaları teşkil ediyordu...

Bu günler, İstanbul halkının ömürleri boyunca görmedikleri dar ağaçlarının kaldırılmalarıyla konmaları bir oluyordu.

Bu gün Beyazıt Meydanı'nda karın köprü başında boğazlanmış insanlar... 28 Ağustos 1909'da asılan onbeş kişi arasında Başmusahip Cevher Ağa hakkında kamuoyunda derin bir teessür hasıl oldu. Bu adamın idamını bizzat Mahmut Şevket emretmiş; sebep: onun padişaha verdiği arizaları (*) bu zavallı takdime vasıta olurmuş... Bir türlü neşredilemeyen bu jurnallar içinde Mahmut Şevket Paşa'nın kiler mühim bir yekün tutarmış.

(*) Küçükten büyüğe yazılan yazı, istirhâmname.

Zaten bu paşanın ikide birde biribirini çürüten demeçleri ve jurnalleri neşre karşı koyması, kendi hakkında şüpheler doğuruyordu.

Mahmut Şevket Paşa'nın hayatının ana hatları şöyledir. Büyük miktarlarda istikraz yapmak, ele geçen paralarla Almanya'dan ordu hesabına silâh cephane satın almak!...

Bu iş için kendisine kabiliyetli bir de yardımcı bulmuştu: Selânik Mebusu Cavit...

Paşa, bu karışık ilk günlerde mühim bir davete katılma mecburiyetinde kaldı: Alman İmparatoru onu manevralara çağırmıştı. 7 Eylül 1909'da büyük bir uğurlayıcı kalabalığı arasında Sirkeci'den hareket etti. Almanya'yı sonra da Fransa'yı ziyaret etti. İmparatordan Wurtenberg Kralından aldığı nişanların yanına Légion d'Honneur nişanını taktı ve memleketine döndü. Aynı zamanda 16 Temmuz 1909'da da Von der Goltz Paşa Türkiye'yi şereflendirmişti. Zamanın en müstacel işleri arasında.

Ömrü boyunca kendi iradesiyle hareket etmemiş, başkalarının iradesiyle çalışmış bir insanın, koca İmparatorluğu iradesine tabi bulunca, ilk işinin bir dayanak aramak olacağı tabiîdir.

Yükseklerde dayanaksız başı dönen bu Paşa'nın ilk seçtiği, dayanarak, ilk hamisi Von der Goltz oldu. Onu yanıbaşında bulunca rahatladı.

Askeri manevralar, talim ve terbiyeden evvel hemen bu günlerde başlayıverdi. Övünmekle beraber... Paşa ortaya çıkan fırsata göre yazılı, sözlü ya övünüyor veya çatıyordu. Rum Patriği ile mülâkatta adama «sizin kafanızı patlatacağız» der, Patriği istifa mecburiyetinde bırakır. Bir gazeteci ile mülâkat yapsa, mutlaka, ordu hazır, hem tamamiyle ha-

zır der tehdit etmekten kendini alamaz. Bununla birlikte her mülâkatta hükümet işlerine karışmadığını şayet hükümet olsaydım diye mütaalâlarda bulunur.

Bir gün Le Temps gazetesi yazarıyla görüşür yazar sorar:

— **Alman devletiyle bir ittifak muahedesi yapacağınızdan bahsediliyor. Ne dersiniz?**

— **Ben, Hükûmetin esrarına vakıf değilim, bilemem. Ama bu türlü şaiyalar da hayretimi mucip olmaz. Gazetecilere yazacak şey lâzım, yazarlar. Bugüne bugün Türkiye gayetle mükemmel bir orduya mâlik olduğu için her iki taraf devletler paylaşamıyorlar. O, bizden ol diyor. Beriki bizden ol diyor. Ben hükûmet olsam müstakil kalırım.**

Diplomatik bütün incelikleriyle bu beyanat Fransızı ancak güldürmüştür, zannederim. Onun hiçbir şey olmadığına rağmen devletin başında herşey olduğunu kendisi ne kadar biliyorsa Fransız da biliyordu ki bu ana mes'elenin mânâlı sorusunu ona yöneltmişti...

Onun burada kendini hükümetten ayrı göstermek istemesi, askerlerin siyasetle uğraşmaması lüzumu üzerinde söylediği dâvayı ayakta tutmak içindir. O bu makamda kendini politikadan uzakta farzediyor. Ben, sadece ordunun düzenlenmesi ve divan-ı harp işleriyle uğraşıyorum. Siyasete aklım ermez.. Demek suretiyle herkesi kendine güldürüyordu.

Bu Paşa, böylece mantıktan uzak çok söz söyledi ve çok adam astı, «irtica-a meyli mahsus» gibi mahiyeti anlaşılmayan gerekçelerle... 2 nci Ordu manevralarında askerin siyaset yapması aleyhinde çok parlak bir nutuk vermişti ve bunu pek parlak bir gözleme dayatmak suretiyle takviye etmişti.

— «Sait Cyr Harbiyesi'ni gezdim. Mektebin kütüphanesinde tam 80.000 cilt kitap vardı, siyasî kitap değil, bir tek mecmua yoktu.

Sordum :

— Siyasî mecmua ve gazete kolleksiyonlarınız yok mu?

— Askerin bu mevzularla hiçbir ilgisi olamaz. Yasaktır, dediler.»

Koca bir ordu kalabalığı karşısında nihayet kendini büsbütün unutamayan paşa itirafa mecbur oldu :

— Bende siyasetle meşgul oldum amma o hükûmeti gayri meşruaya karşı idi dedi!

Onun yüzbaşılıktan korgeneralliğe kadar hizmet ettiği ve hizmetine mükâfat olarak göğsünü sepet dolusu nişanlarla süsleyen hükümetti bu nâmeşru hükûmet dediği!.

Bu kadar saçmasapan konuşan ve başarsızlıktan, başarısızlığa yuvarlanan bir adamın çabuk aşınacağı şüphe götürmez.

Bir kere onun siyasî yabancı bir devlet zümresinin adamı tanınmış olmasının bir karşılığı görülecek: Üçlü itilâf devletleri (İngiltere, Rusya, Fransa) bunun haddini şahsına bildirecek değiller ya; ancak onun temsil ettiği devlete husûmet tevci edecekleri tâbii...

Memleketin her tarafında isyanlar, başkaldırmalar başladı. İktidarda, bu hâdiselerin sebep ve köklerini tayin edecek ehliyet, ne de bunların önüne geçmek için gereken liyakât ve basiret vardı.

Arnavutluk'tan, Yemen'e, Yemen'den, Dürzü Dağı'na, derken Trablusgarb'a koştuk durduk...

Üçlü itilâf, sürekli harbten kaçan merkezî Avrupa devletlerini bu defa topyekûn tedip etmeyi kararlaştırmıştı. Meşrûtiyetin İlânı'nda bizi de içine katarak yapmak istediği Balkan İttifakını bu defa, bizi hariç bırakarak bizimde aleyhimize olmak üzere teşkilâtlandırdı.

İtalya'ya Trablusgarb'ı göstererek üçlü ittifaktan ayırdı. Romanya'yı da kendi safına çekti.

Bu suretle Balkanları üzerimize saldırtmaya hazırladı.

Mahmut Şevket Paşa, düşmanı cesaretlendirmekten fazla bir şeye yaramayan manevraların belki kendini de inandıramayacak parlak neticeleriyle övünmelerine devam etmekte... İstikraz alma işleriyle meşgul. Borç para almak, uydurulan para ile Almanya'dan alımlarda bulunmak...

En son ittihatçılar da bu korkunç adamdan kurtulmanın çaresini bulmak zaruretini hissetmişlerdi. Onlar da muhalifler kadar bunu yakalarından fırlatmayı düşünmeye başladılar. Nihayet bir gün Talât Bey fırka reisi, Sait Bey'i yanına alarak Harbiye Nezareti'ne gitti. Paşa'ya makamında ziyarette kendisine meclisin çok ciddî bir soruşturmayla karşı karşıya geleceğini bildirdi.

— Meclis, askerî levazımat reisi Topal İsmail Hakkı Paşa'nın yolsuzlukları dolayısıyla sizi çok ciddî sualler karşısında bulunduracak, şeref bozucu bu hâdiseye meydana vermemek üzere kısa bir müddet çekilmenizi bütün arkadaşlar namına rica ederiz, dediler. Bu suretle istifasını temin ettiler. Bir gün sonra Ayan Meclisi'ne aza yaptılar. Bu suretle Paşayı aktif vazifeden uzaklaştırdılar.

Ordunun politikaya karışması, her tarafta tenkide mâruz kalıyordu. Silâhlı kuvvetin devlet işlerine müdahalesinin vahim neticeler doğurduğu artık inkâr edilmiyor. Askerin politikadan ayrılması lüzumu kesin olarak isteniyordu.

İttihatçılar, bunu hem istiyorlar, hem de iktidarda kalmanın tek müeyyidesi olan bu kuvveti fedâ etmekten çekiniyorlardı. Bu biraz da onların elinde olmayan bir şeydi.

Münakaşa mevzuu olan bu mühim mes'eleyi Hüseyin Cahit Bey Tanin'de şöyle bir mütâlâa ile halle çalıştı :

«Cemiyetten askeri çıkarsak cemiyet zayıflayacak, çıkarmasak orduya siyaset girecek, bu da silâhlı tefrikayı doğuracak, tefrika da vatanı tehlikeye düşürecek...

Cemiyetle askerin ayrılmasında iki türlü mütâlâa yürütülebilir: Bu memlekette cemiyetin vücuduna daha çok seneler lüzum görülüyor. Cemiyetin en fedakâr, en münevver, en gayyur âzâları ise zabitler... Zabitler cemiyet işleriyle meşgul olmayacak olurlarsa! Cemiyetin kuvvet ve nüfuzuna halel gelecek, cemiyet kıymetli bir muavinden mahrum olacak... Cemiyetin nüfuzunun azalması vatanın zararını istilzam edecek... Onun için zabitler daha bir müddet cemiyete dahil bulunmalıdır.

Diğer bir fikre göre, bu mütâlâa varit olmakla beraber askerlerin cemiyete dahil olmaları, orduya siyaset sokmak olacak, siyaset orduda muhtelif fırkaların teşekkülünü intaç edecek, bu da orduda vü-

cudu zarurî birliği bozacak... Orduyu dolayısıyla vatanı tehlikeye sokacak...»

İşte bu sıralarda Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki kongresi bu mühim mes'eleye bir hâl çaresi bulur: Taksimi âmâl! (*)

Muhterem Hüseyin Cahit Bey bunu «Tanin» de şöyle müdafaa etmişti

«Cemiyetin başlıca kaygusu, birinci maksadı muhafazai meşrutiyettir. İşte bu vazifeyi orduya terkediyor. Ordu resmen cemiyete dahil değildir. Cemiyetin kulüplerine devam etmeyecek, cemiyetle münasebeti de bulunmayacak; fakat aynı zamanda cemiyetten çıkmış da değildir; çünkü cemiyetin hini hâcette Meşrutiyeti silâh kuvvetiyle müdafaa ve muhafaza vazifesini tekmil ordu deruhde etmiştir. Zaten ordunun vazifesi muhafazai vatandan ibaret değil midir? Vatanın bekası meşrutiyetin bekasıyla kaim olacağı şüphedei vareste bulunduğundan ordu vazifei asliyei mantıkıyesinden harice çıkmamış ve aynı zamanda cemiyetten ayrılmamış oluyor.»

Buna, bükülemeyen eli öpüp başa koymak, diyebiliriz. Bu lâflar, kendi kendine gelin güveyi olmaktan fazla bir şey ifade etmez. Sözde subay cemiyetin iradesine tâbi imiş de çık denirse çıkacak, dur denirse duracak!..

Subay, o mevcut bir cemiyete dahil olmuş değil, cemiyeti kendisi yapmış, daha doğrusu subay cemiyetin kendisidir.

İşte bu türden boş temennilerden sonra meşhur taksimi âmal kuramından cemiyete kalan vazifeleri

---

(*) Görev bölümü.

sayıp döktükten ve Hareket Ordusu kumandanının orduya hitaben vukubulan bu tebliğatı parlak cümlelerle, alkışlandıktan sonra, askerin siyasetle uğraşma devresinin kapandığını müjdelerler!...

Gerçekleşseydi, çok iyi bir şey olurdu; amma bu mümkün mü? İnkılâp yapanların bunun nimetlerinden, imtiyazlarından vazgeçip bir yana çekilmeleri beklenir mi? Amma, bu hal de cidden büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Bu politikacı zümreye dahil olmayan büyük bir subay çoğunluğu da bu hali hoş görmüyor, tasvib etmiyorlardı.

HALÂSKÂRLAR (*)

İttihatçı subaylar, iktidarın nimetlerinden imtiyazlı insanlar gibi faydalanıyorlardı. İttihat ve Terakki Merkezi Umusisinin arzu ve emirlerinin icra vasıtalığını yapan bu kimselere karşı orduda bir muhalefet grubunun teşekkülü geç kalmadı. Benim de dahil olduğum bu hareketi destekleyen askeri bir zümre «Halâskâr» ismiyle isyan etti.

Askerin politikadan çekilmesini temin edecek tarafsız bir kabinenin gelmesini istedi...

Bu grup Kurmay Yarbay Gelibolulu Kemâl'in başkanlığında toplanmıştı. Ben de, Prens Sabahaddin'in Kuruçeşme'deki korusunda vuku bulan bir toplantıya katılmıştım.

Benim katıldığım grup sivillerden ibaretti. Kısa bir zaman sonra toplantının ihtilâl mahiyetinde olduğu anlaşılınca bazıları itirazla ayrılmaya yeltendiler.

(*) Kurtarıcılar.

Onlar nihayet bir protesto mitingine dâvet edildiklerini zannetmişler, toplantının böyle askerli, silâhlı olduğunu bilmeden gelmişler...

Bunları bu sırada serbest bırakmak, topluluğun durumunu tehlikeye düşürebilirdi. Zor kullanmak zarureti hâsıl oldu. Mızıkçılar, bir hareket vukuunda iştirak etmemekte serbest bırakıldı; fakat netice alınıncaya kadar koruyu terketmemeye zorlandı.

Akşama doğru kabine teşekkül etmiş, İttihat ve Terakki iktidardan düşmüştü.

«Halâskâr» sürprizi karşısında İttihatçılar, postu verdiler. İlk şaşkınlık günlerini geçirdikten sonra çok zayıf bir kuvvete boyun eğmiş olduklarını sezdiler. Kabine âzâları arasında sondajlara başladılar. Nâzım Paşa, iktidara doğrudan doğruya şahsî liyakati ile gelmediğini, onu iktidara alttan gelen bir kuvvetin getirdiğini sandalyeye oturmadan unutmuştu.

Zaten onun ilk emrinin İttihat ve Terakki karşısında her tehlikeyi göze alarak onu iktidara getiren kuvvete karşı oluşu basit, mağrur, herşeyi kendisinden vehmeden bir adam olduğunu göstermişti.

O Harbiye Nâzırı olunca, her şeyin eline geçtiğini zannetti. Ne getirene, ne götürene ehemmiyet vermedi.

Devlet teşkilâtı içerisinde en ufak bir değişikliğe lüzum görmedi; hattâ yâverini bile değiştirmek lüzumunu duymadı...

Yâveri Yüzbaşı Nuhkuyulu Ziya, (İsmail Ziya Birsis) Manastır hey'et-i merkeziyesine mensup bir subaydı. Mutaassıp olmasa da, parlak bir İttihatçı idi. İttihat ve Terakki'nin yeminli, sağlam bir uzvu idi.

Bunu, Nâzım Paşa'yı evvelâ yumuşatmak, sonra İttihat ve Terakki'ye karşı teveccühünü kazanmak vazifesiyle görevlendirdiler.

Arkadaşım İsmail Ziya, Nâzım Paşa'ya, riyaseti altında bir İttihatçı kabinenin çazip kadrosunu sundu...

İttihatçılara göre Nâzım Paşa aranıp bulunmayan bir şefti. Her gün biraz daha ikna etmeye muvaffak oluyorlardı. Kısa bir zaman sonra Harbiye Nâzırı, yüzünü onu iktidara getirenlere tamamiyle çevirdi.

Bu hâlin; aramızda endişe ve telâşı mucip olacağı tabiî... İttihatçıların bir defa iktidara gelmesi, ocağımıza incir dikilmesine kâfi gelecekti. Bunda şüphe ve tereddüde lüzum yok...

Ne olursa olsun, buna bir çare bulmak zorunda idik. Bilhassa Halâskâr hareketinde tanınacak kadar rol almış kimselerin vaziyeti endişeli görmekte hakları vardı.

Ne yazık ki; Halâskâr teşekkülünde öyle İttihatçılarda olduğu gibi; muayyen bir hedef, buraya varmak için aşağı yukarı belirlenmiş usuller ve bu metotlarla varılmak istenen gaye için sarfedilmiş, mesai yılları ve bu arada belirmiş şahsiyetler ve bunlar arasında yerleşmiş disiplin yoktu.

Temiz bir endişe ve üzüntüden doğmuş da olsa nihayet bir komite değildi, henüz...

O bir kaynayıştı. Tehlikeli gördüğü bir hale itiraz etti ve bununla kendi vazifesini bitirmiş sandı.

Yalnız bu harekette fazla tanınan ve İttihat ve Terakki'nin dönüşüyle şahsî vaziyeti tehlikeye düşecek olanlar, birbirine yaklaşmak, ileride gelecek tehlikeli günlere karşı koymak zaruretini hissettiler.

Bir akşam evime bırakılmış bir zarfı açtım. Sadrâzamın yâveri Nâfiz'in bir kartı: Bir saat tâyin etmiş, beni Londra Birahanesi'ne dâvet ediyor...

Bu, benden bir sonraki sınıftandı. Mektepte birbirimizi sadece şahsen tanıyorduk. Halâskâr hareketinde de görüşmüş değildik. Zarfın üzerinde benim o günkü piyasada söylenen ismimle hitap ettiğine göre de beni mektepten tanıyan bir adam değil, o hâdisede duymuş olduğu anlaşılıyordu. Nitekim Londra Birahanesi'nin tâyin ettiği yerinde onu şaşı gözlü, şapkalı iri bir adamla gördüğüm ve onlara doğru yürüdüğüm zaman, beni beklemediklerini, daha doğrusu bekledikleri adamı henüz tanımadıkları anlaşılıyordu.

— Nafiz Bey evimde kartınızı buldum; beni dâvet etmişsiniz:

— O... Buyurun Hasan Bey kardeşim... Evet ben gönderdim kartı, görüşmek istedim. Yahu affedersiniz, biz Kuleli'de aynı sınıflarda okumuştuk galiba... Amma sizin isminiz...

— Evet! Benim ismim Hasan Vasfi'dir. Mektepte Vasfi idim, dışarıda Hasan...

— Hiç de tahmin etmedim. Ben tamamiyle başıbozuk birisi bellemiştim, arkadaşlar sizden bahsetmişlerdi... Bir görüşelim dedim.

Londra Birahanesi'nin arka salonu tenha idi. Karşı köşede iki arkadaş derin bir muhabbete dalmışlardı. Benim için ısmarlanan rakıyı getiren garsonun ayak sesleri uzaklaşınca salon sükûnunu buldu.

Şuradan buradan konuşuyorduk, kendi kendime

bu gibi şeyleri konuşmak için dâvet edilmediğimi tahmin ediyordum.

Kısa bir zaman sonra, Nâfiz mevzua geldi... Tehlikeli bir istikbâle mâruz kaldığınızı, Nâzım Paşa'nın bizimle değil, âdeta İttihatçılarla beraber yürüdüğünü söyledi. Bu tehlikeli vaziyetin önüne geçmek için Talât'ı tasfiye etmekten başka çare yoktu. Onca...

Ben biraz da kırılmış bir halde idim. İtiraz ettim:

— Birader! İktidarda şahıslara suikast yapmak da ne? Buna neden muhtaç olalım, Kâmil Paşa istifa eder, yeni kabinesine Nâzım Paşa'yı almaz.

Bu ve buna benzer bir sürü münakaşa ile gece yarısını bulduk ve bazı noktalarda mutabık kaldık.

Bunu müteakip iki üç defa daha bir araya geldik.

Talât Paşa'yı aradan çıkarmanın çok kolay olduğu neticesine varmıştık.

Talât, Yerebatan'da oturuyordu. Merkezi Umumi'den gece yarısı evine gidiyor ve bu seyahati her akşam çok muaynen olarak devam ediyordu.

Oradaki polis karakolunun mürettebatı değiştirildi. Hâdisenin failini himaye edecek hale getirildi.

Fuat Şükrü isminde bir avukat arkadaş da evinin kapısını aralık bırakmayı ve faili gizlemeyi üstlendi.

Prens Sabahaddin bu teşebbüse şiddetle müdahale etti. Adeta yalvarırcasına!.

— Hasan Bey! Rica ederim... derhal reddediniz. Nasıl olur aziz kardeşim? Biz siyasî cinayetleri tel'in ederken... Bunu kendimiz yapalım! Hayır!

Bu hususa sarfedilmek üzere aldığımız parayı iade ettik ve bu işi yaptırmak üzere getirdiğimiz adamları yerlerine gönderdik.

Bu bozucu karar, Babıâli Baskını'na ve bu baskında Nâzım Paşa ile Nafiz'in kanının dökülmesine sebep oldu.

Askerin siyasetten ayrılmasını isteyen, yine askeri bir zümre olunca; bu hareketi zincirleme sür-git olmaktan sakındıracak, hangi kuvvet olacak?

İşte böyle ters başlamış kökden gelmiş bir olağandışılığı düzeltmek için yapılacak bütün hareketler böyle olağandışı, akıldan uzak olmaya mahkûmdur.

Halâskârlar, isteklerinde samimî olabilirler. Asker bu işe karışmasın demekle ve bunu bir kabine değişimi ile mümkün görürlerse ne yapmış olurlar. Hâdiseler bunun isbatını verdi:

Yeni bir hükûmet darbesinin enerji ve hiddetini bilemekten ziyade bir şey yapmamış olduğu anlaşıldı.

Biz artık öyle iktidar ve onu kontrol edici muhalefet zümresi olmaktan çıkmıştık. Biri diğerini vatan haini tanıyan iki hasım zümre olmuştuk. Ne iktidarın göz açacak hali, ne muhalefetin kontrol yapacak insaf ve itidali kalmıştı. Birbirini boğazlamaya hazır iki düşman saf teşkil etmiştik.

Doğrusu ne istediğini bilen bir muhalefet, ne de ne yapacağını bilen bir iktidar vardı. Sultan Hamit'in «İdare-i Maslahat» çılığı yerine, dıştan gelen her darbeyi savuşturmaya çalışan günlük şaşkın bir politikayı idare eden değil, onunla idare edilen bir varlık halinde idik.

«Reval Mülâkatı» (*) durmuş değil, nöbet değiş-

(*) 11 Haziran 1908'de İngiltere Kralı VII. Edvard ile Rus Çarı II. Nicholas'ın Reval'de buluşarak İngiliz-Rus ilişkilerini gözden geçirdikleri görüşme. Bu görüşmede Makedonya'daki kargaşalığa son vermek için iki ülkenin birlikte etraflı bir ıslahat hareketine girişmesine karar veriyorlardı.

tirmişti. Hattâ o bir duraklama da yapmamıştı. Tâbiyesini değiştirmiş hareketinde devam ediyordu.

Bosna-Hersek ilhakını, Trablusgarb'a hücumla unutturdu.

Bugünlerde Trablusgarb'ı unutturacak, yeni bir dert hazırlandığı muhakkaktı.

O vakit Avrupa büyük devletler manzumesi şöyle idi: «Üçlü İttifak» Avusturya, Almanya, İtalya...

«Üçlü İtilâf»: İngiltere, Fransa, Rusya... Bunların Osmanlı toprakları üzerinde menfaatleri her vakit çatışmıyordu. İki zümre de mevzi almış Avrupa'nın, bizi paylaşmakta zımnen uyuştukları noktalarda vardı.

İki muhalif menfaatin çarpışmasından istifade imkânları sağlamak, politik dehaya ihtiyaç gösteren bir şeydi. Biz henüz ne Avrupa'yı, ne kendimizi tanımıyorduk. Bu çelişkileri seçmek ve ondan memleket dâvasına fayda temin etmek en az zarardan korunmak imkânlarını sağlamak ne kadar uzaktı bize o günlerde...

Bir defa bunu düşünmek için bilgiden evvel muhtaç olduğumuz itidale sahip değildik. İktidar sandalyesini vermemek, onu korumak için memleketin bir kıt'asını vermeye razı olan bir hırs içinde yaşıyorduk.

İki taraf uykularını terketmiş, bunun mücadelesini yapmak için canını dişine takmış, hazır halde idik. Ne iktidara düşünmek için, ne muhalefete düşünmek için zaman vardı. Biri elinde tabanca taarruzu savuşturmaya, diğeri elinde bomba taarruza hazır bir halde...

Avrupa'yı ister dost say ister düşman, bu halde bir topluluğa yöneltilecek dostluğun yeri olmayacağı

besbelli, böyle bir cemiyet karşısında en evvel düşünülecek şey, koparılacak menfaatten başka ne olabilir? Avrupalının bu kadar iyiniyete ehliyeti de neden düşünülsün. Onun beklediği şey senin adam olman değil, olmaman...

Bazılarımıza göre dostumuz Almanların, bazılarımıza göre İngilizlerin bizden bekledikleri tek şey bu...

Her koparılan parça onlarda belirli menfaat bölgelerini aşmadıkça, bize karşı ve aleyhimize samimî bir ittifakla karşılanıyordu. Bosna - Hersek'in ilhakına, İngilizler bir şey dememişler. Trablus'un ilhakına yine dostumuz Fransızlar bir şey demediler ve bu böyle devam etti durdu.

Dünyanın her milleti kuvvetine ve bununla milletlerarası tesis ettiği dengeye dayanarak varlığını tutar.

★

Sultan Hamit'in «ecdat öğüdü» mektebinde Avrupalıların kendi varlığı üzerindeki ihtilâfından faydalanmaktan ibaret bir dayanağı ve politikası vardı.

Biz de bu plânla varlığımızı tutmayı düşünüyorduk. «Girid»i alabilirler mi? sualine biz, donanmamızı, alacak devletin donanmasıyla ölçerek cevap vereceğimiz yerde ona filân veya falan devlet razı olmaz diye cevap veriyorduk. Bu cevap da hâdiselerle daima yalanlanıyor, biz yine bu türden sorulara bu türden cevap vermekte ısrar ediyorduk.

İşin temel fikri pek de boş değil, Meselâ bizi bir Rus istilâsından, İngilizler, bir İngiliz işgalinden Rusların koruduğu düşünülebilir.

Bu genel bir dâva olarak böyle de olsa onlar arasında parça buçuk menfaatlerde uyuşulacak yerleri oluyor. Bunu da biz bilmiyoruz.

Sultan Hamit'in «Ecdad Mektebi» bilgisinden ibaret politikacılığı, Avrupalı efendilerin son kararlarını geciktirmeyi hedefleyen «bir idare-i maslahat»cılıktan ibaretti.

Bunun milletin mânevi bünyesinde yarattığı «aşağılık duygusu» yoklukların en tehlikelisi idi. Milletlerarası dengede yer tutacak donanma ve orduya malik olmamaktan ziyâde, bu duygu en vahim ve korkunç bir yokluktu.

Hesaplarımızdan, jandarmamıza kadar onların idaresine tâbi olmayı kabul ettiren ruh hâletinden kurtulmadan donanma yapmakta, ordu kurmakta fayda yoktu.

Büyük bir gövde, amma ne madde, ne mânâsı kalmamış olan bir gövde... Biz eksiğimizi; pek de mânâsını bilmediğimiz Hürriyetten ibaret sanmıştık.

Zaafın en büyüğü ve en korkuncu ile malûl idik: Aşağılık duygusu, cehalette ilâvesi... Başvekillerimizden jandarma neferine kadar...

Bunları o günler düşünecek halde değildik; bugün söylüyoruz. O gün İttihat ve Terakki'nin tekrar hortlaması endişesinden başka derdimiz yoktu. Neye baksak tehlikeye doğru gidiyorduk. Talât Paşa Nazım Paşa dostluğu ilerliyordu. Bu da bize karanlık istikballer hazırlamakta...

BALKAN MASKESİNİ ATTI

Balkanlar, gizli gizli kaynıyordu. Artık tam bir birlik halinde yüzünden maskesini atmak üzere idi.

Bulgaristanlı Kömürcü İsmail bu mevzuu hararetle münakaşa ettikleri bir kahvede:

— Allah korusun, dedi. Bir harb olmaya görsün, Bulgarlar ondört günde nah İstanbul'da...

Büyük bir infialle reddedilen bu tahmin bir ay sonra gerçekleşmişti.

İsmail:

— Nereden bildin bunu? Sorusuna:

— Küçük yaştan beri bilirim, Bulgar Ordusu günde sekiz saat talim yapar, senede ufak büyük dört manevra... Onların subaylarını yalnız akşam üstü kan ter içinde kendi klüplerinin duşlarına atıldıklarını görürsün, yıkanır, yer içer yatarlar, ertesi sabah yine öyle çalışmak için... Ben üç yıl askerliğimi bu klüplerin birinde yapmıştım.

Başkumandanından son saka neferine kadar, Osmanlılara karşı mânen tam bir kin ve düşmanlık birliği olan bir ordu...

Buna benzer irili ufaklı üç devletin ordusu daha...

Bizim Üçüncü ve İkinci ordumuz Hürriyet istedi, bundan bir zümre, Miralay Sadık Bey'in Reisliğinde İttihat ve Terakki'den ayrıldı «Hürriyet ve İtilâf» partisi yaptı.

Yine ondan bir grup «Halâskâran» ismiyle siyaset sahnesine çıktı. Askerin politikadan ayrılması politikasını yaptı. Şimdi, onun politikaya karışmasının cezasını vermeye hazırlanan İttihatcı subaylar grubunun gizli faaliyeti başladı.

Kömürcü İsmail biraz okur, pek yazı yazamaz amma, neticeyi tahmin için bunları görmek ona yetki vermişti. Netice öyle de olacaktı.

Bir kaç gün evvel, dağdan inen Bulgar, Ulah,

Sırp çeteleri eski mevzilerine çoktan dönmüşlerdi. Makedonya'nın muhtarlığını isteyenler Bulgaristan'a kavuşmasını isteyenler birleşmişler. «Bir kere Türk'ün elinden kurtulalım, sonra düşünürüz»e varmışlardı.

Onları ufak fırsatlar, birleştiriyor, aralarında muhtaç oldukları birliği doğuruyor. Felâket ne kadar büyük olursa olsun bizde birliği daha fazla açıyor, bozuyordu.

Muhalefet mevkiinde kalanlar, iktidarın bu vahim durumundan istifadeyi düşünüyordu. Her gün, tehlikeyi yaklaştıracak şartların çıkmasına sanki yardım ediyorlardı.

Hamiyet maskesine bürünerek «harb isteriz» «Sofya'ya doğru» dövizleriyle taassubu tahrik ediyorlar, kabinenin bu işi tatlıya bağlamasına değil, hattâ düşünmesine fırsat vermiyorlardı.

Tıpkı İstanbul'a girdiğimiz günlerde Bizanslıların gösterdikleri manzaraya benzerlik yapıyorduk...

Dış âlemde, ne dost, ne düşman kimseler yoktu. Avrupa büyük devletleri, yalnız bir ihtimali gözönüne aldılar, şöyle bir karar, homurdandılar:

«Statüko muhafaaz edilecek»

Toprak statükosu olduğu gibi kalacak kararı, bizim yenilgimiz değil, Balkanların yenilgisi haline göre düşünülmüştü. Şayet biz Sofya'ya ve Atina'ya gidersek statüko muhafaza edilecekti...

Almanya isteseydi, bu hareket dururdu, Avusturya müdahale etseydi, Balkan ittifakı olmazdı, kıpırdamadılar bile... İngilizlerden korktular, İngiltere'de kabine erkânı balık avına çıkmışlardı. Fransa, politik alâkası olmadığını söylemeye de lüzum görmemişti. Sazanof:

— En ufak bir ihtimal yok! Harp olmaz, dedi.

Eliyle yaptığı ittifaktan haberi yokmuş gibi, geçti gitti...

Zaten bu tür siyasî teşebbüs ve istişarelere vakit de yoktu. Dahilde, vatandaşların ağzı lâf yapanları her gün hükûmet kapısında harp istiyordu.

BALKAN HARBİ

Felâket, tıpkı Kömürcü İsmail'in tahmini gibi patladı ve sona erdi. Minimini Karadağ harp ilân etti Onun ardından üç Balkan devleti.

Biz henüz Afrika'da Trablusgarb'ın müdafaasını yapar görünüyorduk. Üçlü anlaşma (İtilafı Müselles) devletleri Balkan birleşmesi ile bize acı bir ders vermeyi kararlaştırmışlardı. Daha doğrusu bunları Orta Avrupa devletlerinin hesabını görmek için öncü olarak saldırtmışlardı. Orta Avrupa devletlerinin, daha açıkçası, Almanya ile Avusturya'nın korkularından sesleri, solukları çıkmadı; kabak bizim başımıza patladı.

Bu felâketi vaktinden önce görenlerimiz olmadı değil. O vakit «İkdam» gazetesinin başyazarı olan Ali Kemal, daha 1908 yılında: «Bize felâket nereden gelir?» başlıklı bir yazısmda «bize ne gelirse Bulgaristan'dan gelecektir. Tedbirlerimizi ona göre yapalım» demişti (*).

Ertesi gün Hüseyin Cahit Yalçın onu oldukça sert bir dille şöyle haşladı: «Sen» dedi. «Sen bizi en samimi dostlarımızla, hakkımızda en derin halisane

(*) İkdam Kol. 1324.

duygularla meşbu komşularımızla aramızı bozmak istiyorsun. Onlara karşı reva görülmeyecek zehirli ithamlarla sulh vesükûnet havasını bozmak istiyorsun, maksadın malum; bir harp psikozu yaratmak istiyorsun, bir harp patlayacak istibdat avdet edecek, sen de menfaat tezgâhını kuracaksın.» (*)

Bu felâketin vukubulduğu günlerin arifesinde Ali Kemal bu yazıyı hatırlatarak: «O vakit böyle söylediğimiz zaman bize, kötü niyetli adam diye itirazlarda bulunmuştunuz, zararı yok, gelin de şimdi buna karşılık çâre aralıyalım,» dedi.

Nerede? Bu felâket de bize ders olmamıştı. Hâlâ pençelerimiz birbirimizin boğazında, Bulgarlara değil, birbirimize karşı pusulara atılmıştık.

Talât, «içeride Osmanlılığın tealisine engel olanları ezdim, şimdi dışardaki maniaları ezmeye gidiyorum» dedi. Ama bir aralık seyirci olarak gittiği Çangra Savaşı'nda üç gün durabilmiş ve dönmüş...

Doğrusu ben de öyle yaptım «Dayahatun» da iki gün kaldım ve döndüm.

Bizim siperlerimiz vatan müdafaasına ayarlanmış hatlarda değil, biri diğerimizi nerede boğabileceğimize göre istikamet almıştı...

Talât Paşa, Bulgar topçusu Çatalca hatlarını döverken; belki Babıâli Baskını'nı hazırlamaya, yahut Nâzım Paşa ile ortaklama kabine kurmak imkânlarını araştırmaya koşmuştu... Biz de bu baskına imkân vermemeyi Bulgar işgalinden daha ön plânda tutuyorduk.

İşte Ali Kemâl öyle Cahit Beyle... Mahmut Şevket Paşa da 28 Mart 1912 de «Balkan mes'elelerini hal etmiş bulunuyoruz» demişti.

(*) 324 senesi Tanin kol.

Dediler kodular amma ne faydası var? Harp bir emrivaki olmuştu artık.

Şimdi Mahmut Şevket Paşa'nın üç senede milyonlarla lira sarfıyla yetiştirdiği ordumuzdan başka güvenecek bir şeyimiz yoktu, iş ona kalmıştı...

Ayan Meclisimizin tecrübeli askerlerden oluşan azalarının yaptığı bir harp meclisinde Mahmut Şevket Paşa teminat verdi:

«Harbiye Nazırlığım zamanında yetiştirdiğim muntazam dörtyüz küsür bin kişilik orduya maliksiniz, düşmanlar da topyekûn ancak o kadar bir kuvvet çıkarabilirler; ancak bizim askeri toplamamız için onsekiz gün kadar bir zamana ihtiyacımız var, bu müddeti diplomatik avutmalarla kazanmaya çalışınız, o kadar...» dedi. İster inan ister inanma!

Çok kısa sürdü. Üçüncü ordumuz baskın şeklinde bir hücuma uğradı. İki kaleye sokuldu. Son gününü uzatmaya gayret etmekten başka çaresi kalmadı.

Bulgar karşısında askerlerimiz korkunç bir paniğe uğradılar, Çatalca hattında zor tutundular. Başladı demeden yaralı seli İstanbul hastanelerini doldurdu.

Mahmut Muhtar Paşa bu faciayı şöyle izah eder:

«Muntazam ri'cat; ancak talim ve terbiye görmüş ordulara nasib olabildiğinden Osmanlı ordusu hiçbir vakit firar şeklini almaksızın ri'cat edememiştir.» (*) Ne yazık...

Delil aramaya lüzum yok, hadise kat'i hükmünü vermiş bulunuyor: en eskisi kırk senelik uyruklarımız bizi önlerine kattılar ve bir solukta Avrupa kıt'asından attılar.

(*) Mahmut Muhtar Paşa, Balkan Harbi, «Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri», İstanbul 1979, s. 120.

Orduda, tıpkı birinci manevrada olduğu gibi, kolera da başlamıştı... takviye ve ikmâl imkânları çok zor. Zarzor getirilebilen birliklerle Çatalca hattında çamurlara gömülmüş kuvveti ayakta tutmaya gayret ediyorlardı.

Hergün göçmen kafilelerinin getirdiği öldürücü haberlerle zehirleniyorduk: katliamlar, ırza tecavüzlerin tüyleri ürpertici türlerinden bahsediliyordu...

Suçları birbirimize atmakla bir şey yapmış olduğumuzu sanıyorduk. Bir muhalif:

— Talât, askeri fesada vermiş... «Harb etmeyin! Hem düşmanı teşvik ettiler, hem de sizi kurbanlık koyun gibi sürdüler.» Öteden İttihatçı:

— Allah bin türlü belâsını versin o Nâzım Paşa'nın. Yetmiş bin usta askeri terhis etti, başımıza bu belâyı getirdi, iş danışıklı döğüşüklü kardeşim!

Bu ve buna benzer oldukça alçakça bir takım suçlamalarla kin ve düşmanlığı bilemekten başka bir şey yapmış olmuyorduk...

★

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, büyük zorluklar içinde bocalıyordu. Dayanamadı, düştü; yerini Kâmil Paşa'ya bıraktı...

Kâmil Paşa öyle Halâskârların istedikleri tarafsız bir adam değildi hatta İttihatçı aleyhtarı tanınmış biri...

Bundan başka İngilizlerin güvendikleri kendilerine yakın saydıkları bir adam sayılıyordu. Bu zor durumun hallini daha ziyade ondan umuyorduk.

Paşa, ilk işi İngilizlere başvurmak oldu. Vaktin geçtiğini Almanlara müracaat etmesini tavsiye ettiler.

Almanlara başvurdu, başı avuçları içinde kaldı. Geçmişti Bor'un pazarı...

Çatalca hatlarında düşmanın devam eden topçu ateşi, derin iniltileriyle sinir bozucu bir şeydi; yaralı kafilelerinin ardı arkası kesilmiyordu.

Hadiseler, Mahmut Şevket Paşa'nın hazırladığı orduların harp gücünü apaçık belli etmiş olmakla beraber bir de savaşın içyüzü hakkında merakı giderecek bir iki raporla mevzuu aydınlatmak fazla bir şey olmaz. Bunu da ilâve ederek harbin tablosunu tamamlayalım.

Mahmut Muhtar Paşa'nın «III. K. Ordu Muharebeleri» eserinden alman raporlardan bir tabur kumandanının raporu:

«Efrad, portatif kazma kürekle mücehhez olduklarına rağmen, ne yazık ki bunlarla bir baş siperi, tüfengine bir dayanak yapmayı bilmiyordu; hatta silâhını kullanmayı bilmiyordu.»

Aynı tabur kumandanı şöyle devam eder:

«Öyle efrad görüldü ki, dipçikleri alnına yahut yahut göbeğine dayayarak ateş ediyordu, nişangâh kullanmak görülmemiş bir şeydi» (*) diyor.

3 Kasım 1912 tarihli sahra 9ncu Topçu Alayı komutanının raporu da şöyledir:

«1 — Hareket emrinin verildiği Teşrinievvelin iptidasından bu güne kadar murur eden 21 gün zarfında topkoşu hayvanatı istihkakını ekseriya yalnız arpa olmak üzere nısıf veya sülüs miktarı verilip ot ve saman verilmediği,

2 — Bu yirmi bir gün zarfında, topçu efradına yalnız «Kırkkilise» (Kırklareli) de iki üç defa sıcak yemek verilip eyamı sairede yalnız peksimet ve ekmek olmak üzere nısıf tayin verildiği,

---

(*) Age., s. 122-123.

3 — Gıda namından yirmi bir günden beri mahrum kalan ümera ve zabitan ve efrad ile hayvanatın tâbü takatı kesilerek ifai vazifeye iktidarları kalmadığı...» (*)

Buna Kurmay Yarbay (Yusuf) Rasih Bey'in raporunu da ilâve edersem savaşın ifadeli bir tasvirini vermiş olacağımı ümit ederim.

O da şöyle diyor:

«Elindeki tüfengi kullanmaktan aciz efraddan mürekkep ve vaktı hazarda mekatibi askeriyye müdürlüklerinde ve hidematı müteferriada bulunmakla vakit geçirmiş, binbaşıların, kolağalarının kumandaları altında bulunan taburların sevk ve idaresi mümkün değildi. Çünkü, cümlesi en adî bir hareketi bile emirsiz yapmak değil, başlarında bulunmaksızın yaptırmak imkânsızdı.

Öyle tabur kumandanları görüldü ki, taburuna bir vazife verildiği zaman hemen ağlayacak bir zelil hal alıyor, affını temin için tasavvur edilmeyecek miskinlikler gösteriyordu.» (**)

Mahmut Şevket Paşa'nın değil ama, şu büyük ıslahatçı generalin bu feci akibetten sonra, bir çok saçmalıklar savurup manevralarda övdüğü ordu hakkında ne dediğini elbette merak etmişsinizdir. Bakınız o da Neue Freie Presse gazetesinde neşrettiği bir makalesinde bakın ne diyor:

«Yirmi beş sene talim ve terbiye görmüş bir orduya henüz ordu denemeyecek; ancak bir milis ordusu denecek bir kuvvetin galebesine imkân yoktur.»

İşte en acısı; fakat en doğrusu...

(*) Age., s. 124.

(**) Age., s. 122.

BABIÂLİ BASKINI

Aylardanberi Babıâli önlerinde kâh harb isteği, kâh vatanı satmak suçlusu gördükleri iktidarı tenkit niyetiyle toplantılarla taarruz denemeleri yapan İttihatçıların kesin hareketi beklenebilirdi.

Esasen Kâmil ve Nâzım Paşa anlaşmazlığı onlara istikbali müsait kılacak bir zaaf alâmeti gibiydi.

İttihatçılar sözlerinde dururlar mı bilinmez ama, Nâzım Paşa'nın İttihatçıların kendi başkanlığında kuracakları kabinede yerini daha câzip bulmakta olduğu düşünülebilir.

İttihatçıların bir iki taarruzları, Babıâli'deki Muhafız Taburu Kumandanı Binbaşı Rosinyol Hüsnü Bey tarafından püskürtülmüştü.

Nâzım Paşa bu kumandanı değiştirdi, yerine getirdiği adam da Bâbıâli Baskını'nı mümkün kıldı.

«Bâbıâli Baskını» adıyla Osmanlı inkılâp tarihine geçen yüz kızartıcı hâdiseye yetiştiğim zaman bir insan kalabalığını Bâbıâli merdivenlerinden taşmış bir halde bulmuştum. Bu topluluk, aralık, aralık tekbir getiriyordu.

Demir parmaklıklara fırladım, buradan evvelki olaylarda olduğu gibi dağılacakları dakikayı beklemeye niyet etmiştim.

Birisinin ayağımdan çektiğini hissettim. O gün İstanbul itfaiye alaylarında üsteğmen olan bir arkadaşım, çok cesur İttihatçı bir subay benim siyasî hüviyetimi yakından bilen bir arkadaş, in diye ısrar ediyordu.

İndim, hemen koluma girdi. Yokuş aşağı yürümeye başladı. Yavaş sesle:

— Haydi yürü, Vallahi Yakup Cemil görürse âhireti boylarsın...

Ben direnmek istedim, o âdeta sürükler gibi, beni uzaklaştırmaya çalışıyor:

— Delilik etme, Nâzım Paşa'yı vurdular, Kâmil Paşa'yı istifaya mecbur ettiler. Mahmut Şevket Paşa sadrazam oldu bile...

Nafiz hatırıma gelmişti. O zavallı bu âkibeti tahmin etmişti... Sordum:

— Nafiz ne oldu?

— Allahın rahmetine kavuştu.

— Hadi!

— Hadisi falan yok, dört beş ölü var. Mustafa Necib...

— Vah zavallı.

— Hemşehrin değil mi? İttihatçı da acıyorsun.

— Nâzım Paşa'yı kim vurdu?

— Bilmiyorum. Ben gerilerde idim.

Anladım; söylemek istemedi, o gerilerde olamazdı.

Nazım Paşa sadrazam olmadan Allahın rahmetine kavuşmuştu.

Bir gün Hüseyin Kadri Bey'den bu hâdiseyi dinledim. En ileri bir sırada Yakup Cemil'le yanyana bulunuyorlarmış, salondan Nâzım Paşa çıkmış:

— Nedir bu rezalet? Bana böyle mi söz verdiniz..

Diye yüksek sesle bağırmaya başlamış, Yakup Cemil, Kadri Bey'e sormuş:

— Bu adam kim

— Nâzım Paşa!

Demeye kalmamış, Yakup Cemil tabancasını çekmiş, paşa'nın şakağına yapıştırmış kurşunu...

Yine hâdisede bulunan, Cafer'den dinledim: Ya-

kup Cemil arkadaşı Mustafa Necib'in uzanmış cenazesine bakarak :

— Cafer! Bak demiş, ayakkabıları yeni, al ziyan olmasın, giyersin...

Ne tuhaf... Bu Yakup Cemil mektepte beş vakit namazında, çok sakin karıncayı incitmekten sakınan bir çocuktu. Daima sofularla düşüp kalkar, tertemiz bir çehresi, kısa kesilmiş saçlarıyla, emniyet telkin eden bir hali vardı. Derslerine çalışır, orta derecede zeki, sevimli biri.

Bugünkü haliyle dünkü hüviyeti arasında münasebet kurulamaz gibi görünür, fakat ben bunu şöyle izah etmiştim :

O nasıl görmediği bilmediği, çok defa akıl ve mantığın kabul etmeyeceği bir şeye duygusuyla inanmış ve ona ısrarla sarılmışsa, Merkezi Umuminin emirlerini de incelemeden düşünmeden kendini tatbike borçlu görmüştür.

Ne olursa olsun çok tehlikeli bir adam olmuştu. Birbirimize çok nadir, tesadüf ederdik, görüşmemizde bir nevi zorakilik belli olurdu.

Şimdi bizim için yeni bir çalışma devresi görünmüştü. Bu defa öyle pek de kolay başarı ihtimali de yoktu.

İttihatçılar yeni bir tecrübe sahibi daha oldular. Koltuklarını hayat bahasına müdafaa edeceklerdi tabii...

İttihat ve Terakki'nin baskınla adam öldürerek iktidarı almak örneği, İmparatorluğun yıkılış sebebi olan Birinci Dünya Harbine kolaylıkla sürüklenmesini mümkün kılmıştı. Bunu ileride delilleriyle göreceksiniz.

«Kan ateşi, ateş kanı besler» demiş şair! İttihatçıların bu darbesi muhalefeti faaliyete sevketti. Dev-

letin bütün hukukî müesseselerini hiçe sayarak bir sürü baldırı çıplakla, devletin meşrû ve en yüksek makamına silahla hücum etmek rasgeleni öldürerek mührü kapmak hareketinin dünya önünde bizi ne duruma düşüreceği düşünülmeye değer...

Bu eşkiyavari hareketin ağırlığı onları bir an düşünceye sevketti. Mevkii tutabilmek ümidini, itidalle harekete bağladılar ve Halâskâr Grubunun ancak belli başlı erkânını tutuklamakla yetindiler. Esasen onlardan bir kısmı memleketi terketmiş veya ölmüşlerdi. İttihatçılar, uzun boylu takibattan sakındılar.

Bu kanlı facia muhalefeti şiddetle kamçıladı. Grup grup gizli çalışma merkezleri büyük bir gayretle çalışmaya başladı. Ben de bu arada vazifemi yapmaya koşmuştum.

Mahmut Şevket Paşa, Talât, Enver, Cemal, Canbolat muhtelif yerlerden bu işe elverişli kimseler, gizli yollardan gelerek mevkilerini almışlardı...

Bu arada hükûmet benim dahil bulunduğum grubu tam bir dikkatle takip etmekteydi.

Buluşmalarda, bütün ihtimallerle takipten korunmak için çok ihtiyatlı hareket ederek, çalışmakta, birden bir köşeden, diğer köşeye kadar sür'atle koşuluyor, varılan köşede duruluyor; böyle iki üç köşeyi koşarak değiştirdikten sonra bir müddet bekleniyor, kimsenin gelmediğini görünce ters yüz gidilecek yere yürünüyordu.

Buna «aralama» deniyordu. Eğer varsa bu şekilde takipçi ile arayı açmış oluyor ve girdiğin yeri ondan gizlemeye muvaffak oluyordun. Buna benzer metodlarla gece mülâkatları yapıyorduk. Bu tedbirlere harfiyen uyarak bir gece Yüzbaşı Kâzım'ın davetine icabet ettim.

Odada Topal Tevfik'i görünce hayret ettim. Nazmi de vardı. Tevfik Rüşdiyeden sınıf arkadaşımdı, o Nazmi ile iyi arkadaştılar. Adeta ayrılmayan iki kardeşten yakın...

Doğrusu üzerimde bıraktığı ilk tesir menfi olmuştu. Onu bu hareketlere karıştırılmaya katılmaya lâyık bulmamıştım.

Kendimce bir insan girdiği işin ne olduğunu ne için tehlikelere katlandığını bilmeli idi. Tevfik ne okur, ne yazar, hulâsa politik işlerle zerre kadar alâkası olmayan bir adamdı. Böylelerini işe karıştırmanın doğru olmayacağı fikrinde idim.

Tevfik sadece bir kabadayı idi, gözü çok pek, ölümü umursamayan bir adamdı ama bence, bu kâfi değildi.

Gülerek elimi sıktı ve bırakmadı, sevimli bir bakışla:

— Kahveye hiç uğramıyorsun.

— Semt ayrılığı, gelemiyorum.

— Amma Vehbi Pehlivan'a gelince, Küçükmustafa Paşa uzak olmuyor.

— Kusura bakma Tevfikciğim, gelirim.

Nazmi karıştı:

— Demek tanışıyorsunuz

— Yahu! Mektep arkadaşıyız...

Kâzım Bey de, Nazmi de İttihat ve Terakki'den çok geç ayrılmışlardı, bana aylarca hain nazariyle baktıklarından sanki küçüklük duyuyorlardı.

Yavaş sesle konuşuyorduk. Mevzu, yapacağımız suikastin etkili bir darbe olması için harcanması lâzım gelenlerin kimler olduğu idi. Bunda anlaşmazlığa düşmeye sebep yoktu. İttihat ve Terakki'nin iflâsa sürüklenmesi için saf dışı yapılması lâzım gelen li-

derlerinin kimler olduğu bizce malûmdu, bir aşağı iki yukarı...

Ben bağlı bulunduğum grup namına bir şey söylemek yetkisinde olmadığım için daha çok dinleyici kalıyordum. Nazmi esasen soğukkanlı bir çocuktu. O arada sırada söylüyor, müdahalesini âdeta karar şeklinde yapıyordu.

— Bu memleketi onların vücudundan temizlemezsek, görürsünüz, mahvolacağız... diyordu.

Tevfik sade dinliyordu. Zaten o çok neşeli olmasına rağmen geveze değildi. Konunun da onu pek alâkadar edeceğini zannetmiyordum.

Onun oldukça süslü bir kahvesi vardı. Kumar oynatıyor ve oldukça para da kazanıyordu. Halinden memnun olması lâzımdı ve öyle idi de.

Hatırımda kaldığına göre Lâz Hasan isminde biriyle yaptığı kavgada bacağını üçte bir kaybetti amma, muhitinde de kendini tanıtmıştı. Ondan çekiniyorlardı. Saldırgan değildi, fakat sataşmaya da gelmezdi.

Bir gün bana Nazmi'den bahsederken:

— Ne olacak böyle Sadrazamı öldürmekle, demişti; yerine gelecek olan bundan daha mı iyi olacak sanki; demişti.

Tevfik son güne kadar bu fikirde idi.

İttihatçılar Nâzım Paşa'nın başkanlığında bir kabine kurmayı tasarlıyorlardı. Böylece muhaliflerine biraz şirin görünecek bir ekiple ortaya çıkmayı daha elverişli bulmuşlardı. Onlar Bâbıâli'yi basmayı, Nâzım Paşa'yı öldürmek için değil, Kâmil Paşa'yı çekilmeye zorlamak için düşünmüşlerdi. Bunda Nâzım Paşa'dan yardım umdukları bile hatıra gelir.

Bu baskın Umumî merkezin programma uyula-

rak yapılmış olsaydı, belki sonu belli olurdu. Ama, İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezini Manastır'dan Selânik'e gönderen, Hareket Ordusu komutanlığını Hüsnü Paşa yahut Mustafa Kemal yerine Mahmut Şevket Paşa'ya verdiren, Enver'i, Hafız Hakkı'yı ön plâna yükselten gizli kuvvetin istediği olmalıydı; nitekim böyle oldu. Bu hareketi daha İttihatçılar hatırlarına getirmezlerken bunun için uygun bulunan «Hürriyet Kahramanı» (!) Enver, Bingazi'den çağrıldı. Bu subay oradaki kumanda merkezini terk ederek İstanbul'a doğru yola çıktı. İşin çok dikkate değer tarafı ve bu kanlı oyunu kimlerin hazırladığını açığa vuran bir olay var: Enver'in İstanbul'a doğru yola çıktığını ilk haber veren Almanya'da çıkan Alman gazetesi «Frankfurter Zeitung» olmuştu; bizim gazeteler ondan aldılar.

Zaten, bu oyunda kendisine Almanlar tarafından baş rol verilmiş olan Enver'de Almanya'daki bir dostuna yazdığı mektupta: **bidayette efkârım başka iken birdenbire değişti; Bingazi'yi terke mecbur oldum. Daha doğrusu benim emelim kıymettar ve faydalı hizmette bulunabilecak mevkide ibrazı mesaidir»** demekle bunu da açığa vurmuş oluyor. Buradaki «Bingazi'yi terke mecbur oldum» cümlesi bu bakımdan pek mânâlıdır.

İstanbul'a gelir gelmez kendisine verilen vazifeyi yerine getirdi. Kanlı Bâbıâli Baskını'nı yaptı; Nâzım Paşa'nın ölüsüne basarak, Kâmil Paşa'nın elinden sadrazamlık mühürünü kaptı; doğru saraya koştu; Padişahtan sadrazamlık iradesini kopardı ve Üsküdar'dan telefonla kapı yoldaşı Hafız Hakkı'ya şu müjdeyi verdi:

— Mahmut Şevket Paşa'yı Sedaret fermanını almak üzere saraya gönder...

Askerin siyasetle uğraşmasının memleketi batıracağını söyleyip durmuş olan Mahmut Şevket, Hafız Hakkı'nın peşinde saraya koştu; mühürü aldı, soluk soluğa Babıâli'ye gelerek yerde yatan beş askerin kan içinde yüzen cesetlerinin üstünden atlayarak sadrazamlık koltuğuna kuruldu.

Ona şakşakçılık eden bir yazarın anlattığına göre bu sırada: «rengi ihtirastan sararmış heyecandan elleri titriyormuş...»

İşte Bağdat'lı Paşa başa geçmişti: bu işe hem İttihatçılar hem de muhalifleri şaşakalmışlardı! Bu bahse son verirken hadiseden tam iki gün önce, 21 Ocak 1913 günü Mahmut Şevket'in Alman sefaretine giderek Alman sefiri Wangehim ile iki saat başbaşa kalarak konuştuğunu söylersek bu kanlı maceraya biraz da ışık serpmiş olur kanaatindeyim.

HARAÇ MEZAT

İçlerinde bir de sınıf arkadaşı bulunan beş genç askerin cenazelerini çiğneyerek sadaret mühürüne sarılan bu adamın, bu kanlı ve iğrenç baskını göze alarak sandalyaya atılması, elbetteki o günkü idarecilerin vatanı tehlikeli bir sonuca götürdükleri inancına yorulabilirdi.

Yurdun koca bir parçasında kan selleri akarken, Kâmil Paşa'nın Londra Konferansı'nda toplanmış olan efendilerin kararlarını sabırla beklemesi, Mahmut Şevket ve arkadaşlarının kanını oynatmış olmalı... Onun bu soğuk ve hissiz bekleyişi tahammül edilir bir miskinlik değildi, demek...

Hergün tüyler ürpertici vak'aların vicdanları sızlatacak haberleri dünyaya yayılıyor, insanlığı iğrendiriyordu. Bu korkunç şayıalar sade bizde değil, hatta hıristiyanlık âleminde akisler yapmaya başladı.

Pierre Loti'ler, Jaures'ler daha birçok sayılı insanlar:

— Önleyin bu yüz kızartıcı vahşeti, bu canavarlığı durdurun!... diye bağırırlarken, Kâmil Paşa'nın bu miskin sabrına tahammül edilemezdi...

Öyle anlaşılıyor ki, buna dayanamadı bu vicdanlı ve hassas asker. Ne vasıta ile ve ne şekilde olursa olsun iktidarı almak ve bu büyük haksızlığı önlemek lâzımdı... O memeleri kesilen kızları, ırzları kirletilen gelinleri, camilere doldurulup petrolle yakılan ihtiyarları ve çocukları Avrupa'dan soracaktı, sanılırdı.

Haykırarak, yapılan canavarlığa nasıl seyirci kalabildiklerini soracaktı. Çocukların, ihtiyarların katliamlarına nasıl «Kurtuluş Harbi» diyebiliyorsunuz diye soracaktı, sanılırdı.

Birkaç gün ufak tefek birkaç çalım hareketi yaptılar; birkaç yabancı devlet temsilcisinin tebrikleriyle sinirlerini teskin ettiler.

Mahmut Şevket Paşa Daily Telegraph muhabiriyle yaptığı bir mülâkatta aşağıdaki beyanatı ile sahnede göründü:

«Şimdi; dedi; Evet, bugün sadece başkalarının yardımı olmaksızın yapabileceğimizi söyleyeyim. Bizim Avrupa'da pek çok dostumuz yoktur. Doğrusu bunda bizim kabahatimiz vardır. Hiçbir iş görmeyerek çok vakit kaybettik. Çok şeye başladık, hiçbir şey başaramadık. Çok vaadlerde bulunduk, fakat yerine getiremedik.

Şimdi iş yapmak azmiyle geldik. Ecnebilerin müzahereti bizce kıymetlidir.

Memleketimizin hüsnü idaresi için bilcümle nezaretler için ecnebi müşavirler getireceğiz. Memleketi büyük idarî mıntıkalara ayıracağım ve her biri için ayrıca ecnebi müfettiş getireceğim.

Hükûmetin korkaklığı veyahut parlamentoda uzun uzadıya lüzumsuz ve faydasız münakaşalarla vakit kaybetmek yüzünden kanunlar çıkarılmadığından nafia işlerini ele alamamıştık. Yabancı sermayelerin yardımından bu suretle istifade mümkün olamadı. Bunlardan ecnebi sermayedarlarının şikâyet ettiklerini biliyorum. Bunun için meclisin açılmasını beklemeksizin, bütün mes'uliyet kabineye ait olmak üzere bir takım muvakkat kanunların iradesini alarak işe başlayacağım, bu meyanda demiryolları inşası mukaveleleri yapacağız, icabeden umuru nafiayı meydana çıkaracağız.

Biz Avrupa'ya karşı meydan okumak ve Avrupalıların tavsiyelerine kafa tutmak için iktidara gelmedik. Emin olmalısınız ki ahvalin icap ettirdiği hissi ihtiram, itidal ve ciddiyetle Avrupa'ya cevap vermek ve vicdanına müracaat etmek için re'sikâre geldik. Biz her şeyden evvel sulh istiyoruz. Yalnız şu kadar ki bir Avrupa devleti olmak itibariyle mükellef olduğumuz vazifeyi takdir ederek şiddetle arzu ettiğimiz sulhu temin etsin.»

Yâ! Demek Kâmil Paşa'nın yapamadığı şeyler bunlarmış...

Bunları yapabilmek için adam öldürerek baskınlar yapmak suretiyle memleket haysiyetini rezil ederek, iktidara tırmanmaya ne lüzum vardı?...

Bu beyanat aşağılık duygusunun bir şaheseri sayılabilir.

Bu, Avrupalılara bizim de sömürgeleriniz sırasına katılmamız için yüksek müsadenizi dilemek üzere iktidara geldik, demek değildir de nedir?

Kendi suçunu memleketin kusur ve kabahati gibi hisseden bir suçlu edasıyla Avrupalılardan özür ve şefaat diliyor. Bulgarların, kadınlarımızın ırzını kirlettikleri, çocuklarımızı petrol dökerek yaktıkları ve Avrupa'nın bütün bunlara seyirci kaldığı bir günde..

Bu da değil, Paşa'nın asıl ısrarla yapmak mecburiyetinde olduğu tek bir iş var: Merkezde bulunan Osmanlı ordusunu bir Alman komutanının emrine vermek.

Ne kadar zorluklarla karşılaşırsa karşılaşsın bunu yapmakla mükellefti. O İmparator'un tayin ettiği General Liman Von Sanders'in başkanlığındaki Alman subayların salahiyetle bir iki ordunun başına geçirmekle görevliydi. Avrupa'nın ısrarla itirazına rağmen bunu yaptı. «Liman Von Sanders»i Birinci Kolordu Kumandanlığına ve beraberinde gelen sekiz subayı da muhtelif vazifelere tayin etti.

Taktik değişmiyor: birinci ve ikinci orduların başına geçmek.

Hareket ordusu kumandanı İstanbul'u işgal eder etmez, Birinci, İkinci ordu müfettişi, Bâbıâli Baskını'ndan sonra yine Birinci Kolordu en güvenilir ellere verilir.

Von der Goltz uzakta olsun, yakında bulunsun daima bizimle alâkadar: Neue Freie Press'de neşrettiği bir makalede harp sonrası vaziyetin bir tahlilini yaparken, bize bazı tavsiyelerde bulunur: metin ol-

mamızı, parti anlaşmazlıklarını bırakmamızı, keyfe, hoşa gidecek nazariyat arkasında koşmaktan vazgeçmemizi söyler ve nihayet şu tavsiye ile ifadesini tamamlar, zannedersem son söylemek istediği sözde budur:

«**Hükûmetin riyasetinde memleketin mükemmel ve muktedir bir adamı bulunuyor. Ona muarız olan fırkalar velevki istediklerine muvaffak olmamış olsalar bile ona karşı itimat göstermelidir. Böyle bir hareket yalnız adilâne değil, akilâne de olur.**»

Aynı tavsiye, iki paşa da bize rüşdümüzü iddiadan vazgeçmeyi, büyüğümüzü seçmemiş de olsak mutlak bir surette ve tam bir emniyetle gelmiş olana, iyiniyetle itâat etmemizi istiyor... gelen rastgele adam öldürerek geliyor... tavsiye eden de bir yabancı general!...

Ömrü vefa etmedi, araya Yüzbaşı Kâzım'ın kanlı müdahalesi girdi. Paşa hayata veda etti, dünya işlerini arkadaşlarına terketti; çünkü suikast teşebbüsü akim kalmıştı. Bu suretle paşayı aradan çıkaran teşebbüs çok daha tehlikeli birinin başa geçmesine fırsat verdi ve imparatorluğun mahvını daha kısa yoldan mümkün kıldı.

★

Mahmut Şevket Paşa'nın, ölümü İttihat ve Terakki muhitinde içten olmayan bir keder manzarası doğurdu. Muhalefeti sevindirdi. Fakat Alman basınını yasa bürüdü (*).

(*) Suikast ve bunlara ait hatıralarımı «Memleket Hapishaneleri» adlı kitabımla neşre hazırlandığım için burada kısaca geçiyorum. (Yayınlanmamıştır)

Bir çok Alman büyükleri duydukları acıyı makalelerle belirtmişti. İmhoff Paşa, Neue Freie Press'de «vefat eden zat büyük bir adamdı, Müteveffayı müşarünileyh memleketlerine en büyük hizmetler eden ve vatanları için ölen ricâldendi» diye yazdı.

Von Der Goltz'de :

«Türkiye'de yetişen devlet adamlarının en mükemmellerinden olan Mahmut Şevket Paşa en vasi efkâre malik bir deha idi,» diye yazmıştı.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN DOSTLARI KONUŞUYOR

Mahmut Şevket Paşa'nın yüzbaşılığından sadrazamlığına kadar bir emir kulu gibi gözü kapalı hizmet ettiği Alman siyasetinin iç yüzünü, Alman dostları maskelemeye lüzum görmeden açığa vurmuşlardır.

Bunlardan General Keim, Tacht Gazetesi'nde çıkan bir yazısında: K. Von Winterstetten'in **Orta Avrupa Siyasetinde Yeni Hedefler: Berlin - Bağdat** (*) adlı kitabını söz konusu ederken diyor ki :

«Bu eser, Bismarck'ın düşüncelerinin ve ruhunun aynasıdır. Berlin - Bağdat denilen hayali âbide canlanması ve gerçek bir varlık olması için düşünülen ağacın esas örgüleri dokunmak üzeredir. Bir gün olmuş bir meyvanın çekirdeği gibi, yenirken meydana çıkacaktır.

(*) Berlin-Bağdat: Neve Ziele mittelevropaeischer Politik, Münih, 1913.

Ciddî bir Almanın gelecek için biricik ülküsü bir büyük Alman - Avusturya - Türk İmparatorluğu olmalıdır.

Bu büyük İmparatorluğun en büyük limanları Hamburg ve İstanbul olacak ve bu Büyük Devlet'in nüfuzu Küçük Asya ve Mezopotamya'dan Bağdad'a varacaktır...

Elbe nehrinin ağzından Fırat ve Dicle'nin denize döküldüğü yere kadar uzanacak olan bu imparatorluğu kurmak ancak milletlerin en büyüğü olanlara... Yani Almanlara lâyıktır.»

Rohrbach adlı bir başka yazar da, Dünyada Alman Fikri (*) adlı kitabının bir yerinde:

Bağdat hattı. Boğaziçi'ni Bağdat'a bağlayan bir Türk - Alman hattıdır. Bu sayede büyük İmparatorluğun en uzak yerleri İstanbul'a, deniz kıyısındaki bir merkeze bağlanmış olur.

Görülüyor ki, onlarca İstanbul ve Anadolu adeta kendilerinindir. Gerçi bu bir fikir, fakat sadece bir yazarın veya düşünen bir adamın değil, Alman emperyalistlerinin müşterek dâvasıdır. Bu dâvanın fikir cephesini kurmak üzere meydana getirilmiş çeşitli kurumlardan biri de «Alman Anadolu Komitesi» dir. Bu komitenin sözcüsü «Hugo Grote»: **«Anadolu'ya göç etmeye taraftarız. Ancak Rusya'daki Almanları kurtarmak ve bunları Anadolu'ya yerleştirmek lâzımdır.»**

Mahmut Şevket Paşa'nın yakın dostlarından olması lâzım gelen İmhoff Paşa'nın 1913 yılı Ekim ayın-

(*) Der deutsche Gedanke in der Well, Leipzig, 1912.

da Berlin'de verdiği bir konferanstaki şu sözler dikkate değer: «**Anadolu'da 60-70 milyon insan barındırılabilir. Halbuki bu gün orada ancak 15 milyon nüfus vardır. Arazinin ancak % 3 ünden faydalanılmaktadır.**

Bir milyon üçyüz yirmibin kilometre kare toprak üzerinde onbeş milyon insan oturuyor. Hem sonra Türkler buraları ekip, imar etmeyi de bilmemektedir. Nüfuslarında da bu geniş memleketi dolduracak bir artış yoktur: O halde tam kolonizasyon yapılacak yerdir.»

O zamanki Türkiye'nin başında bulunan Mahmut Şevketlerin, Enverlerin, daha doğrusu «İttihatçıların» Türk Ordusu'nun başına «Paşa» ettikleri bu Almanlardan birinin bu sözleri Almanya'nın «Türk dostluğundan» ne anladığının apaçık bir ifadesidir.

David Tirgetsch adlı bir başka yazar da, «Almanya ve İslâmiyet» kitabında bunu teklif ediyor: «1910 da Karl Mermann, bu fikrin ekonomi bakımında çok büyük bir mâna ifade ettiğini söyledi,» der.

Alman siyasî yazarlarının çoğu artık maksatlarını «Türk dostluğu» İslâm koruyuculuğu» «medeniyet taşıyıcılığı» filan gibi yaldızlı kılıflara bile bürümeye lüzum görmemektedirler. Arthur Diks Alman Emperyalizmi adını vermekten çekinmediği kitabında:

«**İmparatorluğun selâmeti Güney Avrupa'ya el uzatmaktadır. Bu sayede Anadolu ve oradan Hind Denizi elde edilir. Orta Avrupa (Yani Almanya!), Güney Avrupa, Anadolu ve Mezopotamya birleşmelidir.**» Diks, kitabının başka bir yerinde de diyor ki:

«**Şu felâketli Balkan Harbi'nde Almanya ile Avusturya'nın takındıkları aptalca seyirci rolü Sırbistan'ı**

büyüttü. Romanya'yı bizden ayırdı; Asya yolunu kapadı. Efradımıza demir bir çember koydu. Fakat biz istersek bu halkayı kırabiliriz. Çabuk hareket lâzımdır. Ekilecek yeni arazi elde etmek, yeni, büyük bir ekonomi siyaseti. Almanya ile Avusturya'nın kurtulması, Büyük Cermen Birliği; Güney yolunun açılması Berlin - Bağdat Hükümetini kurmak. Bütün bunlar yeniden dünyaya gelmek demektir.

Bu meseleler aksine hallonursa, dünya çekiç, biz örs olacağız. Bunları lehimize halledemezsek bizim için her kapı kapandı demektir. İşimiz gübrecilik etmekten ibaret kalacak.»

Gelişen Alman kapitalizminin İngiltere'yle giriştiği hammadde ve pazar kapışmasında yani sömürgecilik yolundaki savaşındaki bu akıl hocaları kaleyi içinden fethetmek için «Pan Türkizm», «Pan - İslamizm» diye acaip ideolojilerde icat etmişlerdi. Memleketimizin fikir pazarını dolduran bu sakat ithal mallarının altındaki «Made in Germany» damgasını bizim düşünürlerimizden, yazarlarımızdan çoğu bilerek veya bilmeyerek görmediler.

Bütün «Birinci Cihan Harbi» boyunca Türkiye'nin rakipsiz diktatörü olan Enver'in Almanya'nın emperyalist gayelerini gerçekleştirmekte bel bağladığı sadık dostu olduğunu yukarıda adı geçen Alman yazarının şu sözleri ortaya koymaktadır: «**...bir aralık son bir ışık, bütün mesut ihtimalleri aydınlatacak sanıldı. Enver Bey harp sahnesine atılmıştı. Ama Berlin ve Viyana'dan umduğu mukabeleyi göremedi.»**

Yalnız bu kötümser Almanın yüzü bu satırları yazdıktan kısa bir müddet sonra gülecekti. Enver Bey, tıpkı Mahmut Şevket Paşa'nın olduğu gibi, bir-

den bütün kademeleri aşarak ve «Harbiye Nâzırı» «Başkumandan Vekili» «Enver Paşa» adını takınarak, Türkiye'yi gözü kapalı Almanya'nın dümen suyunda Cihan Harbi'ne atacaktır.

Almanlar, Anadolu'yu o kadar benimsemişlerdi ki, buradan, hiç sıkılmadan ve sıkıntı duymadan Almanya'nın bir vilâyeti imiş gibi bahsedebiliyordu. 1913 yılında «Alt Deutschen Blatter» adlı dergide şöyle bir yazı çıkmıştı :

«Rusya'daki 1,5 milyon Alman sefalet içindedir. Ruslar bunları kovuyorlar. Alman unsurlarının yabancı memleketleri kuvvetlendirmelerine tahammül edilebilir mi? Gerçekten bunları Anadolu'ya yerleştirmek elimizde değil mi?»

Eschpranger'de «Babil: İlk çağın ve bugünün en zengin kolonisi» adlı kitabında :

«Henüz yükselmek isteyen bir memleketin eline geçmemiş bir ülke varsa o da, doğudaki bu memlekettir. Almanlar fırsatı kaçırmayıp kazaklardan önce oraları kolonize edecek olurlarsa dünyanın taksiminde en kârlı çıkan millet olmuş olurlar. Anadolu'da kendi milletlerinin her tabakasını iskân edebilirler, orada eli silâh tutan bir kaç yüzbin Alman oturacak olursa Kayzer'imiz Asya işlerine elini uzatabilir. Bu sayede bütün Asya'da sulh ve refah (!) başgösterir. Tüccar da, sanatkâr da orada kendi yerini bulur; Kapitalist de sermayesini genişletecek saha bulur. Almanya'nın beş parasız çingenesi bile gözünü açar, işe yapışırsa mükemmel bir tacir olur.»

Almanlar böylece yazarı, askeri, profesörü, diplomatıyla Büyük Alman İmparatorluğu'nu gerçekleştirme ve Anadolu'yu sömürgeleştirme yolunda kitap-

lar, dergiler, çıkararak, cemiyetler kurarak çalışırlarken bir taraftan da Türkiye'nin kaderine hükmeden İttihat ve Terakki iktidarı Alman generallerini paşa yaparak Türk ordularının başına geçirmekteydi.

Silâhını bir yabancı devletten alan, ordusunu bu yabancı devletin generallerine teslim eden, siyasetini bu yabancı devletin menfaatlerine alet eden bir iktidarın bir memleketi ne hale getireceğinin en acı örneğini biz, Türkiye'nin Birinci Cihan Harbi'nin sonunda uğradığı büyük felâkette görüyoruz.

Atatürk, **Büyük Nutuk**'daki «Gençliğe Hitabın» da:

«**İktidara sahip olanlar gaflet, dalalet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini müstevlilerin emelleriyle birleştirebilirler,**» derken Türk milletini bunlara karşı uyanık olmaya çağırmıştır. Buna rağmen, uçurumun dibine yuvarladıkları memleketi bozgun günü yüzüstü bırakıp, Berlin'e sığınan bu türedi diktatörleri hâlâ bir «Millî Kahraman» gibi göstermeye özenenlere ve bunlara inananlara bu kitapta anlatmaya çalıştığımız gerçekler nasıl aldattıklarını ve nasıl aldandıklarını göstermeye yeter sanırım.

YARBAY ENVER NASIL PAŞA OLDU?

Yenilerek kaybettiğimiz bir Trablusgarb vilâyetimiz vardı ya!...

Hani bunun müdafaa harbini İtalyanlarla yapmıştık. Yapmıştık da denemez. Ordu gönderememiş,

karşılarına çıkamamış, hükmen mağlup olduğumuzu bize tebliğ etmişlerdi. İşte o savaşta gösterdiği gayret, cesaret, yiğitlikten dolayı üç yıl! üç yıl da, hani bir solukta parça parça olarak yenilmekten çok beter sonuçlara uğradığımız bir savaş daha olmuştu: Balkan... İşte bu yüz kızartıcı savaşta gösterdiği celadet, hamaset, şecaetten ötürü bir üç sene daha, onu yarbaylıktan generalliğe fırlatmıştı...

Otuzbeş yaşında bu cici damat paşa üç günde Harbiye Nâzırı Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Paşa, Başkumandan Vekili Paşa, bir kelime ile paşaların paşası olmuştu...

Bu terfiin resmî tebliği şu:

«Harbiye Nâzırı İzzet Paşa hazretlerinin vuku-i istifasına mebni Bingazi'deki hidemat-ı bergüzide ve fedakâranesinden dolayı zam olunan üç sene ile kıdemen miralaylığı ihraz eden Enver Beyefendinin Balkan muharebatındaki fedakârlığına mükâfaten üç sene daha kıdem zammile rütbesine mahsus müddet-i asgariyi ikmal etmiş olmasına ve miralaylıktan mirlivalığa terfi nizamnamesi mucibince keyfiyeti terfi intihap ile icra olunacağına göre mir-i mumaileyhin mirlivalıkla harbiye nezaretine tayinine irade-i seniye-i hazret-i padişahî şeref sadır olmuştur.»

Bu tebliğin pratik ifadesi şu:

2 Ocak 1914'de yarbaylıktan albaylığa, 5 Ocak 1914'de albaylıktan generalliğe!...

Burada ne benim yanlışım, ne de mürettip yanlışlığı var. Bu iki tarih aynı yılın aynı ayını ifade eder. Demek üç gün ara ile, yarbaylıktan generalliğe...

Bu nasıl olur? diye düşünmeye gelmez. Sahipsiz bir memlekette bu türlü işler böylece oluverir işte...

Gerçi bu olayların resmi bir olduranı var görünür. Gazete sütunlarında bunları muhteşem bir eda ile, yaldızlı çerçeveler içinde görür okursunuz: Padişah iradesi, meşihat fetvası, kanun hükmü... bütün bu türden maskaralıklar, bu çeşitten müeyyidelerle meşruiyyet ve ciddiyet kisvesine büründürülür.

«İdare-i seniyye» lâzım oldukça bunun istihsali zaten emniyyet ve imkân altına alınmıştır. Et ve kemikten bir külçe ve yığın olan «Mehmed V» taht-ı alibaht-ı Osmanîde berkarardır. Enver ne vakit ve neyi yapmak isterse, sarayın dehlizlerini mahmuzlarını çınlata çınlata sert adımlarla aşar, huzura çıkar, meselâ:

— Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığını irade buyurmanızı... der, dilemeye, istirham ederim demeye hacet kalmaz, uzattığı kaydın imzalısını alır, döner.

İki gün arayla paşa ve harbiye nâzırı olduğunu padişaha ihbar eder. Padişahın tebrik ve muvaffakiyet duasını alır çıkar.

Şaka değil bu aynen böyle olmuş:

Bir gün Enver gelmiş padişaha:

— Efendim ben Osmanlı orduları başkumandanı olan padişahımdan başkumandanlık vekâletinin bana emanet edilmesini diliyorum, demiş. Zaten tayin kâğıdı yazılmış elinde delikanlının, uzatmış padişahta titrek elleriyle basmış imzayı, muvaffakiyet temennileriyle vermiş eline.

Bunun biri ses alma verme cihazı, diğeri Kayzer karargâhı umumisinden aldığı emirleri bu cihazdan geçirerek, yerine göre islâmî, yerine göre millî tonlarda çeşni vererek bu sesin yabancılığını sezdirmeksizin yaymak ve Osmanlılardan aç çıplak icrasını teminle görevli üniformalı bir uşak...

Sahipsiz memlekette daha neler olmaz.

Her biri vâkar ve gururları ile mülkün temel direkleri zannedilen ve o vakit «erkân-ı âliye-i askeriye» unvanı ile anılan yağız bakır çehreli, kır saçlı asker ulularının, bu türedinin mevkiini sağlamak için sürü ile ordudan süpürüldüklerini görmek ve bütün bunların yabancı bir maksat için yabancılar tarafından yapıldığını anlamak ne kadar acı...

İşte bir günde bu kaliteden ikisi mareşâl olmak üzere 95 general 79 albay sürülüp ordudan çıkarıldı, yerlerine yabancılarla karışık Enver'in sınıfına yakın sınıflardan subaylar yerleştirildi. Buna orduyu Almanlaştırmak diyecekleri yerde gençleştirmek dediler. Doğrusu bu türlü işler; ancak sahibi olmayan memlekette yapılabilir. Böylesine vicdandan ve izandan mahrum elemanlarda ancak uzun yıllar, asırlar boyu millî vekâr ve histen mahrum edilmiş bir kitleden çıkabilir...

Çıktı, itti, tepti başa geçti.

Herkes sustu (herkes susmadı) hiç ses yoktu. Hiç kimsenin olmadığı yerde de ses olamayacağı tabii...

Gizli bir maksada doğru yöneltilen bu hareketin maskesini atmaya çok az vakit kalmıştı...

Avrupa, büyük bir badireye hazırlanıyordu. Biz de o muazzam çarpışmada bütün varlığımızı mahvedecek safta yer almak için bütün insafsızlık ve iz'ansızlıkla sanki intihara hazırlanıyorduk.

BİRİNCİ CİHAN HARBİNE NASIL SOKULDUK?

Altıyüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış ve yok oluşuna Birinci Dünya Harbi'nin sebep oldu-

ğunu herkes bilir. Diyelim ki; bu imparatorluk zaten yıkılmaya mahkûmdu, bu harb mukadder akibeti tahakkuk ettirdi. Böyle de olsa, bu harbe girişimizi, sebepleri ile tetkik etmenin tarih seyrinin mühim bir merhalesini aydınlatması bakımmdan ehemmiyeti vardır.

Bir cemiyetin, yıkılışa doğru seyrinin son adımlarında bu akibete sürükleyen unsurların ve âmillerin ne gibi şeyler olduğunu ve ne şekilde belirdiklerini, cemiyetin iktisadi ve ahlâkî durumunu, idareci zümre ile vatandaş münasebetlerinin ne halde bulunduğunu araştırmak, değeri olan bir tetkiktir.

Bu mevzuu, şahsî görüşlerle açıklamaktan çok bu olaylarda ön plânda rol almış ve hâdiselerin en mühim sorumluluğunu taşımış, insanların yaptıklarını, sözlerini, yazdıkları kitapları, verdikleri izahları delil olarak kullanmak, olayları açık ve itirazlara daha dayanıklı bir surette aydmlatmaya imkân verecektir.

Ben daha ziyade bu yolda çalışacağım ve şahsî görüş ve hükümlerimi bu bilgilere dayandıracağım.

Birinci Cihan Harbi'ne ne için, nasıl, hangi maksat ve zaruretlerle girmiştik?

Meşrutiyet İnkılâbı'nı inceleyenler bilirler ki Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki belli günlerde memleket, kayıtsız şartsız İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mutlak buyruğuna tâbi kalmıştı.

Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra, devleti, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin ve bu zümre içinde sivrilen birkaç kişinin idaresine tâbi buluruz. O günlerde, muhalefet tamamiyle susturulmuş, erkânı ve kadrosuyla sürülmüş, siyaset alanından silinmişti.

Harb-i Umumî, arifesinde «İttihat ve Terakkı» deyince hatıra gelen isimler arasında üç tanesi, Osmanlı Devleti'nin üç kutubu gibi düşünülürdü:

Talât, Enver, Cemal... Bu üç şahsiyetten üçüncüsünün; yani Cemal Paşa'nın yıldızı, kendisinin de hâtıralarında dediği gibi «Taklibi Hükûmet» (*) ismi verilen ve şahsen benim de karışmış olduğum bir hâdiseye karışmasıyla parlar.

Cemal Bey «Paşa», İttihatçıların Babıâli'yi basarak, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ile birlikte Sadaret Yaverlerinden ikisini öldürmek suretiyle, Mahmut Şevket Paşa'yı Sadrazam tayin ettirdikleri gece, onun tarafından, cinayet sahasında, İstanbul Muhafızlığı'na tayin edilen bir Kurmay Albaydır.

Bundan evvel, Üsküdar Mutasarrıflığı'nda, Adana ve Bağdat valiliklerinde bulunmuş olan bu zatın, siyasî ilk vazife olarak kabul ettiği İstanbul Muhafızlığı, hakikatte kendi dediği gibi ilk siyasî işi olarak kabul edilemez. O, İttihat ve Terakki'nin de kıdemli bir uzvu, dikkate değer bir lideri idi. İstanbul Muhafızlığı belki onu daha ziyade Osmanlı yıkılış tarihinde şahsiyetinin sivrilmesine vesile olmuştur.

Cemal Paşa buna rağmen Hâtıralarında, siyasî ilk hareketinin «Taklibi Hükûmet» teşebbüsüne katılmasıyla başladığını kabul eder. Öyle ise, ilk karşılaştığı siyasi muhalifleri arasında benim de bulunduğumu kabul etmek lâzım gelir.

Gerek İttihat ve Terakki teşkilâtında gerek Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet devri tarihinde, hakika-

(*) Prens Sabahattin'in de içinde bulunduğu muhaliflerin Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikasttan önce hükümeti devirme teşebbüsleri.

ten ehemmiyetli ve hesaba katılmaya lâyık bir değer taşıyan Cemal Beyle bu münasebetle karşılaşmak hayatımın kısa fakat mühim bir kısmını onun hayatıyla birleştirmek mukaddermiş.

Şurasını söyleyeyim ki, ben, tutuklu bulunduğum zaman bana yapılan işkencenin ne en ufak bir kinini kısa bir zaman saklayabildim, ne de ondan gördüğüm dostluk, samimiyet ve kadirşinaslığın hatırasını unutabildim. Beni tanıyan bütün dostlarım, yakın olarak bilirler ki; onun aleyhinde bulundukları bir yerde bulunmaktan ezâ duydum. Böyle bir mecliste bulunmaktan daima sakındım ve uzaklaştım.

Ne çare ki; tarihe yardım vazifesiyle yazarken, ondan istemeyerek, istemediğim şekilde bahsedeceğim, arzu etmediğim münakaşalarla, ıztırap duyarak aleyhinde hükümler vereceğim. Bundan müteessirim; fakat hakikati inkâra hakkım olamaz. Hele tarihe ve memlekete ait meselelerde...

Birinci Dünya Harbi'ne ulaştıran günlerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ve onun hükümetini «Basü badelmevt(*)»e erdiren, Bâbıâli Hükümet darbesiyle, baskını ve onu takip eden terörlerde Cemal Paşa birinci rolü ifa etmiş, en ciddî mes'uliyetleri üzerine almaktan çekinmemiş, bir kelime ile, İttihat ve Terakki'yi memleketin tek ve müstakil hâkimi mevkiine getirmiş bir adamdır.

Onun cür'etli müdahale ve teşebbüsleri ile hayata tekrar dönen İttihat ve Terakki, enerjik ve teşkilâtçı uzvunu lâyık olduğu veçhile mükâfatlandırmayı ihmal edemezdi, Cemal Bey, bir hamlede Paşa ol-

(*) Öldükten sonra dirilme.

du ve kabineye Nafia Nazırı olarak girdi, kısa bir müdet sonra da Bahriye Nazırlığına getirildi.

O günlerde, İttihat ve Terakki deyince, evvelâ Cemal Paşa'yı hatıra getirmek, ondan sonra Enver, Talât vesaireleri sıralamak doğru olurdu.

Cemal Paşa'nın arkadaşları arasında en yüksek bir otorite zannedildiği bu zamanda idi ki, Birinci Dünya Harbi patladı ve Cemal Paşa'nın, hakikatte çok zayıf âdeta hiç denecek derecede bir varlık olduğu anlaşıldı.

Kim olduğu ve nereden geldiği malûm olmayan, Mısırlı Prens Said Halim ile Alman Sefiri Baron Wangenheim arasında akdedilmiş olan Yeniköy Antlaşması'ndan en son bilgi sahibi olanlardan birinin de Cemal Paşa olduğu anlaşıldı.

Kendisine bunu haber verdikleri zaman, Ermeni Oskan Efendi'de haberdar olmuştu. Süleyman Elbüstanî Efendi'ye ne derece ve ne kadar ehemmiyet ve itimat edilmişse; Cemal Paşa'da, bu işte aynı safta görülmüş ve ona ancak o kadar itimat gösterilmiştir. Bu acı hakikati Paşa'nın kendisine söyletmek, daha doğru olur. Bakın, kendisi bu hâdiseyi nasıl anlatmaktadır:

... **Zannediyorum ki bir Cuma günü idi. Akşam üzeri Şişli'deki evimin önünde otomobile binmek üzere iken Osmanbey gazinosunun köşesinden Enver Paşa'nın konağına giden caddeye sapan bir otomobil maslak tarafından geliyordu. Bunların bu vakit nereden gelebileceklerini düşündüm. Sadrazam Paşa'nın Yeniköy'deki yalısından başka bir yerden gelemezlerdi. Arkadaşların benden gizli bazı müzakere ve teşebbüsleri olduğuna dair fikrime bir şüphe düştü. O zamana kadar böyle bir şüphe tevlid edecek bir**

hâdise karşısında kalmamıştım. Gideceğim yere gidip avdet ettikten sonra Enver Paşa'ya telefon ettim. Geç vakit nereden geldiklerini sordum. Biraz vakit geçirmek (!) için Sadrazam Paşa'ya uğradığını ve orada Halil ve Talât Beylere tesadüf ederek birlikte avdet ettikleri cevabını verdi; fakat cevabın tarzı telâffuzundan sümmettedarik olduğu zehabını hasıl ettim, ve şüphelerim daha ziyade arttı.» (*)

Evvelâ, bu Said Halim Paşa kimdir. Gelenekleri nedir, durup dururken böyle Sadrazam nasıl olabilir? İttihatçı ileri gelenlerinden bir adam değildir. İtibarlı ve iltimaslı bir aileden değildir; memlekete en ufak bir hizmeti olmamış, en ufak bir rütbeye ermemiş, nereden gelir de Sadrazam olur?

Sonra nasıl olur da, o günlerde İttihat ve Terakki'nin herşeyi demek olan bir adama devletin ölüm kalımına ait ehemmiyetli bir vâkıayı o haber verir..?

Onu buraya kim ve nasıl getirmiştir? Sultan Reşad'ın tanıdığı bir adam da değildir. Geçmişte başardığı hiçbir işi ve şöhreti de yoktur.

Şimdi Cemal Paşa'yı dinlemeye devam edelim

«Ertesi gün Sadrazamın Yeniköy'deki yalısında toplanan bir «encümen-i vükelâya» davet edildim. Şiddetli bir yağmur dolayısıyla geç vakit gidebildim. Sadrazam Paşa'nın yanına girer girmez:

— Nerede kaldınız Paşa? Arkadaşlar beklediler, beklediler şimdi gittiler. Otomobille hareketinizi Bahriye Nezareti'nden haber verdikleri için yolda bora münasebetiyle bir kazaya uğramış olduğunuzdan bile korktuk. Ne ise madem geldiniz... Şimdi size gayet

(*) Cemal Paşa, Hatıralar; İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977, s. 143.

memnun olacağınız bir haber vereceğim. Bakalım ne olduğunu keşfedebilecek misiniz? dedi.

Biraz düşündüm. Bittabi keşfedemediysem de şimdiye kadar gizlenmiş olan esrara vâkıf olacağımı anladım.

— Geçen gün ben yokken Enver Paşa, Halil ve Talât Beylerle kararlaştırılmış bir şey olsa gerek; fakat ne olduğunu tahmin edemiyorum.

— Alman Hükûmeti bize ittifak teklif etti. Biz de bunu memleketin menfaatine muvafık telâkki ettiğimizden bugün bu ittifaktanameyi sefir Wangenheim ile beraber imza ettik. Nasıl memnun oldunuz mu?

«Hiç hazırlanmadığım bu haberin karşısında mebhut kalmıştım,» diyen Cemal Paşa: «Şeraiti, nef'i memlekete hâdim ise şâyanı memnuniyet bir hâdisei siyasiye addolunabilir cevabını vermekle yetinir.

Bunun üzerine Sadrazam :

«— Hukuku mütesaviye esasına müstenid (!) ve her iki tarafın menafiini kâfil, şimdiye kadar hiçbir Osmanlı hükûmeti'nin akde muvaffak olamadığı şekilde bir mukavele!» (*) diyerek, hususî odasına doğru yürümeye başlar. Beraber yürüyen Cemal Paşa, odada antlaşmayı okur ve eşitlik esasına dayanan pek güzel bir ittifak antlaşması görür (!). Görür amma; ne de olsa bu tarzı hareketin garabetinden müteessir olur ve bunun kendisinden neden gizlendiğini sormaktan kendini alamaz.

Cemal Paşa kendisini belirsizlik ve hayret içinde bırakan böyle bir meseleyi, devletin en önemli kişilerinden gizleyerek akd ve imzaya kendini salâhiyetli gören bu türedi Sadrazamın cür'eti şâyanı hayrettir.

(*) A.g.e., s. 143-145.

Ne meclislerin reyine, ne Padişahın fikrine müracaata lüzum görmüş, memleketin Kanunu esasinin bütün icaplarını hiçe saymış... Müşterek mes'uliyet sahibi olan kabinenin en mühim bir üyesi bulunan Bahriye Nazırının bundan haberdar edilmemesinin ve beklemediği bir oldu bitti ile karşı karşıya bırakılmasının her şeyden evvel haysiyet kırıcı bir hareket olduğuna ehemmiyet bile vermemiş.. Bu itibarla Cemal Paşa'dan Sadrazamın bu başıboş hareketini şiddetle protesto etmesi beklenirdi. Ne yazık ki Sadrazam, Cemal Paşa'dan böyle bir karşılık görmez. Sadece meselenin kendisinden neden saklandığını sormakla yetindiği görülür.

Paşanın bu suali, daha garip bir cevapla karşılanır: Sadrazam, vâkıadan diğer kabine âzalarının da haberdar olmadıklarını söyler! Hatâ der ki:

— **Cavid Bey'in de haberi yoktur. Onu da dâvet ettim, şimdi yoldadır. Buraya gelince ona da diğer arkadaşlara da muahedeyi göstereceğim..**

Cemal Paşa kendisini belirsizlik ve hayret içinde bıraktığını söylediği bu emrivakii, hazma gayret ederken: Sadrazama yalnız:

«Cenabı-hak memleket hakkında netayici nafia istihsaline hâdim etsin. Elhayrun fi ma vak'a (*)» cevabını verir ve Sadrazamı muvaffakiyetinden (!) dolayı tebrik eder!...

★

Bundan sonra, hâdisenin büyüklüğü kendisini derin, derin düşüncelere sevkettiğini yazar. O gece uy-

(*) Her olayın hayrı kendiyle gelir.

ku uyumaz! Umumî siyaset durumunu gözünün önüne getirir. Buna göre devletçe benimsenmesi daha münasip olacak hareket hattının ne olabileceğini araştırır!... Çünkü, der:

«Şimdiye kadar hatır ve hayalime getirmediğim bir hâdise karşısında bulunuyorum. İtilâf-ı müsellesle, ittifak-ı müselles devletleri arasında çok yakında bir harp başlayacak; bu muhakkak. Böyle zamanda biz başı bağlı olmazsak menfaatimiz hangi tarafa yürümeyi icab ederse o tarafa meyil etmek imkânını elde bulundurmuş olurduk. Halbuki biz şimdiden kararımızı vermiş, partimizi ihtiyar etmiş, binaenaleyh serbestii icraat elimizden çıkmış... Bari ihtiyar ettiğimiz parti menfaati milliyemiz için muvafık m? Biraz daha beklemiş olsaydık, tarafı diğerin daha nafi, daha müessir teklifatına tâbi olmaz mı idik?

Şimdiye kadar bize daima Fransa ile hoş geçinmeyi tavsiye eden, zâhirî dostluk hissiyatını bezlile beraber hakikatte hiçbir yardım göstermemiş olan Almanya acaba bu sırada neden dolayı bizimle ittifak akdi için bu kadar istical göstermiştir! Bâhusus öyle bir muahede ki Osmanlı devletini Almanya ve Avusturya ile müsavî hukuka malik telâkki ediyor!» (*).

Bu ve buna benzer bir sürü suallerle zihni kurcalanan Cemal Paşa, bu meseleyi nasıl halledeceğini bilemediğini yazar (**).

Görülüyor ki burada Paşa, sadece bir öncelik ve sonralık yanlışlığı yapmıştır. Bütün bu düşünce ve

(*) A.g.e., s. 147.

(**) A.g.e., s. 147.

görüşlerini Sadrazamı, muvaffakiyetinden dolayı tebrikten sonra değil; Antlaşmanın yapılmasını onaydan evvel yapacak, tebrik ve onaylaması lâzım gelip gelmediğini düşünecekti.

Sadrazamla, Wangenheim arasında âdeta devletin temel hak ve prensiplerini ihmal; hattâ inkâr ederek yapılan şahsî sayılması lâzım gelen bir imzalaşmaya, müşterek sorumluluk ve eşit yetki sahibi olan kimselerin hemen boyun eğmekten başka birşey yapamamaları çok garip değil mi? Bunun ciddî tahlile değeri inkâr edilemez.

Cemal Paşa'nın «hayal ve hatırıma gelmeyen hâdise» diye tarif edişinden böyle bir akde fikir bakımından bile hazır olmadığı anlaşılır.

Bu işin oluşu dikkatle takip edilirse, buna kabine âzalarından Enver'den başka tek ferdin hazır olmadığı da muhakkak.. Andlaşmanın ilk defa Baron Wangenheim ile Said Halim Paşa arasında kimseye sorulmadan; hattâ herkesten gizlenerek yapıldığı görülüyor. Bu sırada; Enver bile aktif bir rol sahibi görünmez. O, arada bir işe karışır. Her karışması da ya bir hâdise doğurur veya herhangi bir hâdiseyi kabule zorlamak için sahnede rol alır. Nihayet bir panikten sonra antlaşmanın tatbiki lehine ortaya çıkar.

Kabine âzaları arasmda ilk haberdar olanlardan biri, hattâ birincisi o günün Meclis Reisi Halil Bey, (Halil Menteşe)'dir.

Bu zat Sadrazamın, dirayetine en ziyade güvendiği adamdır. Hemen bütün işlerinde fikrine müracaat ettiği anlaşılıyor. Halil Bey, antlaşmanın görüşülmesine katıldığını, hattâ bazı fikir ve görüşlerini kabul ettirdiğini öğünerek hatıralarında yazar.

Bunların yazılarından anlaşıldığına göre Sadrazamla, Wangenheim arasında yapılan ittifak antlaşması görüşmesinden bilgi sahibi olan ancak üç kişidir: Enver, Talât, Halil Bey... Diğerleri oldu bitti karşısında kalmışlar, bu teşebbüs de onlardan dikkat ve itina ile gizlenmiştir.

Antlaşmanın Cavit Bey'e bildirildiği tarih 19 Temmuz 1914'dür. O da ancak imzadan çok sonra haberdar edilmiştir. Hâtıralarında bundan şöyle bahseder:

«Sadrazam elindeki kâğıdı okudu. Almanya ile Osmanlı Hükümeti arasında bir muahede olduğunu kemali hayretle dinledim. Fikrimi sordular, o derece mütehayyir idim ki cevap veremedim.

Bu teşebbüs memleket için vehamet teşkil ediyordu. Almanya'nın bizi müdafaaya ait kaydı bir hayalden ibaret... Onların bize bu şartlar dahilinde bir nefer göndermelerine ihtimal yoktu. Rusların hücumuna maruz kalırsak mahvolurduk. Harpde Almanların galebesi mutlak değildi. Rusların muvaffakiyeti bizi haritadan silerdi, bilfarz Almanlar galebe etselerdi bize bir zarar vermezlerdi.»

Cavit Bey, bu mutalealarını Talât Bey'e söylediği zaman ondan şu cevabı aldığını yazar:

«Bu iş oldu, bitti. Sadrazam imza etti. Ne yapalım mukadderat...» (*)

Talât Paşa, Alman Sefirinin ittifak teklifini Sadrazamdan duyduğu zaman:

«Biz derhal bu teklifin bir harb tehlikesinden doğ-

(*) Cavit Bey'in hâtıraları: Tanin.

muş olduğunu anladık. Bir devletin zayıf Türkiye'yi ittifakına almak istemesi için bu derece ehemmiyetli bir sebep mevcut olması lâzım geleceğini de tabiî buluyorduk; fakat bizim düşüncemiz bir harbin çıkmayacağını ve bizim de bir kere bu ittifaka girmekle artık devletimizi her türlü tehlikelerden korumuş olacağımız merkezinde idi.» (*)

Talât Paşa'nın ifadesine göre, bu ittifak teklifinin hem bir harb sebebiyle ancak yapılabileceğini, anlamış olmak, hem de harb olmayacağına kani olmak, aynı zamanda bu mânasız iddiaları harbin patlamış olduğu günlerde yaptığının farkında olmamak! Koca Devletin hazin kaderinin kimlere kaptırıldığını anlatmış olmaz mı? Talât antlaşmanın harbin patladığı günde yapılmış olduğunu Berlin'de hatıralarını yazarken unutmuş görünüyor. İşte Koca bir İmparatorluğun ölüm kalım kadar ciddî âkibetini, imzasıyla sevk ve idare eden üç mühim devlet ileri geleninden bir tanesi, o günün Dahiliye Nazırı, birkaç gün sonra da Sadrazam olan zat işte bu mânâsız cümleleri bize armağan olarak terkediyor.

Kabinede birinci plânda rolü olanlardan ve ilk müteşebbis âza sayılması lâzım gelenlerden biri de o günün Meclis Reisi Halil Menteşe'dir, demiştik.

Halil Bey, 2 Ağustos 1914 günü Sadrazamın yaptığı dâvet üzerine yanına gider. Enver ve Talât oradadır, Alman sefirini beklemektedirler.

Burada antlaşmanın taslağını okuyan Halil Bey, tasarının **«Sırf Rusya'ya karşı tedafüi olarak»** hazırlanmış olduğunu söyler (!) ve **«hukuku mütesaviye üzerine ve sadece Rusya'ya karşı tedüfüi mahiyette,**

(*) Talat Paşa'nın Hâtıraları, İst., Güven Yayınevi, 1946, s. 24.

hiçbir Osmanlı Hükûmeti'nin yapamadığı bir muahede,» olduğunu söyler.

Halil Bey antlaşmayı böyle anlatır. Burada iddiasına delil olarak bir de olayı ileri sürer.

Hattâ sefirle birlikte gelen Sefaret Baştercümanı «Weber»

— Madem ki İmparator harb ilân etti, teahhüdünüzden kurtuldunuz! demiş (*).

Burada Halil Bey'in ifadesinde açıklık yoktur, yalnız şu anlaşılıyor ki, Halil Bey imzalanan antlaşmayı, ancak Rusya'nın bir tecâvüzüne karşı Almanların yardımını garanti eder mahiyette telâkki ettiğidir. Yani burada Halil Bey'in fiili neticeleri kavramamış olduğu anlaşılıyor.

Halil Bey, kendi aklından da nasip aldığını zannettiği antlaşmanın akıl ve hikmet dairesinde tanzim edildiğinin delilini vermiş olmak için tercümanın bu ifadesine değer veriyor ve hâtıratında, yaptıkları antlaşma ile geçen kanlı ve acı yılların istihzasından, yıllar geçtikten sonra bile birşey anlamadığının kanıtını vermiş oluyor. Koca Halil Bey...

İmza ettikleri antlaşmanın mânasını anlamadıklarını hâtıralarında acı acı itiraf eden bir arkadaşına Cavit Bey:

«Muahedede lehimize hiçbir şart mevcut olmadığı halde Almanya için Devletin hayatını tehlikeye koymakta olduğumuzun hiç farkında değillerdi» der.

Bir toplantıda, Talât Bey, Cavit Bey'in bu itira-

(*) Halil Menteşe'nin Anıları, İst., Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s. 187.

zını Sadrazama söylediği zaman, Sadrazam:

Tabii, siz onu bana bırakınız, demekle yetinmiştir. 22 Temmuz 1914'de Sadrazam konağında aşağıda yazılı şekilde değişikliğe karar verirler:

1 — **Bulgaristan hareket etmeden ve Romanya'nın tarafsızlığı gerçekleşmeden hareket etmemek.**
2 — **Doğu Anadolu'dan Kafkasya Müslümanları ile bağlantıyı sağlayacak surette Rumeli'de Türklerle meskûn yerlere kadar sınırın genişletilmesi,**
3 — **Adli ve iktisadi kapitulâsyonların ilgası,**
4 — **Arazimizi düşman istilâ ettiği takdirde bu istilâ mündefi oluncaya kadar sulh akdetmemek,**
5 — **Tazminat-ı harbiyeden bize de hisse (!)...**

Hepsi birbirinden, en sonuncusu da hepsinden komik bir kuruntu...

Onlar kendi kendilerine gelin güvey oladursunlar. Alman Sefiri Sadrazamın tek imzasını alır almaz, karşısında dikiliyor, âzalarının çoğunun haberi olmayan bir devlet kabinesi olduğu zannedilen bu heyeti zorlamaya, başlıyor, masayı yumruklayarak:

— Hadi efendiler! İmza ettiniz, icabını yapınız, bekliyorum, demeye başlıyor.

En evvel bu büyük başarılı eserden, eserin sahibi ürkmektedir. Sadrazam efendi ne ekmişti, çıkan mahsul ne?!...

Bu teklif ve ısrar karşısında birbirine giren Paşalar ve Beyler, mazeretler bulmaya koyulurlar, birisi Bulgarların uygun olmayan durumundan bahse-

derken, öteki İtalya'yı öne sürmeyi düşünür. Kabinede korkunç bir panik baş gösterir, çoğunlukla harbe aleyhtar, içinde tek taraftar olmadığına rağmen bir tür sorumluluk duygusu altında harpten kaçınmanın yollarını aramaya koyulurlar.

Sadece Enver, Talât, Halil Beyler ahde vefa göstermek icap edeceğini, Almanya ile kader birliğine oldu bitti nazarıyla bakmak zorunluluğunu kabule yanaşmaktadırlar.

Ancak bunu açıkça iddia ve ısrar etmemekle beraber Kabineyi bu hedefe sevke gayret göstermektedirler.

Cemal Paşa'da bu hengâmede harb aleyhtarı safta görünmektedir. Onun, o günkü düşüncesi ve ileri sürdüğü fikirler şunlardır :

«Mümkün olduğu kadar harbe girmemizin teehhür etmesini bütün mevcudiyetimle istiyorum. Evvelâ ordumuzun seferberliğini ikmal etmeden evvel harbe dahil olmamız Almanya için bir fayda temin etmemekle (!) beraber, bizim için intihar olurdu. Çanakkale'de, İstanbul ile Rusya hududunda hiçbir neferimiz bile bulunmadığını bilen İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Çanakkale ile Karadeniz Boğazı'na, bir taraftan Erzurum üzerine ânî bir hücum tertip ederler, bir yandan İstanbul'u işgal ederek diğer taraftan Erzurum üzerinden Sivas'a ve Anadolu'nun göbeğine doğru ilerleyecek olurlarsa Osmanlı Ordusu harbin sonuna kadar seferberliğini itmam edemez. Daha ilk günlerde Hükûmeti Osmaniye'nin vücudüne nihayet verilmiş olur (*).

(*) Cemal Paşa, Hâtıralar, s. 155.

Cemal Paşa'nın bu düşüncesi kabine arkadaşları tarafından o vakit tasvip edilmiş ve isabetli fikri Alman Sefirine de kabul ettirilmiş...

Bunun neticesi olarak Osmanlı Hükûmeti Harb-i Umumi müddetince tarafsız kalacak ve bu vaziyete her iki taraf devletleri uymaya mecbur tutmak için ordusunu seferber hale koyacak ve silahlı bir tarafsızlık ilân edecek...

Çok yakın olaylar bunun bir avutma manevrası olduğunu, bu nevi münakaşalara Goeben ve Breslau zırhlılarının gelmesi için gerekli zamanı kazanmak maksadıyla müsaade edildiğini isbat edecektir.

★

8 Ağustos 1914'de Alman Deniz Ateşesi Osmanlı Bahriye Nazırına şöyle bir müracaatta bulunur:

İngiliz donanması tarafından takip edilen Akdeniz, Merkez müfrezesi Çanakkale'ye doğru çekilmektedir. Alınan malûmata göre, Goeben zırhlısının kömürü kalmamıştır. Bahriye Nezaretine ait depolardan 5-6 bin ton kömürün verilmesi rica olunur.

Bahriye Nazırı, Sadrazamın, Enver ve Talât Paşa'ların reyini sorduktan ve muvafakat cevabı aldıktan sonra bunu temin ettiğini söyler.

Üç gün sonra 11 Ağustos 1914 tarihinde bütün bu kabine komikliklerine son verecek olan bir hâdiseyi Enver, aynı günde Sadrazamın yalısında toplanmış olan Hey'eti Vekileye, meşhur:

«Bir erkek çocuğumuz dünyaya geldi» remzi ile müjdeler. Ve arkadaşlarını merakta bırakmamak üzere bu bilmecenin izahını şöyle tamamlar:

«— Goeben ve Breslau bu sabah Çanakkale önüne gelmiş ve İngiliz donanması tarafından takip edilmekte olduğundan bahisle Boğazdan mururuna müsaadesini talep etmiş, bir müttefik devlete ait sefaini harbiyeyi muhakkak bir tehlikeden vıkaye için bu talebe muvafakat edilmesi emrini verdim. Gemiler, şimdi Boğazın beri tarafında Boğaz istihkâmatının tahtı himayesinde bulunuyorlar. Biz de bunun neticesi olarak bir meselei siyasiye karşısında kalmış oluyoruz. Bu gece bu meseleye dair bir karar vermek lâzım gelir.» (*)

Enver'in bu hareketi, arkadaşlarını bir görüşme ve karara dâvet değil, bir emrivaki tebliğ mahiyetindedir.

Heyeti Vekilenin hepsi hâtıralarında, bu işten kesinlikle haberdar olmadıklarını ve bundan dolayı onayları bulunmadığını söylerler. Bunun artık ehemmiyeti yoktur. Şimdi bu emrivakii gevelemeye ve hazma çalışmaktan başka yapacakları bir şey olmasa gerek...

Kimisi, gemilerin silahsızlandırılmasını, kimisi, karasularımızı terketmeleri lâzım geleceği fikrindedirler. Onlar münakaşalarında devam ededursunlar, gemiler, Boğazdan geçip giden itilâf devletleri bandırasını taşıyan gemileri çevirip araştırmalara başlamışlardır, bile!...

İtilâf devletleri bu durumu önemle protesto ederler. Kabine şiddetli bir buhran içindedir. Sadrazam dövünür, durur. Cavit Bey, henüz katî bir karara var-

(*) Halil Menteşe'nin Anıları, s. 189.

mamıştır. Cemal Paşa hâdiselere uygun yürür. Kabinenin öteki âzasından bahse lüzum yok, tamamıyla harp aleyhdarıdırlar, ne faydası var ki onlar artık mevcut sayılacak bir değer taşımazlar.

Sefir Hazretleri son derece gazaplı bir haldedir. Sadrazam Paşa'nın gemiler hakkındaki Heyeti Vekile teklifini mütalaa kabilinden arza cesaret ettiği bir gündü, Sefirin yanmdan çıkıp arkadaşlarının odasına girdiği zaman, büyük bir felâket haberi gibi Sefirin fevkalâde kızgın olduğunu arkadaşlarına bildirdi... ve bir daha Sefir Hazretlerine tebliğ vasıtası olmak vazifesini yapamayacağını, onunla görüşmek üzere başka arkadaşların gitmelerini istedi.

Büyük patron şöyle bağırıyordu:
— İmparatorun gemilerinin silâhları alınamaz...!
Ve buna şöylece tehdidlerini ilâve ediyor:

Müsellah bir bîtaraflık suretiyle bir müddet için harbe girmemek şeklini de artık kabul edemeyeceğim. Alman sefaini harbiyesinin bu zarurî ilticası vaziyeti değiştirmiştir. Bu hâdise, İtilâf devletleriyle Osmanlı Hükûmeti arasında münasebetin inkıtaını intaç eder hattâ ilânı harb mecburiyetindesiniz (*).

İşte nihayet Almanya, Sefirinin ağzından maksadını açığa vuruyordu.

Çok büyük bir buhran içinde kalan kabine âzaları, başta reisleri Paşa olmak üzere, harbe bir müddet daha girmemek çarelerini temin için mazeret ve çareler arıyorlardı.

Bu arada Halil Bey'in kurtarıcı bir keşfi imdada yetişti: Gemileri satın almak!

(*) A.g.e., s. 190.

Gemilere Çanakkale'de gösterilen hüsnü kabul bu maksada dayatılacak ve bu suretle itilâf devletlerinin itirazları önlenecekti.

Cemal Paşa, bu hâdiseyi:

— Herkes geniş bir nefes aldı... diye izah eder.

Halil Bey'de:

— Bilhassa Cemal Paşa'nın sevincine diyecek yoktu, diye anlatır.

Artık Sadrazam Paşa çok hiddetli bulunan Baron Wangenheim ile münakaşadan çekinmektedir.

— Ben gidemem, adam şehri yakar kül eder öyle giderim diyor.

Bu buluş, üzerine Wangenheim'le müzakereye Talât ve Halil Beyler memur edilir.

Nazırlardan kiminin görünürde, kiminin ciddî dediği bu alış verişi, İtilâf Devletleri ciddî bir akit olarak kabul etmediler ve ancak Alman Heyeti Askeriyesiyle, Alman gemilerindeki mürettebat ve kumanda heyetini çıkarmak suretiyle kabul edebileceklerini resmen tebliğ ettiler.

Bu aralık İtilâf Devletleri Sefirleriyle teması Cavit Bey'le, Cemal Paşa yapmaktadırlar. Bu temasları, bazan İtilâf Devletleri tarafından karşılık görmeyen ciddî bir takım teklifler gibi anlatırlar. Yerine göre de birer avutma hareketi gibi gösterirler ve bunu itirafta mahzur görmezler. Hâtıralarında, İtilâf Devletleri tarafından vaki olan bazı teklifleri, gayrı samimî ve gelişi güzel gibi göstermeleri, Almanlarla harbe girmenin makul ve zarurî sebeplerini ayakta tutmak gayretinden doğmuş olduğu anlaşılır.

Harb-i Umumînin ilk günlerinden bir gün, Cemal Paşa bu mevzu üzerine konuşurken bana:

— Sen zannediyor musun ki, biz tepetaklak Almanlarla müttefikan harbe girdik. Benim İtilâf Süferasının aşındırmadığım kapısı mı kaldı? Fransızlara ittifak teklif ettim reddettiler. İngilizlere hiç olmazsa kapitülasyonların ilgasını kabul ediniz, sizinle harbe girelim, dedim. Buna bile razı olmadılar, demişti.

Cemal Paşa ve arkadaşlarının kendilerinde gördükleri yetki dikkate değerdir. Bir de ne olursa olsun birisiyle müttefikan harbe girmek zaruretinde imişler sanki... Cemal Paşa bu mevzu üzerinde hâtıratında şunları yazar:

«— Bir akşam üzeri kendisiyle görüşürken, Sir Louis, Mallet (İngiliz Sefiri) bana: «Paşa, Hükûmeti Osmaniye bitaraflığını hakikaten ve sonuna kadar muhafaza için ne gibi menafi teminine razıdır? diye sordu. Ben de buna cevap olarak:

Hükümeti Osmaniye'nin bîtaraflığından şüphe etmemesini, ancak bu suale Sadrazam Paşa'ya arzetmeksizin cevap veremeyeceğimi söyledim.

Bunu müteakip vereceğim cevabı, Sadrazamla bir kaç madde ile şöyle kararlaştırdık:

1. Kapitülâsyonların ilgası,
2. Yunanlıların aldıkları adaların iadesi,
3. Mısır meselesinin halli,
4. Ruslar tarafından dahili işlerimize müdahale edilmemesi, şayet Ruslar tarafından bir tecavüze düçar olursak İngiliz ve Fransızlar tarafından bilfiil mümanaat olunması ve saire.» (*)

(*) Cemal Paşa, Hâtıralar, s .164.

Harp içerisinde neşredilen İngiliz Mavi kitabından öğrenildiğine göre Sör Louis Mallet'nin bunları telgrafla Londra'ya bildirdiği anlaşılıyor. Üç dört gün sonra da birer cevap aldığı Cemal Paşa hâtıratında yazar. Sefirin cevabı şöyledir :

«Kapitülâsyonların adlî kısmının ilgası şimdilik mevzuu bahis edilmesi caiz görülmüyor. Ancak malî ve iktisadî kapitülâsyonların ilgasına tamamiyle taraftar. Rus sefiri kat'iyyen itiraz etmiyor, adlî kapitülasyonların ilgasını da tamamiyle kabul etmektedir. İngiliz ve Fransızların bunda daha ziyade alâkaları olacağını, onların da muhakeme hususatı için reserve - kaydı ihtiyat yapmakla yetinecekleri, tamamiyeti mülkiye hakkında da tahrirî teminat vermeye hazır olduğunu» (*) söyler. Hulâsa şekle dair bazı ihtirazi kayıtlarla üçü de onaylar.

Avusturya Sefirine gelince : Diğer devletler onaylarsa Avusturya'nın kabul edeceğini; ancak zamanın fena seçildiğini, kararın genel çıkarlara uygun olmadığını (!) beyan eder. Ve İngiltere ile Fransa'nın bunu kabul etmeyeceklerini ve ilân-ı harb edecekleri fikrini de ilâve etmeyi ihmal etmez.

Büyük müttefikimizin sefiri Wangenheim sahnede, elinde kırbacı eksik, büyük bir öfkeyle görünür, ağzını açar, gözünü yumar.

Cavit Bey'le aralarında aşağıdaki görüşme iki saat devam eder :

Sefir tereddütsüz Cavit Bey'e :

«Sizin böyle bir karar ittihazına, bize sormadan böyle bir harekette bulunmanıza hakkınız yoktur!»

(*) A.g.e., s. 165.

Cavit Bey büyük müttefikin bu itirazı karşısında hayretler içinde kalır:

«Bize ait olan bir işte müdavelei efkâra lüzum görmedik, kendi işimiz hakkında verilmiş olan bu karardan doğacak âkibetin mes'uliyetini yüklenmeye hazırız.»

Münakaşa şiddetle devam eder; Sefir:

«Bu karar zamanının çok fena intihap edildiğini bilmelisiniz. Müttefiklerin siyasî menfaatlerine muhaliftir. Yarın İngiliz ve Fransız donanmaları boğazlardan geçecekler ve size ilân-ı harb edecekler, biz, böyle bir vâkıa karşısında size kat'iyyen yardımda bulunmayacağız. Boğazlar kat'iyyen mukavemet edemezler. Siz bu suratle Türkiye'nin mahvını hazırlıyorsunuz. Sizin bu kararınızın Berlin'de en fena tesirler yaratacağını bilmelisiniz. Ne ittifak kalacak ne bir şey!... Ben de yarın askerleri alarak buradan gideceğim.»

Bağırıyor, yumruklarıyla masayı dövüyor. Cavit Bey «âdeta kendimi kudurmuş bir köpek karşısında zannetmiştim. O, söz söylemiyor, havlıyordu,» diye yazar (*).

Kendini zor tutabildiğini söyleyen Cavit Bey:

«Kararımız en münasip zamanı intihap ettiğimize kaniiim. Buna müttefiklerin siyasî menfaatlerine yakını hiç bir taraf yoktur. Sizden evvel bu kararımızı Rus, İngiliz, Fransız sefirlerine söyledim. Onlar ne sizin gibi tehdit ettiler, ne de tehevvür gösterdiler. Bilâkis sükûnetle dinlediler. İlân-ı harb ederlerse, biz de döğüşürüz. Bundan en ziyade siz memnun olmalı-

(*) Cavit Bey'in hâtıra defterinden; 1946 senesinde Tanin Gaztesinde yayınlanmıştır.

sınız. Bizi harbe sürüklemek istiyorsunuz, biz de muvafakat etmiyoruz, bu dediğiniz olursa, daha ne istersiniz? Maksadınıza vâsıl olmuş olursunuz.»

«Bu kararın benim teşvikimle yapıldığını zannedecekler! Böyle bir zannın husulünü kat'iyyen istemem. Berlin matbuatında bu kararınız aleyhinde neşriyat yaptıracağım. Bîtaraf devletler, bu kararınızdan mütazarrır ve müteessir olacaklar ,itilâf-ı müselles devletleri lehine temayül edecekler ve bu suretle Almanya aleyhine daha büyük bir kuvvet hasıl olacak...» Cavit Bey şu cevabı verir :

«Burada kullandığınız lisan, bu kararın sizin teşvikinizle yapılmadığına kâfi delil teşkil eder. Alman menfaatine muvafık buluyorsanız bu lisanı hariçte de kullanabilirsiniz. Merak etmeyiniz! Bu kararımızın sizin teşvikinizle yapılmadığını bilirler. Herkes bilir ki Almanlar, burada kazanmış oldukları en ufak menfaatlerinden vazgeçmezler. Bunu âlem bilir. Bunun âleme ilânını istiyorsanız, ben, İstanbul gazeteleri ile Alman sefiri hazretlerinin şiddetli protestosundan bahsettirebilirim.»

Fikrinden zerre kadar ayrılmadan sefir devam ediyordu :

«Evet, bu kadar bütün Avrupa'nın menfaatini ihlâl edecek mahiyettedir. Bu karar bütün düşmanları bir araya toplayacak bir mucize yaratacaktır.

Bugün öğleden sonra bütün süfera toplanarak bir nota ile bunu protesto edecekler; biz de Rusya ile anlaşıp sulhu Türkiye aleyhine yaparak, harbe son vereceğiz..»

Cavit Bey :

«Harp halinde bulunduğunuz için, Rusya sefiri ile herhangi bir yerde buluşup bu karara varamaz-

sınız. İsterseniz, size kolaylık olmak için Maliye Nezareti'nde bir salon hazırlatayım, bir tesadüf eseri imiş gibi orada buluşup anlaşırsınız.»

Wangenheim :

«Siz bana bundan iki ay evvel görüştüğümüz zaman, henüz hâkimlerin ve mahkemelerin ıslah olunmadığından bahsile adlî imtiyazatın ilgası zamanının hulûl etmediğini söylemiştiniz, şimdi bu iki ay zarfında mı bunlar ıslah edildi. Bu mesele harpten sonra tetkik edilir. Almanya bunu size verir. Siz tecrübesiz bir adamsınız!»

Cavit Bey :

«Biz memleketimizin menfaatini anlayacak kadar bilgi ve tecrübe sahibiyiz, bu muhakkak.»

Sefir :

«Siz, bir türlü yürümek istemiyorsunuz.. yürüyemiyeceksiniz. Harpten kaçıyorsunuz. Bunu Berlin'e yazacağım, sözünüzde durmuyorsunuz. Yahut Yunanlılarla harb etmek istiyorsunuz, bundan bize ne?...»

Cavit Bey :

«Berlin'e istediğinizi yazabilirsiniz; fakat bizim söylemediğimiz bir şeyi söylemeye hakkınız yoktur. Harbi münasip zamanda kabul edeceğiz, harp edeceğiz, intihar etmek istemiyoruz. Siz bu muharebeyi kırk senede hazırladınız. Biz kırk günde hazırlanamayız. Bu mesele hakkında sizinle görüşmedim; fakat arkadaşınızdan işittiğime göre Bulgarların vaziyeti belli olmadan, Romanya'nın bîtaraflığı temin edilmeden, bizim harbe girmemizin muvafık olamayacağını, siz de kabul etmişsiniz; hattâ bunu, Sadrazama yazdığınız bir mektupla açık açık zikrediyorsunuz. İki aydan beri sefirleriniz, ne Sofya'da, ne de

Bükreş'te bir şey yapamadılar. Yapamadığınızı bizden mi bekliyorsunuz. Bizi denemek istiyorsanız; Bulgaristan ve Romanya'da iktiza eden emniyeti elde ediniz.» Alman Sefiri:

«Benim Sadrazama yazdığım mektup muahede hüküm ve kuvvetinde değil, o, bir avukat müşaveresi kabilinden bir şey... Romanya ve Bulgaristan'dan teminat alınırsa; siz yarın başka bir bahane bulursunuz. Ben bütün bunları Türkiye'nin dostu sıfatıyla söylüyorum.» (*)

Der ve kapıyı vurup gider.

Ertesi gün 28 Ağustos 1914'de hakikaten sefirleri dâvet eder; fakat itilâf devletleri, sefirleri bu dâvete icabet etmezler.

Bir taraftan Baron Wangheim'in asabiyetini teskin ve bir müddet için harbe girmek belâsını geri atmak imkânlarını temine uğraşırlarken, diğer taraftan Cemal Paşa ile, Cavit Bey İtilâf Devletleri sefirleri nezdinde oyalayıcı teşebbüslerinde devam ediyorlardı.

Bütün bu teşebbüslerin, Almanlarla ittifak antlaşmasının akdinden sonra gerçekleşmiş olduğuna göre samimiyeti şüphelidir. Böyle olunca, tarafsız kalmak şartıyla İngilizlerin verdikleri teminatın ciddiyetine evvelden inanmamaya niyet etmiş insanların bu konudaki görüşlerini dinlemeye değeri olacağı da varid olmaz.

Ne olursa olsun ilgili kişilerin hâtıralarında bunlardan bahsederken icaba göre ciddi, lâzım olduğunu zannettikleri yerlerde de şakacı bazı izahlar yapmışlardır. Bunların heyeti umumiyesi mızrağı çuva-

---

(*) Cavit Bey'in hâtıra defterinden Tanin 1946.

la sığdırmak gayretinden ileri geçer şeyler olmamakla beraber, başka cephelerden bir takım hakikatleri açıklamaya yarayacağı için kaale alınmaya değer... Meselâ Cemal Paşa:

«Ciddî bütün bu mesai arasında bazı gülünç muhavereler de vukubulduğunu» yazar ve İngiliz Sefiri Sör Louis Mallet ile aralarında geçen bir konuşmayı misâl vererek, der ki:

«Bir gün Sör Louis Mallet'le konuşurken, Enver Paşa'nın Almanlar tarafından tamamen kazanılmış olduğundan ve pek yakın bir zamanda Alman zabitleri ve bilhassa Goeben ve Breslau vasıtasıyla ilân-ı harbi icap edecek bir vak'a ihdas edeceklerini söylemiştir.

Kabinede bîtaraflık fikrinin galip olduğunu ve bu sebeple hiç bir tehlike mevcut bulunmadığı tarzında cevabıma karşı, dedi ki:

— Hayır! Cemal Paşa aldanıyorsunuz. Ben eminim ki; bu Almanlar maksatlarına nâil olmak için bir darbe-i hükümet yapmaktan bile çekinmezler, meselâ sizi hapsederler ve daha kimbilir ne yaparlar.

Pek sadedilâne bulduğum bu sözlere yine bir tarzı sadedilânede cevap vermiş olmak için (!) gülerek dedim ki:

— Öyle bir şey hissettiğim anda ittihaz edeceğim tedbiri ben çoktan düşündüm. O zaman Bahriye Nazırı sıfatıyla Çanakkale'yi İngiliz ve Fransız donanmasına açar, hali ihtilâlde bulunan donanmanın tedibini onlara havale ederim,» dediğini söyledikten sonra, şunları ilâve eder:

«Pek şâyanı hayrettir ki o zeki İngiliz diplomatı bu sözlerime inandı. O kadar ki bu muhavereyi Ha-

riciye nezaretine nakletmiş olduğunu bilâhare Mavi Kitaptan öğrendim.» (*)

Bir defa buradan Cemal Paşa kendi kalemiyle, «Sör Louis Mallet beni göründüğüm gibi kabul ediyordu. O bütün münasebetlerde açıkladığım fikir ve kanaatlerin sahibi olduğunu, icaplara göre değişmeyeceğimi zannetmiş bana inanmıştı!» demiş olmuyor mu? Şâyanı hayret derecede zeki olduğunu söylediği İngiliz diplomatının burada anlamadığı şey ancak budur. Yoksa; sefir bir gözlemci olarak âdeta olacağı delici bir bakışla görmüş, keşfetmiş sayılır... Bunun safdillik tarafı neresi? Burada söylenecek söz, adam âdeta bir sihirbaz gibi istikbali görmüştü, demekten başka nedir?

Bir devlet adamının en kıymetli dakikalarını, en ciddî kararlara ayırmaya mecbur olduğu bir günde, lâtifeye zaman ayırması kabulü mümkün görülebilir mi? Onun tevili mümkün olacağını ümit ettiği bu vak'a hiç de onun anladığı gibi ne safça bir konuşmadır, ne de tuhaf vakılar arasında açıklamaya elverişli bir şeydir.

Sefirin, dünyanın en büyük bir devletinin temsilcisi bulunması itibariyle o dakika Cemal Paşa ile paşanın vatanına ait söz konusu ettiği maddelerin hayatî kıymet ve değeri olması muhakkaktır. Bu hadiseyi hâtıratında tevile gayret gösteren paşanın, orada konuştuklarının havanın derinlik ve erginliğinde izi kalmayacağını zannetmiş, sefirin Mavi Kitaba ciddiyetle naklettiğini görünce bu neviden ciddiyetle uzlaştırmaya imkân bulunmayan bir lâübalilikle tevile mecbur kalmış olduğu anlaşılıyor.

(*) Cemal Paşa, Hâtıralar, s. 168-169.

Cemal Paşa, bu sözleri olaylardan evvel o günlerde söylemiş olsaydı, ne ise... Bu yazıların sefirin tahminlerinin tam bir tahakkuk, görüşlerinin çelik harflerle tarihe mal edilmesinden sonra, Berlin'de yazıldığını düşününce, insan hayrette kalmazda ne yapar?

Adamın, bütün tahminleri birer gerçek olmuş, gemiler, Cemal Paşa'nın haberi olmadan çıkmış tıpkı tahmini gibi harbe sebebiyet verecek bir hâdise yapmış, bu yüzden harbe girilmiş, ordular dağılmış ve perişan olmuş, devlet çökmüş, Cemal Paşa, kaçmış, Almanya'ya sığınmış, orada hâtıra yazıyor. Hâtıralarında da bunu yazıyor. Şaşılmaz mı?

Gerçi; sefirin ihtimal verdiği hükümet darbesi gerçekleşmemiştir. Çünkü buna ihtiyaç kalmamıştı; yoksa Almanların böyle bir darbe-i hükümet yapmalarına hiç de mâni yoktu. Sadece bu türden bir hareketi, mahallileştirmek bir Türk hareketi olarak maskelemek ihtiyacında idiler. Bunu yapabilecek kıratta adamları da Almanlar, çoktan, Meşrutiyetin ilk günlerinde Selânik'te hazırlamışlardı. Bayrak olarak kullanacakları Türkler çoktan mevcuttu: Enver ve taraftarları; en sadık bir Alman generalinden daha evvel bu iş için biçilmiş kaftandı.

Bir hükümet darbesiyle işin hallinde tereddüt edecek, hiçbir şey de yoktu. İttihatçılar, daha birkaç ay evvel, Bahriye Nazırı Paşa da içlerinde olduğu halde kırk elli baldırı çıplakla Babıâli'ye bir baskın yapmak suretiyle iktidarı almanın misâlini vermemişler miydi?

Kırk elli baldırı çıplakla yapılabilen bir işe, çelik iki zırhlı ile iki üç bin silahlı Alman askerinin yardımına dayanacak bir harekete hiçbir kuvvetin,

mânî olamayacağını kıyasla tahmin mümkün değil midir? Buna zımnen herkes boyun eğmiş bulunuyordu. Buna biraz aşağıdaki satırlarda bizzat Talât Paşa'yı şahit göstermek mümkün olacaktır.

Cemal Paşa, Sir Louis Mallet ile konuştuğu gün değil, Mısırlı Prens'e «Hayrün fi ma vaka» dediği dakika esasen bilgili sayılabilirdi, onun çare olarak düşündüğü, İngiliz ve Fransız donanmalarını dâvet yetkisi de, aslı olmayan bir şeydi. Denebilir ki, Cemal Paşa o günkü serbestisini, zımnî itaatine borçludur. Nitekim o bundan sonra sadece oldu bittilerle fikirlerini bağdaştırmaya daha doğrusu fikirlerini oldu bittilere göre düzenlemeye gayret edecek, siyasî ve askerî hayatının sonuna, bunu tekrarlayarak varacaktır. Ne yazık oldu, ona da memlekete de...

O, nasıl ki, kendisinden gizlenen «hatır ve hayale gelmeyen bir hâdise» olarak niteliği antlaşma ile karşı karşıya geldiği zaman, «Hayrün fi ma vaka» demekle yetinmiş ve Sadrazamı tebrikten başka bir şey yapamamış, o nasıl ki, Goeben ve Breslau'nun Çanakkale'den girdiklerini Enver'in lisanından «bir erkek çocuğumuz dünyaya geldi» diye duyduğu zaman ufak bir itirazda bulunamamış yine öyle «Hayrün fi ma vaka» benzer lâflarla vâkıayı hazma istidat göstermiş ise, o, haberi olmadan gemilerin Karadeniz'e çıktıklarını Bahriye Nazırı olarak başkalarından, hattâ yabancılardan duyacak, devletin harbe girdiğini yine ona başkaları haber verecek! İşin en hazini de o, bütün bunları hâtıra diye eliyle yazacak...

★

«Bulgaristan'ın coğrafî mevkiinin, müttefiklerimizle bizi ayıracak durumda oluşu, bizim için büyük

bir tehlike teşkil ediyordu. Henüz Bulgarların neye karar verecekleri belli olmamıştı. En fenası paramız da yoktu. Fransızlardan yaptığımız istikrazdan alınan ilk taksitle devletin adî masraflarını sene sonuna kadar ancak karşılayabilecektik. Seferberliğimizi henüz ikmal edememiştik. Silâh, mühimmat, cephanemiz de yoktu.» (*)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Heyeti Vükelâsı ve merciini şaşırmış, ne yapacağını nereye başvuracağını bilmez hale gelmişti. «Hukuku mütesaviye» (!) esası üzerine ve sadece Rusların tecavüzüne karşı yapılmış ittifak antlaşması, Halil Bey'in kuruntusuna, ne de meşhur Talât Paşa'nm hüsnüniyet ölçüsüne uygun gelişmemişti. Meğer onun icabına uyulursa, hemen harbe girmek zarureti varmış.

Cemal Paşa'ya göre :

«Şeraiti ittifakiye mucibince harb sebeplerini münakaşa etmek salâhiyetini haiz değildik. Almanya'nın Rusya'ya ilân-ı harb etmesiyle başlayan Harbı Umumiye bizim de derekap dahil olmamız, daha mürekkebi kurumamış olan muahede iktizasındandı.» (**)

Evet henüz mürekkebi kurumadan bu «hukuku mütesaviye esasına ve müttefik devlete elverişli (!) hiçbir Osmanlı Hükûmeti'nin akde muvaffak olamadığı, muahede» nin, hakikî çehresi bu idi işte...

Beş on gün evvel bunu kendi eser-i dirayeti gibi sayan Halil Bey bile ondan ürkmeye başladı. Bu korkunç umacının hazırladığı neticeyi şöyle tasvir ve tahmin mecburiyetini hissetmişti artık :

«Bu sırada, diyor, harbe girmekliğimiz melhuz bir tehlikeden sakınmak için devleti kati bir izmihlâle

---

(*) Cemal Paşa'nın hâtıralarından.

(**) Cemal Paşa, Hâtıralar, s. 155.

sevketmek olur. Zira iki tarafla müzakerede olduklarına şüphe olmayan Bulgarlar, biz harbe girdikten sonra üzerimize saldırırlarsa, iki ateş arasına düşecek olan İstanbul ve Boğaz'ın az zamanda sukut etmesi muhakkaktır.

Bunu görmek için asker olmaya da lüzum olmadığı kanaatindeyim. Alman ve Avusturya sefirlerinin ısrarlarında da mantık görmüyorum. Zira bizim kendilerine yapabileceğimiz en büyük yardım, boğazları sıkı tutmaktan ibarettir. Bunu berhava edecek bir teşebbüsün icrasında ısrar göstermek âdeta cinnettir.» (*)

O vakit Talât Paşa tarafından çok takdir edilen bu nâfiz ve derin görüştür ki; Halil Bey'i meram anlatmak üzere Hafız Hakkı Bey'le birlikte Berlin'e göndermek kararının alınmasına vesile olur.

Burada onların mercii kalmamıştı... Osmanlı İmparatorluğu'nun riyaset makamı «Berlin»e taşınmıştı sanki...

Meclisi Meb'usan, !... o, karanlıklardan gelen bu zümrenin kahve ocağı makamındadır. İçinde mebus diye ikamet edenler, bunların teveccühiyle tayin edilmiş, sadece emre tâbi uşaklar, âyan azaları, eski nimet görmüşlerden oluşan bir takım yıllanmış adamlardı. Onlar sadece formaliteleri tamamlayan soğuk damgalara benzer şeylerdi! İcabedince, icabeden yere basılır, o kadar... Padişah ise artık esasen yeri olmayan bu türlü şeylerle meşgul olacak zamanı değil, vaktin önemi muhakkak, bir saat evvel Alman büyük karargâhından, birkaç ay daha, mezbahaya sevkimizi geciktirmek müsaadesini almak lâzımdı.

(*) Halil Menteşe'nin Anıları, s. 205.

Buna kabinenin çoğunluğu ve başta bu büyük eserin sahibi Sadrazam Paşa da en hararetli taraftardı.

Halil ve Hafız Hakkı Beylerin bir an evvel Berlin'e gönderilmelerine ve donanmaya ait meselenin Başkumandanlık Vekâletinin yetkisine (!) terkedilmesine; (Yani ciğerin kediye emniyet edilmesine), fakat harbe meydan verecek hallerden tamamıyla çekinilmesine karar verildiğinin (!) ertesi günü gerçekten bir hâdise bütün bu teşebbüs ve tedbirlerin iflâsını sağlamış bulundu: Amiral Souchon bütün bu gevezeliklere son verecek meşhur hareketini yapmıştı: Rus donanmasına çatmış, muharebeyi fiilen sakınılmaz hale getirmişti...

Kabine allak bullak olmuş, erkân birbirine girmişti. Sadrazam istifaya kalkıştı. Cemal Paşa'nın ifadesi ile **«Akdettiğimiz ittifakı kendileri imza etmiş ve bunun tevlid ettiği her nevi mecburiyetlere tevessül zarurî olduğu hakkında bir kaç gün evvel verilen karara kendileri de iştirak etmiş oldukları halde bu ahvalin netayici tabiiyesinden olan bir hâdisenin zuhuru üzerine istifa edeceklerini dermeyan etmeleri katiyyen gayrî kabilî tecviz olduğu ciddî bir lisanı lâtıkla müşarünileyhe ifade olundu.»** (*) Ve bu suretle Paşa hazretlerine haddi bildirildi, demek oluyor. Tabiî bu cümlede gizlenen mâna budur. «Ciddî bir lisanı lâyıktan» bundan başka ne anlaşılır? O da bu mânâyı anlamış istifadan vazgeçmişti.

Bu hâdise hakkında Cemal Paşa'yı biraz daha dinleyelim :

Amiral Souchon'un Karadeniz'de düşman donanmasıyla aralarında Ekim ayının 29 uncu günü cere-

(*) Cemal Paşa, Hâtıralar, s. 178.

yan eden ahvale dair verdiği rapor mucibince, en evvel Ruslar tarafından teşebbüs edildiğini kabul etmek mecburiyetinde bulunduğumuz icraatı bahriye neticesinde Ruslar ve binnetice Fransızlar Hükûmeti Osmaniyeye ilân-ı harb ettiler» (*).

Cereyan eden hâdiselerden bu işte, Enver'in baş rolü oynamakta olduğuna okuyucularımın da şüphesi kalmamış olacağını zannederim. Bütün kabine âzaları, hattâ Talât Paşa da böyle bir kanaate varmış, bu kadarını o da fazla bulmuştu. Yukarıdan beri vukua gelen emrivâkileri birer birer hazma mecbur edilen kabine erkânı, Enver'den bildikleri bu son şakadan ürkmüşlerdi. En istekli harp taraftarı görünen Talât Paşa bile hâtıratında bu hâdiseden şöyle bahseder:

«Bu hâdiseden hiç birimiz daha önceden malûmattar değildik; fakat herkes gibi ben de Enver Paşa'nın haberi olduğuna kani idim. Bayram günü Meclisi Meb'usan Reisi Halil Beyin evinde toplandık. Ben Enver Paşa'ya epeyce hücum ettim ise de; hiç haberi olmadığına yemin etti» (**).

Enver'in bu inkârını, yıllardan sonra Hariciye Nâzırı Halil Bey de şöyle teyit eder:

1920 Mayıs 22'de Roma'da rastgeldiği Enver Paşa'ya Halil Bey'in, Rus donanmasına tecavüz emrini verip vermediği hakkında sorduğu suale, Enver Paşa'nın cevaben:

«Hayır! Ben tecavüz için emir vermiş değilim,» dediğini ve bunun adî bir rivayetten ibaret bulundu-

(*) A.g.e., s. 179.

(**) Talât Paşa'nın Hâtıraları, s. 29.

ğunu yazar ve «bizim harbe girmemiz bir kaza eseri» (*) demekten sıkılmaz.

Bir devleti harbe sokup çöküş ve yokoluşuna sebep olmanın mazereti olarak «kaza»yı ileri sürmenin utandırıcı birşey olduğunu ve bu özürün kabahatten pek çok büyük olacağını idrak edemez.

Bu Halil Bey, o günkü kabinenin göstermelik âzalarından biri değildi. Bilâkis Heyeti Vükelânın sorunu çözmeye iktidarı olduğu zannedilen mühim bir âzası idi.

Bu facia hakkında, son sözü meşhûr Talât Paşa'ya bırakarak bahse son vermek yerinde olur sanırım. Talât Paşa hâtıralarında bu konuda şöyle konuşur

«Nazırların ekseriyeti harbe girilmesine taraftar değildi (!) mevcut vaziyetin muhafaza edilmesine çalışılmasına karar verildi. İtilâf Devletleri Sefirleri mevcut vaziyetin idamesini şu şartların tahakkukuna bağlıyorlardı:

Alman heyeti askeriyesinin ve tekmil mürettebatıyla Göben ve Breslau'un hudut dışına çıkarılması... Bu şartları yerine getirebilmek hükümetin iktidarı dahilinde değildi» (**).

Talât Paşa'nın bu utandırıcı itirafından iki şey öğreniyoruz:

1. Bir tek fişek yakmadan iki gemi silüeti ile bir imparatorluk zabtının mümkün olduğunu...
2. Kabine âzasından bir tekinin haberi ve rızası olmadan bir devletin harbe girebileceğini!..

(*) Halil Menteşe'nin Anıları, s. 208.

(**) Talât Paşa'nın Hâtıraları, s. 29.

İşte İttihat ve Terakki Birinci Dünya Harbi'ne böylece gözü-kapalı sürüklenmişti.

«Meclisi Meb'usan» dan birşey bekleyemezdik... demiştim. O Meclis öyle unsurlardan toplanmış bulunuyordu ki, vazifesi, «İttihat ve Terakki» nin sivrilmiş birkaç kodamanına sadece itaatten ibaret...

Buna rağmen -ne olur ne olmaz- bunu da dağıtmayı tedbire uygun gördüler ve aşağıdaki irade ile dağıttılar. Padişah:

«Harp bir şekli umumî aldı. Zaten mühim kanunların kâffesini tetkik ve ikmal etmiş bulunuyorsunuz. Kanunu esasî mucibince önümüzdeki Teşrinisani iptidasında dâvetsiz toplanmak üzere meclisi umumînin fevkalâde devresinin bu günden itibaren tatilini irade eyledim,» diye bir beyanname yayınladı.

İrade mecliste okundu. Bundan sonra meşhur Nazır, Halil Bey:

Toplanma iradesi çıktığı zaman hariçte dahilde, eyvah yine meclis toplanacak, yine ihtirasat cevelân verecek, memleket sükûnu yeniden ihlâl edilecek» diye endişe edilmişti. Hamdolsun öyle birşey olmadan sükûnla devam edildi ve dağılma demine erildi. İki buçuk ay zarfında samimiyetle, gayretle zamanın icabettirdiği sükûnla» meâlinde utandırıcı bir nutuk perdahladı. Ciddî olmasa da milletin Vekâletini haiz olduğu farzedilen meclisin varlığından bu derece açıkça nefret ve endişe gösteren bu Halil Bey, son olarak yine her müstebit için dalkavukları tarafından istenen ve millete en önemli vazife olarak her zaman tavsiye edilen:

«Taç ve tahtı saltanat etrafında müttehid ve kütlei mekibe halinde bizim ırkımıza has olan azmi metin ile; fakat mütevekkilâne (!) vatanın muhafazasın-

da birleşmek lâzımdır,» vecizesiyle meclisin toplantısına son verdi.

Bu iktidar etrafında toplanmak dâvetine itirazsız uymanın, nefes almadan onun yanıbaşında şuursuz ve idrâksiz bir heykel hissizlik ve hareketsizliği ile yer almanın, perişan olmaktan başka netice verdiği görülmemişse de, iktidara her tırmanan bizden bunu istemekte ısrar etmiş durmuştur.

Halil Bey de, bu hayırsız dileği açıkladı ve Meclis arkadaşlarını uğurladı. Kendi başına rahat, rahat, memleketi sükûnla idareye imkân sağladığına inanarak!...

Sultan Hamit de tıpkı bu zihniyette idi. Bu anlayışla Mithat Paşaları uzaklaştırmış, meclisi dağıtmıştı. Bunların da danışma ve denetime tahammülleri ancak Abdülhamit kadardı...

Bunların da onun gibi devletin esas kudret kaynaklarından haberleri yoktu. Halktan ve ona danışmaktan uzaklaştıkça zaafa düştüklerinin farkında değildiler...

Wangenheim'in tehdidi önünde kendilerini şaşkınlığa sevkeden ve çaresiz bırakan âmilin ne olduğunu, iki gemi silüeti karşısında, hattâ bir kestane fişeği yakmadan dize gelmelerinin sebebini teşhise henüz imkân bulamamışlardı.

Onları bu zaafa mahkûm eden, iktidara geldiklerinden bugüne kadar varlığını, Abdülhamit'ten daha fazla bir asabiyetle inkârda ısrar ettikleri halk kuvveti olduğunu bilmiyorlardı. Abdülhamit'in tebaa kulları anlayışı, İttihatçılarda şeklini değiştirmek suretiyle aynen yaşamakta idi.

Onlar, okudukları uydurma tarihlerde iftihar vesilesi olayların kahramanlarını görmemeye, bütün

olayların şerefini tek ferde vermeye alışmışlar. Boyabatlı Hasan ve emsali binlerle kahramanları birer kul ve bunların gerisinde saz benizli bir genci hareketin tek kahramanı yapmayı, tarihin riyakâr sahifelerinden öğrenmişlerdi.

SANSÜR VE GAZETELER

Meclisi dağıttıktan sonra, memleket «Meclis-i Mebusanın toplandığında kanunlaşması teklif olunmak üzere» kaydiyle irade-i seniyelerle, yâni Enver'in Alman karargâhından aldığı emirlerle idare edilmeye başlanmıştı.

25 Temmuz 1914 tarihinden itibaren matbuat ve mektuplar sansüre tâbi tutuldular. Askerî idarece yayınlanan talimata uygun hareket etmeyen gazete ve ajansların derhal lâğvolunacağı ve bir daha hiçbir adla yayınlanamayacağı bildirildi. Sorumlu müdürlerin Divan-ı harplere verileceği ve şiddetle cezalandırılacağı da ayrıca doğrulandı.

Bir kere, bugünden sonra hiçbir adla hiçbir gazete ve ajans çıkarılamaz. Her tür ilâvelerle baskı tarzında gazeteler şiddetle yasaklandı.

Mevcut gazeteler, ancak evvelce olduğu gibi günlük bir defa yayınlanabilecekti. Sabahleyin çıkan gazeteler nüshalarını kontrol için gece saat dokuzdan on ikiye kadar ve akşam nüshaları gündüz on ikiden üçe kadar sansüre gönderilmeye mecbur edildi. Kontrol subayından «talimata mutabıktır» vizesini aldıktan sonra ancak yayınlanabileceklerdi.

Sansürün çizdiğini veya çıkardığını yayınlamak gazetenin lâğvını, müdürünün divan-ı harplerde süründürüleceği, daha vahim âkıbetlere düşürüleceği ihtarını da sık sık tekrarlamakta, ihmal etmediler.

En son söz:

«Harbe ait her türlü havadisleri karargâh-ı umumî vereceğinden bundan hariç ihbaratta bulunanların kim olursa olsun nereden duyduğu sorulmayarak Divan-ı harbe sevkedileceği ve şiddetle tecziye edileceğine» dair Başkumandanlık Vekâletinin korkunç emirleri almış yürümüştü.

Birkaç gün sonra da, Divan-ı harplerce verilecek idam kararlarının infazı için gereken irade-i seniyeyi beklemek lüzumunu kaldırdılar. İnfaz yetkisini ordu kumandanlarına verdiler. Bu suretle harp müddeti zarfında binlerce vatan evlâdının şunun bunun keyfi uğrunda can vermesine imkân sağladılar.

Sansürün şiddeti hakkında bir fikir verebilmek için alınan kararlardan bazılarını zikredelim:

«Dahil ve hariçde fena tesir yapacak bir şey! Şimendifer ve vapur kazaları, hattâ yangın... Dahası var: Tüccarlar arasındaki muhaberattan, yiyecek yakacak maddelerin miktar ve fiyatlarına, nakliyata dair» olan telgrafların her biri sansüre tâbi idi.

Doğrusu, ne Divan-ı harplerin yetkilerini bu suretle genişletmeye, şiddetlendirmeye ihtiyaç vardı, ne de gazetelere bu şekilde baskı yapmaya lüzum vardı.

İstanbul Divan-ı harb-ı Örfisi (*) esasen her türlü gazeteyi bir daha dünya yüzüne çıkmamak üzere kaldırmaya yetkili idi ve bu yetkiyle barışta meşrutiyet devri ismi verdiğimiz müddet zarfında kaç ta-

(*) Sıkıyönetim Mahkemesi.

nesini müddetsiz kapamıştı. Yalnız bu kadar da değil, muhalif üç gazetenin, üç başyazarını sokaklarda kurşunla öldürmüşlerdi. Yayım sahasında kalmış olan gazetelerin bu türlü kayıtlarla gemlenmelerine ihtiyaç yoktu. Onlar iktidarın arzularını yerine getirmek için seçilmiş ve bu vasıflarından dolayı meydanda kalmış şeylerdi.

Onlar en insafsız insanlara parmak ısırtacak bir gayretle vazifelerini ifaya çoktan başlamışlardı bile!...

Alman harp mekanizmasının ezici kudreti hakkında ellerinden gelen yazı ve resimleriyle Alman gazetelerini gölgede bırakıyorlardı. Denebilir ki, Osmanlı Basını, Alman başarılarını göklere çıkarmakta şaşılacak bir gayret gösterdiler. Alman ordusundan evvel kaleleri yıkıyor, onlardan evvel düşman siperlerinin gerilerine sarkıyorlardı.

Bir düşman kalesinin düşmesi bir hattın geri çekilişi bizim gazetelerden hiç değilse yirmi dört saat sonra meydana geliyordu.

«Kafkasya'da genişleyen isyanlar, Ukrayna'da ayrılma cereyanları, Fransa'da anlaşmazlıklar, Paris'te ihtilâl endişeleri, Afrika sömürgelerinde isyanlar, İngiltere'de endişe ve korku «hulâsa her tarafta müslümanlara karşı olan korkunç zulümler» hergün sahifeleri dolduruyordu.

Demir bir silindir gibi müttefik ordularının üzerinden geçen Alman ordularının devamlı başarıları İngiliz sömürgelerinde olması umulan isyanlar karşısında tir tir titremelerini anlatan millî gayreti desteklemek, dinî dayanışmayı kuvvetlendirmek, bütün bu iğrenç aldatmalar, hamiyet gösterilerinin en asili ve temizi sayılıyordu.

Meçhul kaynaklardan durmadan sağlam (!) haberler geliyordu:

Sûdan'da cihadı mukaddes!

Sûdan'a tâbi Dongola tabiiyetindeki Elkeab eyaletinde (Ara, bak haritada bulabilir misin) bilmem ne aşireti kıyam etmiş! İngiliz mevzileriyle iaşe depolarını yağma etmişler!

Bunların cihada iştirâklerini duyunca falan reis de mücahitlere katılmış. Port-Sûdan şimendiferinin nihayet noktasının (!) kuzeyindeki İngiliz mevzilerini yakıp yıkmışlar! İngilizlerin Mısır'dan kaçmaları yakın!...

Ertesi gün:

«Mısır Ahali-i İslâmiyesi Mısır Meliki namına isdar edilen ilâmların kâffesini keenlemyekün» sayıyor. Mısırlılar, hutbelerin «Halife-i Müslimin» namına okunmasını istiyorlar.

Osmanlılar Süveyşe köprü kuruyorlar, İngilizler siper arkalarında titreşiyorlar!...

Hindistan'da İslâmın kıyâmı!.. İngilizlerden 1800 ölü, 2500 yaralı...

Sünusîler ve İslâm mücahidleri (Cerlok) cihetinden Mısır'a girdiler.

Elemîr İbnissuud ve Elemîr İbnürreşid aralarındaki anlaşmazlığı bırakarak düşman üzerine yürümek üzere elele verdiler. 40.000 mücahid Mısır yolunda!...

Bu karşık günlerde Lausanne'da daha ziyade emniyette kalacağını düşünmekle isabet ettiği muhakkak olan muhterem İkdam sahibinin İsviçre'de bu mücahedeye, yüksek tevettürlü yalanlar imal etmek suretiyle iştiraki doğrusu zikre değer. Hergün «Lausanne» dan, resmî tebligatı gölgede bırakan haberler «İkdam» gazetesi sütunlarını süslüyordu.

Büyük Hindistan kıyamının genişlediğini, bütün Lâhur, Delhi, Bengale havalisinin kıyama iştirak ettiğini, Afganistan'ın bu hareketi desteklemesi gibi mühim çapta martavalları ondan alıyorduk.

Arab'ın meşhur sözü gibi: «Hülya olmasaydı fukara helâk olurdu.» Dört yıl Alman çorbasına bu yalanları katık etmeseydik doğrusu yaşamak daha çok güçleşirdi; yahut kurtuluş daha kolaylaşırdı.

Enver'in hayal dağarcığında olanı kalanı sadece bundan da ibaret değilmiş! O, sadece bu memleketi don gömlek mezbahalara sevketmekle yetinmemiş, meğer onun bir de Müslümanlık hüviyetiyle denizler kadar engin orduları varmış!.

Üçyüz elli milyon İslâm'a; makam-ı muallâ-yı hilâfetin dâvetkâr heybetli sadasıyla haykırdı:

«Yâ Eyyühelislâm!

İslâmiyet aleyhine tehacümü â'da vaki ve memaliki İslâmiyenin gasp ve gareti ve nüfusu İslâmiyenin sebbi ve esir edilmeleri mütehakkak olunca Padişahı İslâm Hazretleri nefiri-âm suretiyle cihadı emrettikte «İnfiru hilafen ve sikalen ve cahidu bi evladiküm ve enfüsiküm» âyeti celîlesi hükmünce bütün Müslümanlar üzerine cihad farz olup genç ve ihtiyar, piyade ve süvari «nedense topçu yok!» olarak bilcümle aktardaki Müslümanların malen ve bedenen cihada müsaraat etmeleri farzı ayn olduğuna ve bu suretle makamı muallâyi hilâfeti İslâmiyeye ve memaliki mahrusai şâhaneye sefaini harbiye ve orduları ile adüv ve neuzibillâh-ı Taalâ Nur-i Ali-i İslâmiyetin itfa ve imhasına sai bulundukları muhakkak olan Rusya, İngiltere ve Fransa ile onlara muin ve zahir olan hükûmetlerin tahtı idarelerinde bulunan kâffei Müslimin'in dahi mezkûr hükûmetlerin aleyhine ilâ-

nı cihad ederek bizzat gazaya müsaraat etmeleri, hattâ mallarını almak, çoluk çocuklarını kesmek bahasına da olsa (!) Cihada koşmaları lâzım geleceği» anlamındaki fetvayla düşman memleketler idaresindeki Müslümanları lehimize kadro dahili etmiş olmakla kalmayıp bize değil hattâ müttefiklerimize karşı da harp etmelerinin azaba sebep olacağını ilân ediyordu.

İnsan bu kadar ilkel fikir ve kanaatlere sahip bir bireyin eline geçirdiği kişiliğe bakınca, Osmanlı topluluğunun 30 yıl evveline değil çok asır evvellere ait olduğu zannına düşer.

Fetvada Allah nâmına dâvet ettiği dindaşlarına Peygamber vekilinin işlediği ve bütün ümmeti huzurunda söylemekten sıkılmadığı yalana bakın! Sonra tasavvur ve kanaatlerindeki darlığa dikkat edin! Arabistan çölünde dost Arap aşiretlerine ancak yapılabilecek bir dâvetli, ondört asır sonra medeniyet âlemi içinde koca dünyaya yaymaya yelteniyor.

Teklife de bakın: Eğer mensup olduğun Devlet malını alacak, çoluk çocuklarınızı kesecek de olsa Alman ve Avusturyalılara «silah kullanma!» diyor.

Bütün Müslümanlar buna cevap vermedi değil! Silâhları ile, atları ile -hattâ fetvada dâvet edilmemiş olduklarına rağmen- topçularıyla geldiler. Geldiler ama; yanımıza değil tam karşımıza...

Sömürgesi oldukları devletin silâhlı kuvvetleri ile beraber, onun silâhlı kuvvetlileri olarak tam karşımıza!...

Evet, tam karşımıza...

En garibi, namına gerçekleşmiş cihada bizzat Cenabı Peygamberin saygın kuşakları, yine Peygam-

bere mensup aşiretlerin başında, ancak İngiliz saflarında göründüler. İslâm'ın alkışları arasında.

Bunlara ek olarak Osmanlı ülkesinin dağları, taşları da asker kaçağı ile doldu. Bunları da, hilâfetin fetvasına rağmen, Halife'nin sadık tabaa kulları teşkil ediyordu.

Makam-ı Hilâfet fetvasının hükmü Üsküdar'ı aşamadı, din imanlarının bir, macera arayıcısına bu aşağılık boyun eğişlerine şairler de alkış vazifeleriyle katıldılar.

Ulema-yi kiram camilerde kürsüleri vaaz ve nasihat kasdiyle paylaşırlar da şâirler dururlar mı? Onlar da kemal-i hamiyetlerinden :

Eflâke çıktı velvelei arzu zemin
İndi zemine gulgule-i asuman iyan

anlamındaki kıtalarla mezbahaya sürülen memleket gençliğinin kan tellâllığını yaptılar. Şairlerimizin içinde bu faciaya katılmaya daha evvelden hazırlanmış olanları, harp patlamadan şiir hazırlayanları bile vardı.

Seferberliğimizi ikmal etmeden İngilizleri Kanalın öbür tarafına sürdüğümüzü, onlardan haylı yerler aldığımızı haber veren gazetelerden geri kalacak değillerdi yâ...

Faik Ali :

Mazalimin ve cinayatın intikam arayan,
Bir infilâk ve tuğyandır ey nâs!
Evet bu harb olamaz bir vega-yı bi-mâna
Bu bir cidal-i reha, bir cidal-i istihlâs.

diye söz ettiği şiirini, harbe girmemizden iki ay evvel yazdığını, ancak ilân-ı harbi beklemek mecburi-

yetiyle neşrinde geciktiğini şiirinin altına kaydedecek kadar zavallılık yapmıştı.

Dindar Mehmet Akif Berlin'den yazdığı:

Bir emrine ecdadı da ahfadı da kurban
Olmaz mı bu millet daha teyidine şayan.

mısralarıyla devam eden şiirinin üzerinde haşmetlû İmparator Wilhelm'e ithafı eksik...

Ha!... Ziya Gökalp'ın intak-ı hakkı (*) da var:

Düşmanın ülkesi viran olacak
Türkiye büyüyüp turan olacak.
Seferberlik vardır, yazdı ilânlar
Koşunuz orduya gürbüz arslanlar
Türkoğlu değildir evde kalanlar.

Galiba bunu kendinden anlamış olacak Gökalp. Son bir nağme de bu:

Yürü, ey canlı satvet! Yürü ey şanlı asker!
Nidayi bumu sustur ûfûktan ey gazanfer
Şehidsen, secdelerle muallâ ruhuna der
Zemin Allahüekber, Sema Allahüekber.

HARBE NE HALDE SOKULDUK?

Almanya bir yandan siyaset ve askerlik alanında Türkiye'yi avucunun içine alırken bir yandan da şu veya bu şekilde büyülediği Osmanlı fikir adamları şâirlerinin kanalıyla «Panislamiz»i ve «Pantura-

(*) Allah söyletti.

nizm»i «Büyük Almanya»yı yaratma yolunda «Made in Germany» damgasını taşıyan iki silâh olarak kullanmışlardır.

Aklımız olmadığı muhakkak. Buna ne delil ister ne de şahit: Mahrumiyetimiz sadece bundan ibaret kalsaydı, bir dereceye kadar ne ise diyebilirdik.

Bundan başka daha mühimce birkaç şeyden mahrumduk. Birincisi, paramız yoktu, sonra da silâhımız ve cephanemiz!...

Bunu sadece Napoleon değil, dağdaki çobana kadar herkes bilir ki, harp etmek için en başta lâzım olan şeyler de bunlardır: Para ve silâh...

Gerçi, Napoleon bunu bire indirmiş, sadece: Para, para, para, demiş. Para olunca silâh temini mümkün olacağını düşündüğü için bunu böyle söylemiş... Bu, onun için mümkündü ama, bizim içerisinde bulunduğumuz şartlara uygun değildi: Dünya birbirine girmişsin, paran da olsa silâh satanı bulmak zor. Paran olsa satan olsa paran yok.

Sayın müttefiklerimizle aramızda Bulgaristan var, onlardan alabileceklerimizi almak da imkânsız. Düşmanlara «Durun silâh tedarik edemedik biraz sabredin» de denmez. Ne yapalım artık olan olmuştu, olanla idare edecektik.

★

3 Ağustos 1914 Pazar günü, Enver'in dâveti üzerine Sadrazamın yalısında yapılan bir toplantıda Enver, ayda iki milyon lira ister ve her ilkel adamın aklına ilk gelebilen «servet vergisi» koymayı teklif eder. Cavit reddeder. Nihayet Enver, 500,000 liraya razı olur.

Cavit Bey hâtıralarında diyor ki :

«Hayatımda bu kadar basit insan görmedim, âdeta bir ordunun dua ile yaşayacağını düşünecek kadar hayalperest. 800.000 kişilik bir orduyu beslememize imkân yoktur. Fransa'dan aldığımız borçla sene sonunu dar getirebiliriz. 23 Teşrinievvel 1914'de hükûmeti ilân-ı harbe karar verdiği zaman mevcudu nakit değil Osmanlı Bankası'nda 1.210.000 liralık bir kredi bakiyesi vardı; işte bununla harbe girmiştik.» (*)

Alman Devleti'nin düşmanlarını kuşkulandırarak, ordularını yurdumuza çekmek maksadıyla yalınayak başıkabak cephelere sevkedildik..

Bu olur mu? demeyiniz. Birinci Dünya Harbi'nde olduğu kadar hiçbir millet bu derece nisbetsiz silâhla maksatsız bir kavgaya sürülmüş değildir.

Bunu bütün dünya, dost düşman kabul etmişlerdir. Bir milletin en büyük düşmanı dahi bu kadar insafsızca bir haksızlığa razı olmayacağında dost, düşman herkes ağız birliği etmiştir.

Bakınız, dördüncü ordu erkânı harbiye reisi miralay Frankberg hâtıratmda Kanal Taarruzu hakkında ne diyor :

«Kanal taarruzu dile kolaydı. Biz bu hareketi yapmak için lâzım gelen imkânları ne verdik, ne de bu hareketten vazgeçtik.»

Alman kumandanlarından biri, ikinci ordu menzil müfettişi Falkenhayn bir gün önüne yığdıkları idam kararlarını :

«Giydiremedik, soğuktan öldüler, besleyemedik açlıktan öldüler, bunlar yetmedi bir de idam etmek

(*) Cavit Bey'in Hâtıralarından.

suretiyle öldürmek! Bunu başkaları yapsın, ben hayır!...» demiş ve evrakı masadan alıp, fırlatmış atmış...

İşte Türk milleti bu suretle zalim vatandaşlarının zulmü karşısında yabancıların merhametine muhtaç kalmıştı. Ve hem bu yabancılar ,kendi lehlerine harbe gönderilmiş insanlara dayanamayıp acıyan yabancılardı. Alman ordularına sevkedilecek bir neferi alıkoymak için beş yüz Türk'ün ölmesine razı olan Almanlardı. Bunlar acıdılar, Enver ve arkadaşları acımadı...

Beş defa yaralanan nefere Enver'in :

«Pazarlık ölünceye kadar; cepheye...» dediği meşhurdur.

Biz harbe ne için girmiştik? diye sormayınız. Yukarıda bütün ilgililerin itiraflarıyla sabittir ki biz harbe kendimiz girmiş değiliz!

Talât :

«Hiç birimiz harp taraftarı değildik, nasıl oldu girmiş bulunduk, kader!..» dememiş miydi. Bunu kendi yazısı ile ispat etmiştim.

Halil Bey :

«Enver'e sordum onun haberi yokmuş, yemin etti, bizim harbe girmemiz bir kaza eseri idi!» dememiş miydi.

Fukara Prens Sait Halim, harbin en şiddetli aleyhdarı ve düşmanı olduğunu, yüz yerde yüz defa tekrar etmemiş miydi? Harbe girmekte rızası olmadığını Divan-ı Ali'de ağlayarak iddia etmemiş miydi?

Artık bütün bunlardan sonra, biz ne için harbe girdik? diye bu adamlara sual sormak olur mu?

Böylece onlardan cevap almanın imkânsızlığı an-

laşıldıktan sonra, bunu kendi kendimize halletmek zoruyla karşı karşıya kalmaz mıyız?

Biz Kafkas, Çanakkale, Irak, Süveyş cephelerinden başka Karpatlarda da döğüşmüştük. Bu bir vakıadır.

Karpatlar bir yana diğer, cephelerde hemen hemen aç, çıplak ve silâhsız çarpışmıştık.

Nasıl ve ne için? sorularına verilecek cevap yoktur; fakat biz bununla yetinemeyiz, bunun sebeplerini araştırmak zorundayız. Toplumsal yapımızda bu zaafın nereden geldiğini anlamak onu teşhis etmek, engel olacak çareleri hazırlamak vazifemizdir.

Başa geçen bir delinin aklma uyarak sürülen ve sürüklenen bir sürü olmaktan kurtulmalıyız. Bu, ancak olayların üzerinde durmak, onları çözmek için lâzım gelen emeği esirgememekle mümkün olur.

Bir millet için «Düşmanın da revâ görmeyeceği bir şekilde bizi harbe sürüklediler» iddiası, insanlık haysiyeti bakımından ağır bir itiraf teşkil eder.

Bunun için bu türlü çürük ve bünyemize şüphe verecek ekisiklikleri kökünden halletmekle ödevli bulunduğumuzu kesinlikle kabul etmeliyiz. Bu o demektir ki, ne kadar güç olursa hakikatin sert çehresine cesaretle bakmayı vazife bilmeli ve ne derece tehlikeli olursa olsun müdafaasını yapmalıdır. Öyleki bir avuç adamın bu milleti, yabancı maksatlar uğruna sürüklemesine imkân vermesin.

Bu harbe nasıl ve niçin girdik ve onu nasıl idare ettik. Bu vahim neticeye hangi sebeplerle yuvarlandık, bu her Türk'ün didikleyerek öğrenmeye çalışacağı bir meseledir.

Biz harbe silâhsız girmiştik! Deyince, insan bu iddiayı ancak hayretle karşılayabilir, değil mi? Fakat

bu bir hakikattir, maalesef bu çok korkunç bir gerçektir.

Meselâ; Enver kredi bakiyesi 1.210.000 lira ile harbe girdi, derken şunun yanıbaşına, cephelere sürüklediği vatan gençliğinin ancak yüzde 39'una silâh verdi. Yüzde 61'ini don gömlekle sevketti ilâvesini korlarsa, şaşmayınız... Bu işte böyle olmuştur.

Biliyorsunuz ki, biz henüz Balkan Harbi'nden yenilmiş ve perişan olarak çıkmıştık. Henüz satın aldığımız ve askerlerimize dağıtmaya vakit bulmadan silâh ve cephanemizin mühim bir kısmını Balkanlılara kaptırmıştık. Henüz bu yaramızı sağlamamıştık ki, bu ateşe atıldık.

Ben size bu felâketin bir numaralı sorumlusuna bunun bir hakikat olduğunu söyleteyim, bu daha kestirme yoldan kanaat teminine elverişli olur zannederim:

1914'ten evvel harbe giren Osmanlı Ordusu 1916 Ocak tarihinde Çanakkale savaşlarını bitirmişti.

Bu savaşlar, bizim zaferimizle değil, İngilizlerin harikulâde bir çekilmeleriyle sona ermiştir. Bakınız bunu Enver nasıl tavsif eder:

«Arıburnu'ndan 250 bin kişilik bir kuvvetin bir gecede çekilmesi tabii tasavvur edilemez. İngilizler kuvvetlerinin kısmı küllisini şüphesiz çekmiş bulunuyorlardı. Ardcı kısmı ise ufak bir muharebeden sonra sahile çekilip gemilerine binmişlerdir.

Oradaki arkadaşları tahtie etmiyorum. Bununla beraber İngilizlerin kendileri de itiraf ettikleri veçhile bizim keşif kuvvetlerinin İngiliz siperlerine yirmi otuz adıma kadar sokuldukları vâkidi. Böyle olduğu

halde İngilizler farkına varmaksızın çekilmeye muvaffak oldukları için hakikaten ne kadar iftihar etseler yeridir.» (*)

Yine 29 Ocak 1916 tarihli Meclisi Ayan'da verdiği nutukta :

Biz kendi yağımızla kavrulmaya mahkûm idik. Bunun için düşman taarruzlarını durdurmaya mecbur kaldıktan sonra, mukabil taarruza geçemezdik (!) Çünkü, bunu yapmak için yolun açılmasını beklerken İngilizler 150.000 kişilik bir ordu daha getirdiler ve bizi bir daha zorladılar.

Demek, harbin yarısına kadar ordunun cephaneye kavuşmak ihtiyacı henüz karşılanmış değildi!

Bunu işte bu felâketin bir numaralı oyuncusu kendisi söylüyor. Bu, apaçık, biz harbe silâhsız ve cephanesiz girdik, harbin yarısına kadar da böylece silâhsız, cephanesiz harbettik demektir.

Aynı nutukta, Enver, harbe niçin girdiğimizi de itiraf ediyor. Bu bence, bir hâdisenin izahı değil, bir cinayetin itirafıdır.

Bu sebep sizce ciddî bir zaruret olarak kabul edilir veya edilmez. Bunu bilmem, yalnız biz işte şunun için girmiş bulunuyoruz :

Enver, diyor ki :

«Biz, bidayette düşmana saldırdık. Onu sahillere kadar sürdük. Fakat düşmanda taarruz arzusu (!) görünce gemilerin ateşi altında beyhude hücumdan feragatle, hücumu ona bırakmayı muvafık bulduk. Çünkü, bu suretle Karpatlar'da vukua gelen muhare-

(*) Enver'in 29 Ocak 1916 tarih 1663 numaralı Tasvir'de intişar eden, Meclisi Ayan'daki beyanatından.

bat esnasında Ruslar'ın, gerek Garp cephesinde İngiliz ve Fransızların Almanlar üzerine yapmakta oldukları büyük hücumlarda onların üzerindeki yükün bir kısmını kendi üzerimize alabileceğimizi tahmin ettik!

Hakikatte bu, böyle oldu. Çünkü düşman, hepsini cemedecek olursak 500,000 kişilik bir kuvveti tedricen bizim üzerimize yığdı ve ordumuza, dostlarımıza müessir surette yardım için fırsat verdi. Böyle olmasaydı, Bulgaristan henüz harbe girmemiş olduğu için hiçbir suretle dostlarımıza yardıma imkân bulamıyacaktık. Binaenaleyh bu hareketleriyle dostlarımıza yardıma fırsat verdiklerinden dolayı düşmanlarımıza medyunu şükranız.»

İşte bu kafa ile, Alman topraklarına bir düşman neferi ayak basmadan koca bir kıt'a büyüklüğündeki vatanımızın her karış toprağını düşman çizmesi altında bırakıp kaçtı, söylemiştik: 23 Ekim 1914'de harp ilân ettiğimiz zaman 1.210.000 lira kredi bakiyesi bir paramız varmış; işte bununla harbe girmişiz...

Bu traji komik hâdiseyi malî bakımdan der-top kısaca anlatmaya çalışayım:

Harp ilânından 1917 senesine kadar Almanya'dan aldığımız paraların toplamı 79.000.000 liraya vardı. Bu miktara,- altın ve altın şahadetnameli olarak borçlandığımız 11,5 milyon lirayı da ilâve ederseniz 90,000.000 olur.

Harbin devamı müddetince bir sürü mark borçlandık, bunların yekûnu 496 milyon kadar tuttu. Yâni bu 25 milyon lira demektir. Bundan başka Almanya için canı bizden caba, aldığımız, cephane bedelinden de 25 milyon lira borçlandık.

Hulâsa, harbin ilânından 1917 senesine kadar muhtelif tarzlarla gerek altın gerek hazine tahvilâtı, mark, mühimmat bedeli olarak yapılan borçlanmaların toplamı 142 milyon liraya ulaşmıştı.

Fakat izahı Meclisi Meb'usan'da yapan Maliye Nâzırı Cavit Bey, sözü bütçeye getirdiği zaman şöyle haykırır:

«Bütçemiz efendiler! Hakikaten müthiş ve korkunçtur. Yâni umumî borcumuzun yekûnundaki korkunçluk ile bütçemizdeki korkunçluk birbiri ile müsabaka ediyor, dersem hata etmemiş olmam. Bu sene bütçesi 82-83 milyon lira masrafla kapandı. Gelecek sene de bundan noksan olacağını zannetmem.

Günden güne artan 1915 senesinde 2.361.000, 1916'da 3.908.000 liraya baliğ olan askerî tekaüdleri için de bu sene ne ilâve edeceğinizi bilmiyorum. Şimdiye kadar askerî tekaüt sandığından maaş alanların miktarı 140.000'i bulmuştur. Ve zannederim ki malûliyetlerinden dolayı tekaüt edilenlerin yahut vefatlarından dolayı tahsis edilmesi lâzım gelenlerin ancak yüzde 15, 20, 25'i de bu sene ilâve edilecektir. Bunun için de 1-1,5 milyon lira ilâve ederseniz, yekûn 54.000.000 liraya baliğ olur. Varidatımız da 21.000.000 liradan ibarettir. İşte bütçemizin pürmelâl hali budur. Ne bütçemizin korkunç yekûnu, ne borçlarımızın müthiş rakamları emniyet verici şeyler değildir.»

Asıl bu borçların ödenmesi hakkında Cavit Bey'in sözleri dikkate değer Bu borçların ne suretle ödeneceğini izah ederken; harpten sonra Almanlar'ın bu parayı tedricî ödememize lâzım gelen zamanı vermeleri ve memleketin imarı için işbirliği (!) yapmaları icabettiğini ileri sürer.

Cavit Bey, harp müddeti zarfında Almanya'ya yaptığı seyahatlerde icra eylediği temaslardan Alman devlet adamlarının bu münasebeti devam ettireceklerini, Türkiye'nin kalkınması için işbirliği yapacaklarını müjdelemişti.

Bu o demek ki harbi kazansaydık, Alman sömürgesi olarak yok olacaktık.

Zaten savaş içerisinde Almanlar bunu söylemekten sakınmıyorlardı bile. Çok defa, yüzümüze:

— Buraları böyle bırakmayacağız, hep ıslah edeceğiz.. Hele savaş bir bitsin! diyorlardı.

KANAL SEFERİ

Osmanlı ordularının Dördüncüsünün kurmay başkanı Albay Frangberg hatıratında:

Alman Erkânıharbiye karargâhı umumisi Osmanlı ordularına üç vazife vermişti... der:

1 — **Boğazları kapamak,**
2 — **Bir kısım Rus kuvvetlerini üzerine çekmek için Kafkasya'ya taarruz etmek,**
3 — **Hind Avustralya, Yeni Zelanda'dan gelecek kuvvetleri tevkif ve aynı zamanda Çanakkale'ye muhtemelen bir çıkarmaya mâni olmak üzere kanala taarruz etmek...**

Burada görülüyor ki; Türk için ve Türkiye menfaatini alâkadar edecek zerre kadar birşey yoktur. Bu açık... Bunun böyle olması da zaruridir. Bize hareket emirlerini Alman Genelkurmayı'nın vereceğinde şüphe edilemezdi.

Parası, silâhı, cephanesi olmayan bir kalabalığın

eşit şartlar altında ittifakının mânâsı; ancak bu olabilir...

Enver'in, kanal taarruzu emrini, Dördüncü Ordu kumandanı (Halepli) Zeki Paşa imkânsız bulduğu için kabul etmemiş.. Yalnız bu kadar da değil: hattâ âsayişi tutmak ve sahillerden düşmanın yapması muhtemel bir çıkarmasına karşı koymak için ayrıca yeni birlikler (tabiî Türk birlikleri olacak) istenmiştir.

Arab milliyetçiliği bakış açısından bu ulusal onuru az paşayı bu görüşü buradan ayırmış, Berlin'e gönderilmesine sebep olmuştur. Bunun yerini Cemal Paşa kabul etmiş demek...

Kanal teşebbüsü, duruma ve olaylara göre isimler almıştır. İlk adı:

«Mısır'ı müstevlilerden kurtarmak»dı. Kanal'da boyumuzun ölçüsünü aldıktan sonra «Keşif taarruzu» oldu (*). Başarılamayınca «Keşif taarruzu» adını alan hücum, 20.000 kişi ile yapıldı. Bize, 52'si subay 1410 kişiye mal oldu.

Bu iş, çok şeyler istiyordu: Bir defa, ekmeksiz, yemeksiz, bilhassa susuz harp etmenin imkânı olmayacağı, keşif taarruzu neticesi anlaşıldı!.

Cemal Paşa'nın raporunda burada sekiz saatten fazla durmalarına su ve erzaktan dolayı imkân olmadığını yazdığına göre, evvelce Mısır'ı yemeksiz ve susuz alabileceklerini zannetmiş oldukları anlaşılmıyor mu? Bu böyle olunca, bunun imkânsızlığı, ancak keşif taarruzu neticesi anlaşılmış olmuş denmez mi?

Bu kadar da değil; bundan sonra da, silâhın türlüsü, cephanenin her türlüsü, talim ve terbiye gör-

(*) Dördüncü Ordu Erkânı Harbiye Reisi Ali Fuat Erden'in Hâtıraları, Dünya gazetesi.

müş askerin yüzbinleri aşması... Daha neler, neler istiyordu, bu iş...

Hem galiba biraz da genç kalmışız! Biz bu taarruzu Mısır'ın fethi maksadıyla olmasa bile; nihayet Avustralya ve Hintli kıt'aların kanaldan geçmelerine mâni olmak için yapmış değil miydik? Yahut yapacaktık.

Halbuki; bu Hintliler -Halifenin cihadı ekber dâvetine rağmen- müslümanlarıyla beraber, biz henüz barış halinde iken Cemal Paşa'nın İngiliz Sefirine, Sefaret binasında:

Tarafsız kalacağımıza dair teminat verdiği büyük bir saflıkla sefirin inandığını zannettiği günlerde, 20 Ekim 1914 tarihlerinde, hattâ bana; Bahriye Nezaretinde, kendi makamında:

«İngiltere'nin deniz kuvvetini anlarım; fakat kara orduları var mı? İki merasim alayından başka nesi var. İlân-ı harpten sonra mı ordu yapacak? Bu olur mu?» dediği günlerde Mısır topraklarına çıkmışlar, biz İngiltere'ye ilân-ı harp etmeden iki hafta evvel mevzilerine yerleşmişlerdi bile...

Yine bu kuvvet, bizim «kuvvei seferiyenin» kanala varmasından günlerce evvel, 1914 Aralık ayı başlarında Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerle takviye edilerek sayıları 75.000 savaşçıya çıkarılmış..

İşte biz 20.000 kişi ile yayan yapıldak, kanal gerisindeki mevzilerde üç kademeye yerleşmiş, top, tüfek, zırhlı tren, kruvazör, uçak, ışıldak, buna benzer üstün silâhları bulunan üç, dört mislimiz kuvvetindeki bir orduya kanalı geçerek saldırmak üzere üç dört yüz kilometre derinlikte, Hazreti Musa'nın kırk yıl dönüp dolaşarak, vadedilmiş toprakları ararken, şaşkınlıkla Allahı alevler arasında gördüğü ve

konuştuğu (!) kuş uçmaz kervan geçmez çölü 20 günde aşmıştık...

Çölün tam ortasında «İbin» ismi verilmiş deve izi kavşağından öte, artık dünyadan ayrılmış olan ve bütünüyle Suriyeli, yâni Araplardan oluşan seferi kuvvetler, meçhullere dalarken medenî vasıtaların en basit ve en ilkeli olan telli telgraftan da ayrılıyordu.

Bu kuvvetin ancak omuzunda tüfeği, bir kaç günlük zeytin ekmeği, sınırlı miktarda mermisinden başka, devenin kendi içeceği kadar da tulumlarda suyu vardı.

Bu ordunun, sonradan üç sene Kurmay Başkanlığını yapmış olan Sayın Ali Fuat Erden bu yürüyüşü yetkili ve cazip kalemiyle şöyle tasvir eder:

«Sîna çölünde, der... böyle hayaller içinde kanala doğru giderken cazibe mihrakı, Cemal Paşa idi. Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nazırı, Dördüncü Ordu kumandanı, devleti idare eden üç büyüklerden biri olan Cemal Paşa!. ümitler ve hülyalar onda şahsiyetleniyordu. Cemal Paşa'nın hali, tavrı, edâsı ve kendisinden yayılan azm ve irade bize inan ve itmi'nan veriyordu.

Göz alıcı ve şâhane kır at... Ve onun düşüncelere ve hayallere dalmış süvarisi... İkisi bir bütün teşkil ediyor ve Mısır istikâmetindeki ufukta zarif bir silüet çiziyordu. Bu silüet zafer vâdeden bir semboldü ve bir tablo idi. Ben bu tabloyu seyrediyor ve ondan ilhamlar alıyordum.»

Ne güzel değil mi? Hülyalara dalmış bir kumandan, ilhamlarla dopdolu bir kurmay.

Cephane, malzeme, erzak yerine demet demet hülyalar, ümitler yüklenmişler, biri bir kır ata binmiş, öteki, atla bütün teşkil eden silüetten aldığı ilhamlarla mest!...

Güveni bir kır at ve şâhane süvarisinden ibaret!. Azmi iradesi bir kır at ve süvarisi!

Ne bu yirminci yüzyıl Donkişotlarının delice hülyaları ile ölüme sürüklenen binlerce yarı aç insan..

Ne hesap var, ne kitap! Realite ile alâkaları tamamiyle kesilmiş, bir hayal âlemi için de esatirî ve efsanevî kahramanlar. Hülya yiyorlar, ümit içiyorlar ve savaşa gidiyorlar!...

Ama, Von Kress bu tür şâirane duygulardan çok uzak, için için gülerek şöyle düşünüyor:

«Bu malzeme ve bu askerle böyle şey olmaz. Bunu biliyorum ama, Türklerin muahedeye bağlanmaları için İngilizlerle aralarında kan dökülmesi lâzım. Bu hareketlerin yapılmasında bunun için ısrar ettim. Götürdüğümüz yirmi bin kişinin dökülmesi icap eden kanı vermeye kâfi geleceği, ümidindeyim.» (*)

Bedevî klavuzlarla -var mı idi bilmem- varsa o da İngilizlerin, çizdiği haritalardan başka yol göstericisi yoktur.

Bedevî yıldızlara, kurmaylar göğsüne astığı haritaya baktı. Yürüdüler. Yürüdüler, yürüdüler.

Bir sabah, kum dağcıklarının İngiliz ışıldaklarıyla yaldızlanan tepelerini gördüler. Sırtların gerilerine tırmandılar. Kanal önlerinde gümüş bir şerit gibi uzanmıştı.

(*) Von Kress'in Hâtıraları, Şam Alman Konsolosuna bıraktığı bir mektup.

Buraya ne için gelmişlerdi? Sonradan söylediklerine bakarsanız, şöyle vaziyeti bir tetkik etmek, ve var ne yok anlamak için!.

Gerçi burada bir Kanal'm ve onun garp sahili boyunca eski bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'ın bulunduğunu, Rüştiye mektebini bitirdikleri zaman da biliyorlardı. Bunu öğrenmeye ihtiyaçları yoktu. Burada İngilizlerin olduğunu da bilmiyor değillerdi.

Bu diyara sefer eden ordunun kumandanı buraya varmadan üç ay evvel İstanbul'dan ayrılırken kendini uğurlayanlara, burasını alıp hakiki sahiplerine iade edeceğini vaadederek ayrılmıştı. Bunun şaka lâf olması beklenemez. Nihayet bu sözü ve vaadı yapan insan, koca bir İmparatorluğun Bahriye Nazırı ve mühim vazifelerle görevlendirilmiş bir ordunun kumandanı.

Bu kumandan bundan başka; bu maksadı yerine getirmek için koca bir de askerî hareket yapmış, bir iki ay zarfında derleyip toparladığı seferi kuvveti bu hedefe yürütmüştü.

Hem de yarı yolda Başkumandanına :

«...Ben sebükbar olarak yalnız birkaç erkânı harp zabitle Kanal'a gidiyorum, şayet muharebede ölecek olursam bu muazzam işi senden başka yapacak kimse yoktur. Gelir benim yerimi alır ve bu teşebbüsü ikmal edersin, Allahaısmarladık..»

Yolunda âdeta hazin bir vasiyetname yazıyor. Bu telgrafta dikkate değer olan en açık şey, elindeki kuvvetin bu işi yapmaya yeterli olduğuna inanmasıdır. Telgrafta :

«Mudanya'dan gelecek 8. Fırka, Kanal'ı geçtikten sonra ileri alınacaktır. 36. Fırkayı dahi ihtiyaç olur-

sa ileri celp edeceğimdir. Elimdeki bu kuvvet, maksat için kâfidir, ümidindeyim) (*) der.

Elbette ki; bu bir lâtife olamaz. Bir propaganda beyannamesi de değil. Bu, bir Ordu Kumandanının, Başkumandanına harekâtı harbiye'ye dair verdiği gizli savaş raporudur.

Farzedelim ki hiçbir kelimesi gerçekleşmeyecek olan bu hayali bir zavallı her ne suretle olursa olsun, öğrenir de, açıklamak gafletinde bulunursa, bir vehmi sayıklamış olmaz. Devletin en mühim sırrını ifşa etmiş olduğu farzedilerek idam bile edilebilir.

Ordu Kumandanının bu son telgrafına Başkumandan Vekili, şöyle cevap verir :

«Hayır! Ben seni, Mısır'ın Fatihi sanisi olarak tebrike ve elini sıkmaya geleceğim. Uğurlar olsun.(**)

Ama bir gecelik çatışmanın sabahında Ordu Kumandanı yazdığı raporun beşinci maddesi, her şeyi ifadeye yeterlidir.

«İaşe ve su şartlarından dolayı Kanal karşısında durmamıza imkân olmadığından..»

Anladınız değil mi? Artı bundan sonra ordunun başkaca noksanlarından bahse lüzum kalır mı?..

Burada sadece akıl durur, dil tutulur!... Bu koskoca ordu Mısır halkı tarafından ziyafete mi dâvetli idi?..

Böyle de olsa; belki dâvet edenleri bulmakta bazı zorlukları meydana çıkar, mesafe uzak biz de yolları bilmiyoruz, şöyle; ihtiyat olarak bir iki günlük su, yiyecek bulunduralım, ne olur olmaz, demez mi insan?..

(*) Ali Fuat Erden'in Hâtıraları, Dünya Gazetesi.

(**) Ali Fuat Erden'in Hâtıraları, Dünya Gazetesi.

Şöyle böyle bir savaşa değil de, İngiliz Sömürge İmparatorluğunu can damarını teşkil eden bir bölgesini elinden hücumla, zorla almaya giden bir kuvvetin içeceği suyu, yiyecek ekmeği olmasın.

Bunları ben söylemiyorum. Vâkıalar böyle cereyan etmiş. Ordu Kumandanı raporlarında Kurmay Başkanı hâtıralarında bunları böyle yazıyorlar.

Bu hareketi öyle tahmin ediyorum ki, en başta Von Kress körüklemiş olacak...

«Von Kress Alman Heyeti ıslâhiyesi arasında en dikkate değer bir simadır. O, sadece bir kurmay subay değil, her işe yarayan, azimkâr, gayretli, sebatlı, Almanya ve Almanlık için icap ederse dünyayı ateşe verecek kabiliyette bir adamdır.

Bizi ateşe vermekte, yıkılışımızı sağlamakta Enver'i maşa gibi kullanan Almanya'nın sağ eli, işte budur.

Henüz biz savaşa girmeden ve Cemal Paşa'yı Dördüncü Ordu'ya tayinden evvel, Enver bu adamı Kanal Harekâtı'nı tertip etmek üzere Sekizinci Kolordu ve Kurmay Başkanlığı'na tayin etmiş ve Suriye'ye göndermiş... Enver, Cemal Paşa'ya Dördüncü Ordu Kumandanlığını teklif ederken, daha evvel Von Kress'i bu iş için gönderdiğini söyler. Anlaşılıyor ki, Kanal Taarruzu Enver'in kafasında ilân-ı harpten de evvel tasarlanmış bulunuyordu.

Cemal Paşa hâtıralarında Von Kress'in :

«Hazır buraya gelmişken neden dönelim, harbe devam edelim» dediğini yazar...

Diğer bir Alman subayı; Ordu Kurmay Başkanı Albay Frangberg, ricatte ısrar eder, hem de şu tavsiye ile :

«Şayet biran teehhür edersek Dördüncü Orduyu da felâketten kurtarmak imkânını kaybederiz.»

Boş, dolu... lâf zamanı değil... Su yok, ekmek yok. Frangberg böyle tavsiye etmese de ricattan başka ne yapılabilir?.

★

Dördüncü Ordu'nun sonradan üç sene Kurmay Başkanlığını yapmış olan Ali Fuat Erden hâtıralarında :

«Biz hücum için gitmiştik. Muvaffak olamayınca, hücum, keşfi taarruzi oldu» der. Ve rüşvet kabilinden bu keşiften istihsal edilen faydaları sıralar! En ciddî bahislere şiir ve hayal karıştırmak alışkanlığında olan bu general, şöyle devam eder :

«Mısır'ın fethi hayaline nisbetle Kanal hücumuna hezimet denebilirdi; fakat, Kanala karşı stratejik gösteriş yapmak maksadına göre Kanal taarruzu muvaffakiyet idi. Bir defa Süveyş Kanalı'na karşı bir teşebbüs ile Mısır'da 75.000 İngiliz askeri, iki Hint, bir Tretoryal, bir Avustralya piyade tümeni, iki Zelanda tugayı, iki İngiliz süvari tugayı, bir Hint hecin süvari tugayı tesbit edilmiştir,» der.

Bu kuvvetin orada olduğunu bildikleri halde Mısır'a donanımsız bu yirmi bin kişi ile gitmişlerse, ne yazık!...

Tesbite gelince

Eğer bu lâflar, bizim anladığımızdan başka gizli mânâ taşımıyorlarsa, ondan sorulabilir.

Peki! Bizi evvelâ Kudüs'ten, sonra bütünüyle Fi-

listin'den daha sonra, Suriye'den çıkaran kimlerdi? Hangi kuvvetlerdi? O, Avustralyalı süvari tugayını ben Şam'ın, Assağ Caddesi'nde gördüm, beni esir etmişti. Tuhaf! Sayın generalin hattâ vâkıalardan yıllarla sonra tesbit ettiği ve hem de ısrar buyurduklarına göre, bu sözlerin vâkıalardan başka mânâlar taşıdığına hükmedilir; tarihe malolmuş hâdiseleri arzuya göre mânâlandırmak imkânı olsa ne iyi...

Kurmay Başkanı, başarılamaymca «keşfi taarruzi» oldu bizim hücum diyor. Tabiî hezimete uğradık demek zaten âdet değilmiş... Bunu da kendisi söylüyor.

İyi ama, bütün bu lâflar, hakikatin mânâsını değiştirmeye imkân vermeyen lâflardır. Neye yarar?..

★

Nihayet, gün ağardıktan sonra düşmanın yanlara ve dönüş yollarına yaptığı topçu ateşine karşı, akşama kadar durarak mecburî yapılan bir savaştan sonra, ters geri çöllere düşüldü.

Ordu Kumandanının raporunda yazdığına göre:

Mübârek şehitlerimizin cesetlerinden başka bir şey terketmeyerek Kanal'dan başarıyla (!) uzaklaşıldı.»

★

Sıkı bir yürüyüşle çölü ters yüz henüz geçmemişlerdi. İki telgraf aldılar. Telgrafın biri Alman Karargâhı Umumisinden şu yolda:

«Böyle olmayacak hareketlerle Türk askerini imha etmek arzumuza uygun değildir.» (*).

(*) Ali Fuat Erden'in Hâtıraları.

Bundan ilham almış olacak. Enver, Cemal Paşa'ya yaptığı «Mısır'ın Fatihi Sanisi» sıfatıyla elini sıkmaya geleceği, iltifatını unutmuş.»

«Aman birader! Öyle muvaffak olmayacak bir hareketle Mısır'a karşı taarruz doğru değil, âlemi islâm üzerinde fena tesir yapar. Bunu atî-i karipte inşallah ikmali nevakısla icap eden kuvveti teminden sonra bırakmak lâzım» diyor.

Aynı telgrafla da Çanakkale'ye çıkarma yaptıklarını haber veriyor. Dördüncü Ordudan imdat talebinde bulunuyor.

★

Kanal taarruzu, İngilizler üzerinde bir varmış, bir yokmuş tesiri yapmamış bile!... Taarruzumuzdan üç dört gün sonra Kanal, gelene geçene açılmış gemiler düdüklerini çala çala, Garp Cephesine, Çanakkale'ye, istenilen daha başka yere Hintli, Yenizelandalı, Avustralyalı askerleri koşturmuşlardı.

★

Dördüncü Ordu yeni bir vazife almıştı. Kafkasya'da ilerleyen Ruslar'a, Çanakkale'ye çıkan İngilizler'e ve Fransızlar'a karşı yardıma çağırıldı.

Subaylarının ve erlerinin çoğu Arap olan bu tümenler yollara düştü. Vardıkları yerlerde eriyip gittiler.

SARIKAMIŞ CİNAYETİ

Meselâ, bir harp muhabiri olarak Kanal hare-

ketini yapacak orduya katılmanız tavsiye edilir olmamakla beraber, hatırı sayılacak derecede zahmete katlanmayı göze alınca gidip gelebilirdiniz. Ama Üçüncü Orduyu takip edemezdiniz. Hareketinize aklınıza engel olmazsa giderdiniz, gelmemek şartıyla. Bu ordu muayyen bir istikamete yürüdü o kadar. Dönmedi...

Demek istedim ki Üçüncü Ordu'nun harekâtını siz de benim gibi kitaplardan okuyun ve bilenlerden dinleyin. Bu bile uykunuzu kaçırmaya, günlerce sizi deşheti altında titretmeye yeter..

Üçüncü Ordu ve onun savaşları tarihte benzeri görülmemiş bir trajedidir. Bu ordunun askerleri yalnız Ruslarla çarpışmadı, bundan başka ve daha yıkıcı üç büyük düşmanla boğuştu. Açlık, dondurucu iklim, bunlardan daha tehlikeli ve kahredici üçüncü üç büyük düşman Enver, Hafız Hakkı, Bahattin Şakir...

Açlık, eğer Dokuzuncu Kolordu Kurmay Başkanının hesabı doğruysa; bu orduyu hareket halinde değil olduğu yerde iaşeye imkân yok!. Hesap şu : Ordu 190.000 insan 60.000 hayvandan gram zahire lâzım. Ordu depolarında toplam 1.200.000 kilogram erzak var. Bu hesaba göre ordunun 4,5 günlük erzakı mevcut. Muhitin, Muş, Malazgirt gibi verimli ovaların mahsulünü getirmekte mümkün değil. Çünkü, öküz, at, merkep, gibi vasıtalarla bu iş yapılamaz. Arazinin dağlık ve arızalı olması yükün belirli bir miktarı aşmamasını icap ettiriyordu. Mesafeye nazaran bu belirli miktar da bunu getirecek hayvanların ancak yemine yetiyordu. İaşe vaziyeti bu... Teçhizatta buna göre olacak.. Zaten bu harbe her cephede olduğu gibi yarı silahlı gireceğiz, bu belli. Bu Kolordu da zaten Çatalca savaşlarından dönüyordu. Bu savaşa

eğer girebilirse; Balkan savaşlarından arta kalan silâh ve cephaneyle girecek.

Dağların merhametsiz, amansız soğuğunu yollarda ordu söyleyecek... Enver, Hafız Hakkı, Bahattin Şakir'in kim ve ne olduklarını da maalesef bu bahtsız kahraman ordunun hazin akıbeti anlatacak..

Alman gizli teşkilâtının emriyle Başkumandan vekili olan Enver, nasıl ki bir gün Bingazı kumanda yerini gene buradan aldığı emre uyarak terkle koşa koşa İstanbul'a geldi ve Babıâli'yi bastıysa; bugün de Kafkas cephesinde kumanda mevkiine aynı emirle Başkumandanlık vazifesini terkederek Üçüncü Ordunun başına bitti. Erkânı Harbiye-i Umumiye ikinci reisi de beraber geldi. O da Onuncu Kolordunun başına belâ oldu. Bu kadar mı? Bunların bir de ilâvesi: Doktor Bahattin Şakir... Bu küçük beyin de askerlik hevesi kabarmış, çete yapacakmış: Ordudan en usta erat ve en değerli subaylardan bu bey'e yeter miktar ayrıldı arzu buyurdukları askercilik oyununu yapabilmesi için emrine verildi.

Hafız Hakkı, Onuncu Kolordu kumandanı olmak istemiş. Öyle olmuş... Gelmiş, Kolordusunu almış Enver'i dinlemeden bildiği istikâmetten Sarıkamış'ı almaya yollanmış. Enver, meşhur (Kuşatma Manevrası) ile ondan evvel Sarıkamış'ı düşürmek derdine düşmüş...

Düşerse ne olur? Bu Sarıkamış neden bir gaye ve maksat olmuş... belli değil... Ordu aç ve çıplak buzlar üzerinde oraya yöneltilmiş!...

Enver, gelir gelmez bütün cepheyi dolaşmış. (Sarıkamış, Kuşatma Manevrası ve Meydan Muharebesi) isimli eserin yazarı o vakit Dokuzuncu Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Şerif Bey'in yazdığına göre,

askerin aç ve perişan halini bizzat görmüş. Ertesi gün beyanat kılıklı bir tamim yayınlamış:

«Askerler! Hepinizi gördüm. Ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını gördüm. Lâkin karşınızdaki düşman sizden korkuyor. Yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceğiz. Siz orada her türlü nan-ü nimete kavuşacaksınız.»

Allah bu türden bir vicdansızı hiçbir milletin başına belâ etmesin. Şerif Bey, böyle aç çıplak askerle taarruz hareketini Enver'in tutturmasını Kolordusuyla başını alıp giden Hafız Hakkı ile aralarındaki rekâbete verir. Ve bunun sebebini kıskançlıkta bulur. Ben zannetmiyorum. Bu hareket Alman Genel Karargâhının verdiği kesin emrin tatbikinden ibaret. Bu iki vicdansız adam, efendilerinin iradelerini yerine getirmek gayesiyle bu aç ve çıplak askere:

— Alın ve karnınızı doyurun: diye Kafkas Dağlarını göstermişlerdir.

Sarıkamış ne bir gaye ne de herhangi bir neticeyi elde etmeye yarayan bir harekettir. Bu apaçık herkesin bileceği bir şey. Burada gizlenen maksat, Ruslar'ın buralara kuvvet ayırmasını temin etmek suretiyle Alman ve Avusturyalıların yükünü hafifletmek... Yoksa 200.000 kişilik, o da aç ve çıplak bir orduyla bu merhametsiz dağların aman bilmez kışlarında nihayet donmaktan başka ne yapılabilir? Nitekim öyle de oldu.

Bu savaşların ayrıntılarına ne lüzum var. Akibet şöyle bir facia şeklinde tecelli etti:

29 ncu Tümen karlı ormanlar içerisinde, dağılıp perişan oldu. 87 nci, 85 nci Alaylar bu karlı vadilere atılarak karlar içinde donup kaldılar. 9 ncu Kolordu-

nun hemen yarısının donduğu bir gece yürüyüşünün sabahında anlaşıldı. İki gün evvel muharip kuvveti 21.000, erzak ve cephane kolları hariç tüm kuvveti 28 bin neferden ibaret olan 29 ncu Tümenin mevcudu 300 nefere indi. Burada Osmanlı basını'nın vatanperverane hizmeti hatıra gelir. Bakın o gün İstanbul Basını'nda şöyle bir resmî tebliğ yayınlandı:

«Erzurum 11 Kanunisani 330:

Kafkas şe vahiki bir puşidei sefit ile örtülüdür. Kar hemen bir metreyi geçti. Harekâttaki sükûn hep bu sebeptendir. Bahadır askerlerimizde ilerlemek iştiyakı o kadar çoktu ki kabil olsa nefesleriyle karları eritip yol açacaklar. Nispeten karı az olan mıntıkalarda kahramanlarımız muvaffakiyetler elde ediyorlar. Dün düşmandan süngü hücumuyla iki mevzi zaptettiler.»

Günlerden beri vaziyetinden haber alınamayan Hafız Hakkı'nın 40 bin kişilik 10 ncu Kolordusu'nun 30 ncu Tümeni Beyköy'e 31 nci Tümeni Başköy'e geç vakit perişan ve harap bir surette vardılar. Bu ordu, Ardahan yolu ile Allahüekber Dağı istikâmetiyle Sarıkamış - Kars yolunu kestirmek için Başköy ve Beyköy'e yönelttiği 32 bin kişilik iki tümeninden ancak 3 bin 100 kişi getirebildi. Yani mevcudun 10/1'i! Hafız Hakkı bu kalanların da % 20'sinin ayaklarının donuk olduğunu utanmadan, intihar etmeden bir raporla bildirdi.

Bu kuvvetten bir Alay Beyköy'de perakende ve perişan efradını toplamak için sancak açtı sancağın altına ancak 80 kişi geldi. Bu tabur Erzurum'dan 800 yüz mevcutla çıkmıştı. 10 ncu Kolordu'nun da kayıp nisbeti bu: 10/9...

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı eserinde:

«İşte böylece 29 ncu ve 17 nci Fırkalar düşmanla karşılaşmadan Enver'in şeytanî mel'un ve sefil bir hevesi uğrunda lüzumsuz ve yersiz bir tecrübe uğruna mahvoldular.» der.

26 Aralık 1914 günü pek elîm bir hâkikat belirdi. Akşama doğru Kötek tarafından başgösteren Rus birlikleri Kolordunun sağ kanadını sarmak üzere mevziin güneyinden ilerlemeye başladı. Kolordu dediğimizin bütün mevcudu belki bir Alay miktarı kalmış... Sağ kanadını emniyete almak için Başkumandanlık ve Kolordu Karargâh Muhafız eratının ileri karakola sürmek zorunda kalmışlar.

Ruslar 11 nci Kolorduyu Aras güneyinden, 10 ncu Kolorduyu cephesinden ve kuzeyden zorlamaya başlamışlar. 9 ncu Kolorduyu tamamıyla sarmışlar -Zaten bunların Kolordu, adı kalmıştı- Enver, vaziyetin kötülüğünü anladı, 10 ncu Kolordu Karargâhına savuştu. İşte böyle kara bir günde Enver, Hafız Hakkı'yı paşalığa yükseltti ve sol kanat kumandanlığına tayin etti.

Doğrusu 10 günde 40 bin kişilik bir orduyu 10/1'e indirmek suretiyle gösterdiği emsalsiz hizmete karşı Enver Paşa gibi bir hain suç ortağına mukabele etmeyi bilmiş.

Ruslar, Bardiz irtibatını kesmişler, Sarıkamış arkasından 15 santimetrelik havan bataryalarının tahrip taneleriyle mevzilerimizi dövmeye, çevirme kollarını dönüş yollarımıza doğru sevke başlarlar. Enver, bu hareketleri Rusların firarı sanar. Ruslar kaçıyor, der. Şerif Bey, inanmadım, askerin manevî kuvvetini ayakta tutmak için böyle söylediğini zannetmiştim. Meğer buna inanıyormuş. O vakit bunun

ne derece cahil bir deli olduğunu anladım, der. Biraz geç ama zarar yok.

Mızrak çuvala girer mi? Nihayet dediğimiz gibi Enver, kötü vaziyeti anlar, savuşur 10 ncu Kolordunun başına ekşir. Ruslar top, tüfek, mitralyöz ateşini şiddetlendirirler. Son belli olmuştu artık... İşe yaramaz topları, Alay sancaklarını Bardiz'e gönderdiler. Kolordu ricata hazırlanıyordu. Düşman baskısı soğukla beraber her an şiddetini artırıyordu. Donanlardan başka herkes titriyordu. Pek çok askerin parmakları donmuştu. Bu sırada Karargâha Hafız Hakkı Paşa geldi. Telâşını gizlemeye çalışarak, sıkılmadan, utanmadan, Napoleon'un: «Tout est perdu, sauf l'honeur» sözünü Ali İhsan Paşa'ya tekrarlamak istedi. Erkânı Harbiye Reisi Şerif Bey sözünü kesti:

— 10 ncu Kolordu'nun Çermik istikâmetiyle, dağlar üstünden bir tek irtibat yolu var. Bu sabah keşfettirdim. Saat 4 de 10 ncu Kolordu ric'ata başlayacak. Siz de bu yoldan çekilebilirsiniz. Ümit ederim ki Ruslar farketmezler.

Demeye kalmaz ileriden bir gürültü, telâşlı bir hareket belirir: Dört beş nefer ellerindeki mekkare hayvanlarını çekmeye, adeta kaçmaya çalışıyorlar. Hafız Hakkı:

— Bu ne? Panik var!

— Hayır! Bu ordu şimdiye kadar panik yapmadı. Şimdi ise panik yapacak ordu yok.

Ne fazla konuşmaya, ne espri yapmaya imkân var. Bir sinema şeridi gibi süratli geçen vak'anın ardında Karargâh kurşun yağmuru altında kalır. Hafız Hakkı, atına atlar, 10. Kolordu istikâmetine doğru sırra kadem basar. Aceleyle kırbaçını da İhsan Paşa'ya yâdigar bırakır.

Ruslar, ayın 23 nde, yani ric'at emrinin ertesi günü Diyonik'e girerler. 10 ncu Kolordu'nun kalıntılarını takip ederler.

O gün İstanbul gazetelerinde neşredilen resmî tebliğ şudur:

«BÜYÜK ZAFER»

«23 Kanunisanî 1330.

2400 esir, 8 top, 13 mitralyöz... Her taraftan zafer haberleri.»

Sarıkamış müellifi bu levhayı şöyle tasvir eder:

«Enver, zelil inadının, ihanetten gıda alan dik kafasının tesiriyle 12 gün içinde şu karlı dağlara ve büyük ormanların karanlıklarına gömdüğü binlerce bedbaht vatan evladını çiğneyerek yalnız başına, dişlerinde kanlı salyalar akan bir yılgın canavar gibi kaçarken karşısında Erkânı Harp Binbaşısı Celâl'i buldu. Celâl Başköy taraflarında silâhlı, silâhsız, toplaya bildiği 5, 10 perakende erle her taraftan hücum eden Rus bölüklerine fazla müdafaaya imkân bulamadığından maiyeti gibi esir düşmemek için bir kolayını bulup çekilmişti. Enver o sırada bu karanlık fecaat sahnesinin bütün şahitlerini ya Sarıkamış ormanlarında, ya Sibirya çöllerinde imha etmekten başka bir şey düşünemediği için Celâl'i, görür görmez sarardı:

— Terk-i mevzi etmiş, kurşuna dizin! diye emir verdi.

O rastgeldiğini böyle ısırmak istiyordu. Kudurmuştu...

Enver Bardiz'e kaçtı. Ordunun başarıyla harp et-

tiğini söyleyerek yalanlar söyledi. Ve Hadik'li Kürt Paşa'nın yardımıyla Pasinler'e, oradan Erzurum'a atladı. Kaatil, bütün evlâtlarını dişlediği boğup yediği, Erzurumluların gözüne gözükmedi. Vali Tahsin Bey'in tedarik ettirdiği bir kızağa büzülerek ürkek ve sinsi, Sivas'a defoldu. Bu iki canavar 80 bini aşkın vatan evlâdını Sarıkamış ormanlarının korkunç derelerinde Allahüekber Dağı'nın ıssız vadilerinde karlara gömdüler ve kaçtılar.

İşte o günlere tesadüf eden bir tebliği resmi:

«Erzurum, 29 Kanunisani 1330,

26 Kanunisanide bir Rus postası ileri Karakollarımıza esir düşmüştür. Son derece sefil ve bitap bir halde bulunan posta neferi, askerimizden en evvel ekmek talep etmiş ve sonra da geri verilmemesini rica etmiştir.

Askerimizin ahval-i sıhhiye ve kuvve-i maneviyesi son derece mükemmel olduğu gibi ordumuzun iaşe ve levazım tertibatı mucib-i şükrân olacak derecede muntazam ve mükemmeldir.»

Ayet, hadis değil ama atalar sözüdür: «Yalancının mumu yatsıya kadar yanar...» Her günün bir sabahı, her sabahın bir akşamı, bir yatsısı vardır, gelir. İşte bu kara günün de yatsı vakti geldi. Her yalancının mumu gibi bu adamların da mumu söndü.

100 binlercenin toplamı, milyonlarca genci Arabistan'ın kızgın çöllerinde, Kafkas'ın buzlu dağlarında, Çanakkale cehenneminde silâhsız, yiyeceksiz, aç, çıplak devletin en küçük bir menfaatini aramayan, kollamayan maksatlarla harcayan bu adamlar, bir gece İstanbul'un bir yalısında toplandılar, düşman donanmasına, mayınlarını elleriyle tarayarak açtıkları Akdeniz geçidinin aksi istikâmetinden Karade-

niz'in karanlıklarına daldılar ve kaçtılar. İleride hesap vereceklerine dair birer mektup da bırakarak...

İzzet Paşa'ya bıraktığı mektupta:

(Kafkasya'da daha mühimce işleri olduğunu, bunun için kısa bir seyahat yapmak mecburiyetinde kaldığını, vatanın hizmet ifasına müsaait olduğu bir gün döneceğini dinine ve Padişahına hizmetlerinde devam edeceğine ayrıca da vaad eder.)

Adeta babadan kalan mirasını vekiline geçici olarak terkeden bir mal sahibi edasıyla yazdığı bu mektupta, ben gelinceye kadar emanet ettiğim görevin iyi korunacağından ve yapılacağından emin olabilir miyim edası sezilir. Zihniyet meselesi bu...

Onun, fırkaları, orduları Kafkas'ın buzlu dağlarına gömdüğü günlerde:

«Kafkas şevahiki bir puşidey-i sefide bürünmüştü. Kabil olsa bahadırlarımız karları nefesleriyle eritip ilerleyecekler» meâlinde destanlar yazan gazeteler sinsi bir dinleyişten sonra bu kaçışların gerçekleştiğinden şüpheleri kalmadığı gün:

— Kaçtılar bu alçaklar! Çöllerin kızgın cehennemlerinde, Kafkas'ın buzlu dağlarında memleket gençliğini mahveden bu alçaklar bir hırsız gibi gecelerin karanlıklarına karışarak kaçtılar, en sonunda, hesap vermeden yaktıkları canların, yıktıkları evlerin hesabını vermeden..

Bu kükreyişi aynı adlı gazetelerde aynı adamlar yaptı.

İnsan aklının kabul etmediği beşer takatının yetmediği isteklerine:

— Emredersiniz paşa hazretleri, cevabıyla yüzbinlerce memleket evlâdının buzlu dağlarda, kızgın çöllerde mahv-u perişan edildiğini görerek en küçük bir itirazda bulunmamış olanların Enver'in şeytanî,

mel'ûn ve sefil bir hevesi, lüzumsuz, yersiz bir tecrübesi uğruna mahvoldular» demeye hakları olacağı şüphelidir.

— Ah ne bilirsin birader. Biz de onu birşey zannettik. Nebilelim mecnun bir kaatilden başka birşey olmadığını, bilir miydik? demek onun firarından sonra hiçbir şey ifade etmez.

Onların bilgisizliği muhaberelerin başlangıcından ve devammdan çok evvel başlar. Onlar Enver'i en ufak bir hizmeti olmadan kahraman oluşundan birşey anlamadılar. Mahmut Şevket Paşa, Padişahın en yakın bir bendesi iken hürriyet kurtarıcısı ordunun başına nasıl ve kimin dürtüşüyle geldiğini anlamadılar. Enver'in harp meydanını terkettiği gün askerlik kuralınca kurşuna dizilmesi lâzım gelirken üstüne ordu başkumandanının ve Harbiye Nâzırını öldürerek, yarbaylıktan başkumandanlığa terfiinin mânâsını da anlayamadılar. Kendileri varken ordularının terbiye edilmesi maksadıyla topyekûn yabancı kumandanların emrine verilmesi gayretinden şüphelenmediler ve bu hareketin ordu erkânı sıfatıyla hareket olacağını hissetmediler. Bronzart Paşa'yı, Ahmet Fevzi Paşa'ya tercih ettiler birisi, çıplak asker soğukta donar, aç asker döğüşemez, ayaklarında çizmesi olan askerin donduğu yere vatan evlâtlarının papuçsuz sevki suikast olur, diyen kendi kumandanını hakikat ifade ettiğini bildiği halde taraftar olmaz ve taraftarlığını âlenen göstermez bir yabancının icrası mümkün olmayan insan takatının üstündeki isteğine ses çıkarmadan itaat eder. Ve bu tarzdaki hareketiyle yurdunun çöküş uçurumuna yuvarlanmasına seyirci olur. Sonra bütün bunların günahını üç kişinin omuzuna yüklemeye kalkar:

— Allah belâsını versin Enver,

— Kahrolsun Talât, demekle çok az birşey ifade etmiş oluruz. Bu itaat ne askeri bir icap ne de dinî bir boyun eğiştir. Allah bile nefsin takatı dışında teklif olmaz der, askerlikte insandan dinin isteğinden fazlasını beklemez. Hiçbir vatandaş rastgele birisinin önüne düşerek, sorgusuz, sualsiz, akıldan uzak, isteklerine ne kendi alet olur ne de başkalarından alet olmasını isteyebilir. Böyle askeri disiplinde söz konusu olmaz.

— Saldır düşmana! Emrini verdiğin askerin kasatura tüfek ver demesi elbette itaatsizlik olmaz.

Bir Allah'ın belâsı Napoleon örneği var. Bu okuduğunu anlamamış, kendi dilleriyle bir mektup yazmak iktidarında olmayan herifler, en akla sığmaz çılgınlıkları o modele uyarak yaptılar. Bunlar için istediğiniz tür ve çapta lânetler okuyabiliriz, ama kendi hissemize düşeni de ayırmak suretiyle... Diplomat, subay, yazar, münevver, hoca, derviş...

Hiç değilse her sınıftan münevver zümrenin bu alçakça boyun eğmesi bu büyük cinayetin müşterek faili olmalarına bu ve bu koca trajedinin sebep ve müsebbipleri arasmda sayılmalarına yer vermez mi?

Evet! Yaktılar, yıktılar, bu işin bir numaralı kundakçıları gecenin karanlıklarına karıştılar ve kaçtılar. Dönmek üzere gittiklerini söyleyerek... Çoğu dönmedi, dönenleri de oldu. Eteklerinin altında saklı hiyanet hançerleriyle İzmir'de toplandılar. Kendilerini Malta zindanlarından, Anayurdu, milletin istiklâl ve haysiyetini düşman çizmeleri altmdan kurtaran adamı Öldürmek için. Bütün insanlıkla beraber Cumhuriyet savcısı da ne söyleyeceğini şaşırdı yalnız şöyle haykırdı:

— CİBİLLİ KAATİLLER...

DİZİN

— A —

Abdülhamit (II. Sultan Hamit) 18, 43, 47, 48, 57, 58, 69, 71, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 93, 95, 109, 111, 112, 176.
Abdurrahman Paşa 49
Adana 143
Afganistan 181
Afrika 60, 115, 179
Ahmet Celalettin Paşa 58
Ahmet Fevzi Paşa 213
Ahmet Rıza Bey 58, 78
Ahmet Samim 80
Ahmet Tanyeli 20,
Ahrar Fırkası 51
Ali İhsan Paşa 209
Akarçeşme 13
Akdeniz 60, 87, 156
Aksaray 32
Alâtini Köşkü 91
Ali Fuat Erden 194, 196, 199, 201, 202
Ali Kemal 58, 73, 74, 115, 116
Ali Vasfi 33, 34
Allahüekber Dağı 207, 211
Almanya 48, 64, 95, 97, 98, 101, 110, 114, 115, 127, 135, 136, 137, 149, 151, 153, 168, 170, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 191, 192, 193, 200
Alman Anadolu Komitesi 134
Alt Deutschen Blatter 137
Anadolu 88, 134, 135, 137, 155
Ankara Caddesi 79
Arap Hüsam 36
Arap Kardeşliği Cemiyeti 72
Aras 208
Ardahan 207
Arıburnu 189
Arif (Fatih) 38
Arnavutluk 95, 100
Arthur Diks, 135
Assağ Caddesi 202
Asya 137
Atıf (Teğmen) 47
Atina 114
Avrupa 16, 52, 53, 58, 110, 117, 129, 131, 163,
Avustralya 193, 194, 195, 201, 202, 203
Avusturya 46, 54, 63, 64, 110, 114, 115, 134, 135, 136, 161, 182
Ayasofya 71, 78
Ayastefanos 87
Ayan Meclisi 101, 190

— B —

Babıâli 19, 20, 75, 77, 121, 126, 128, 144, 168, 205
Babıâli Baskını 109, 116, 121, 127
Babil 137
Bağdat 93, 128, 133, 134, 143
Bahattin Şakir 58, 204, 205
Balkan Harbi 115, 135, 139, 189, 205
Bardiz 208, 210
Basın Müzesi 19
Başkum Kulübü 72
Başmusahip Cevher Ağa 97
Bengale 181
Berlin 48, 133, 135, 138, 152, 162, 164, 168, 171, 172, 184
Berlin-Bağdat Hükümeti 136
Beşiktaş 23, 48
Beyazıt 23, 97
Başköy 207, 250
Beyoğlu 35
Beyköy 207
Bismarck 133
Bingazi 127, 139, 205
I. Dünya Harbi (Harbi Umumi) 123, 136, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 156, 159, 175, 186
Boğazlar 193
Bor 119
Bosna 59
Bosna-Hersek 54, 63, 110, 111
Boyabatlı Hasan 177
Bronzart Paşa
Bulgaristan 40, 50, 63, 64, 114, 115, 154, 165, 169, 185, 191
Burhanettin Efendi 71, 91
Burhan Felek 77, 81
Büyük Cermen Birliği 136

— C —

Cafer 122, 123
Canbolat 124
Cavit Bey 55, 56, 98, 148, 151, 153, 157, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 185, 186, 192, 193
Celal (Bnb) 210
Cemal Bey (Paşa) 124, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 155, 158, 159, 160, 161, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 195, 196, 200, 203
Cerlok 180
Cin Ali 22

— Ç —

Çanakkale 155, 156, 157, 159, 166, 167, 169, 188, 189, 193, 203, 211
Çangra Savaşı 116
Çatalca 116, 117, 118, 119, 204
Çerkes İttihat ve Teavun Cemiyeti 71, 72, 73
Çermik 209

— D —

Daily Telegraph 129
Dârülfünun 26, 59, 75, 76, 78, 79
Darülmuallimin 32
David Tirgetsch 135
Dayahatun 116
Delhi 181
Deli Fuat Paşa 71, 72
Deli Necati 32
Dersaadet 49, 57
Derviş Vahdeti 83, 85
Dicle 134

Divan-ı Ali 187
Doğu Anadolu 154
Drama 38
Dürzü Dağı 100

— E —

Emrullah Efendi 25, 26
Enver Bey (Paşa) 47, 48, 60, 92, 93, 124, 127, 135, 136, 137, 138, 140, 143, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 155, 156, 166, 168, 169, 173, 177, 185, 187, 189, 190, 193, 194, 200, 203, 204, 205, 206, 208, 210, 213
Erkek Öğretmen Okulu 32
Erzurum 155, 207, 211
Eschpranger 137
Eterya Cemiyeti 72
Etnik Cemiyeti 72
Etyemez 22, 23
Eyüb Sabrı 47

— F —

Faik Ali 183
Falkenhayn 186
Fransa 50, 64, 98, 100, 110, 114, 149, 161, 179, 181, 186, 191
Fransız Büyük İhtilâli 21
Feshaneyi Hümayun 55
Fırat 134
Filistin 90, 201
Fiç Moris 87
Frankberg 186, 193, 200, 201
Frankfurter Zeitung 127
Fuat Şükrü 108

— G —

Gayret Kitabevi 19
Gazi Ahmet Muhtar Paşa 118
Gelibolulu Kemal (Kur. Yrb.) 104
Girit 64, 111
Goeben-Breslau 156, 157, 166, 169, 174

— H —

Hacı İlyas Bey 58
Hadikli Kürt Paşa 211
Hafız Hakkı 48, 127, 128, 171, 172, 204, 205, 206, 208, 209
Hafız Sami 79
Halâskârlar 104, 105, 106, 107, 109, 113, 124
Halil Bey 146, 147, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 186
Hamburg 134
Harbiye Mektebi 41, 44, 45, 93
Hareket Ordusu 83, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 96, 97, 104, 127
Hasan Ali 67
Hasan 34
Hasan Bey (Amca-Vasfi) 107
Hasan Bey (Yaver-Yzb) 87, 88
Hasan Çavuş 47
Hasan Fehmi 13, 14, 15, 16, 17, 58, 74, 76, 78, 79, 80, 81
Havva Nine 70
Hazreti Musa 195
Hereke Fabrikası 55
Hınçak Cemiyeti 72
Hind 193, 194, 201, 203
Hind Denizi 135

Hindistan 180
Hohenzolern Yatı 91
Horhor Caddesi 13, 32
Hugo Grote 134
Hukuk Fakültesi 57
Hürriyet ve İtilaf 113
Hüseyin Cahit Yalçın 61, 62, 84, 85, 89, 102, 103, 115, 116
Hüseyin Hilmi Paşa 76
Hüseyin Kadri Bey 122
Hüsnü Paşa 92, 127

— I —

Ihlamur 71
Irak 188

— İ —

İbnirreşid 180
İbnissuud 180
İkdam Gazetesi 19, 56, 57, 115, 180
II. Nicholas 109
İmhoff Paşa 133, 134
İngiltere 50, 53, 110, 136, 161, 179, 181, 183, 189, 190, 191, 195, 197, 201, 203
İrfan 35
İsmail Mahir Paşa 67
İskeçe 37, 38
İspatari (Yzb.) 86
İstanbul 35, 36, 37, 40, 45, 84, 85, 87, 88, 89, 97, 113, 114, 117, 121, 127, 134, 143, 146, 155, 163, 171, 205, 209
İstanbul Divan-i Harb-i Örfisi 178
İstanbul Kız Lisesi 73
İstanbul Üniversitesi 26
İstiklâl Caddesi 71
İsviçre 82, 90
İtalya 50, 64, 101, 110, 155
İttihat ve Terakki 18, 23, 24, 27, 28, 29, 32, 34, 43, 48, 52, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 67, 83, 90, 92, 96, 103, 105, 106, 112, 113, 123, 125, 127, 132, 138, 142, 143, 144, 145, 146, 175
İ.T. Merkez-i Umumî 34, 43, 49, 60, 82, 104, 108, 123, 142
İzmir 214
İzzet Paşa 139, 212

— J —

Jaures 129

— K —

K. Von Winterstetten 133
Kabuli Bey (Dz. Yrb.) 87
Kadın Nine 13, 15, 80
Kadırga 65
Kadri Bey (Serhafiye) 58
Kafkasya 73, 154, 179, 183, 193, 203, 206, 211, 212
Kamil Paşa 71, 108, 118, 121, 122, 126; 127, 128, 129, 130
Kanal Seferi 186, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203
Karadağ 115
Karadeniz 172
Karadeniz Boğazı 155
Karakeçili Aşireti 71
Karasu Efendi 90
Karl Hermann 135
Karpatlar 188

Kars 207
Kâtipzâdeler 55
Kayzer 137, 140
Kâzım (Yzb.) 124, 125, 132
Keim (General) 133
Keşof 63
Kırkkilise (Kırklareli) 119
Kömürcü İsmail 113, 115
Köprü 23, 76, 77
Kötek 208
Kristal Gazinosu 41
Kudüs 201
Kuleli 14, 15 41, 93
Kuruçeşme 104
Kürt Teali Cemiyeti 72

— L —

Lahor 181
Langaza 43, 47
Lârise 13
Lausanne 180
Laz Hasan 126
Lazkiye 85
Legion d'Honneur 98
Le Temps 49, 99
Liman von Sanders 131
Sör Louis Mallet 160, 161, 166 167, 169
Londra 161
Londra Birahanesi 107
Londra Konferansı 128

— M —

Maarif Nezareti 19, 25
Mahmut Muhtar Paşa 82, 117, 119
Mahmut Şevket Paşa 60, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 101, 116, 117, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 140, 142, 143, 213
Mahliber 39
Makedonya 40, 44, 50, 63, 76, 109, 114
Malazgirt 204
Maliye Nezareti 56
Manastır 47, 92, 105, 127
Marüni Henri 94
Meclisi Maarif 26
Meclis-i Mebusan 19, 20, 24, 25, 68, 75, 78, 171, 175, 177, 192
Mehmet 35
Mehmet Akif 184
Mekteb-i Hukuk 24, 25, 32
Mekteb-i Mülkiye 57, 73
Mekteb-i Tıbbiye 25, 32
Meşrutiyetin İlanı 101
Mezopotamya 134, 135
Mısır 180, 194, 196, 198, 199, 201, 203
Mimar Sinan 32
Mimar Sinan Kulübü 32
Mithat Paşa 176
Mizan Gazetesi 56
Molla Hüsrev Sokağı 13
Mudanya 198
Muhtar Bey 34
Muradi Bey 56, 57, 58
Horhor Kasap Mustafa 75
Mustafa Kemal 127, 138
Mustafa Necib 122
Mustafa Suphi 56
Muzikayi Hümayun 33
Muş 204
Mümtaz (Yzb) 86
Münih 133
Müşir Tatar Osman Paşa 47

— N —

Nafiz 107, 108, 109, 122
Napoleon 185, 209, 214
Dr. Nâzım 58
Nazım Bey (Merkez Kumandanı) 96
Nazım Paşa 105, 106, 108, 109, 112, 116, 118, 121, 122, 125, 126, 127
Necati 35
Neue Freie Presse Gazetesi 120, 131, 133
Nigahban-ı Hürriyet 84
Niyazi 41, 47, 48
Nuhkuyulu Ziya (İsmail Ziya Birsis) 105, 106

— O —

Oskan Efendi 145
Osmanbey 145
Osmanlı Bankası 186
Osmanlı Basım 207
Osmanlı Devleti (İmp.) 40, 48, 50, 63, 76, 180, 182, 184, 196
Osmanlı Hükümeti 153, 156, 160, 170
31 Mart Hadisesi 81, 83, 85, 87, 97

— P —

Palabıyık 32
Pangaltı 71
Paniçe 40
Pan-İslamizm 136, 184
Pan-Türkizm 136, 184
Pejuhi 30, 35, 36
Pasinler 211
Pierre Loti 129
Prens Ferdinand 64
Prens Sabahattin 58, 59, 104, 108
Prens Said Halim Paşa 145, 146, 150, 169, 187

— R —

Rahmi Bey 49
Raif Bey 33
Ramguar Cemiyeti 72
Rauf Eczanesi 65
Mehmet V (Reşad), 83, 91, 140, 146
Reval Mülâkatı 44, 109
Rohrbach 134
Roma 173
Romanya 101, 136, 154, 164, 165
Rosinyol Hüsnü Bey (Bnb) 121
Rumeli 55, 84, 85, 154
Rum Patriği 98
Rusya 100, 110, 134, 137 ,152, 153, 155, 163, 170, 181, 191, 193, 203, 208, 209, 210

— S —

Sadık 47
Miralay Sadık Bey 113
Sain Cyr Harbiyesi 100
Sait Paşa 49, 89, 101
Salkımsöğüt 77
Sandanski 40
Santralist Parti 40
Sarıkamış 203, 205, 206, 207, 208, 210
Sarayburnu 71

Sazanof 114
Selânik 35, 36, 40, 43, 47, 48, 49, 55, 56, 83, 85, 91, 92, 98, 103, 127, 168
Selânik Terakki Mektebi 55
Serbesti Gazetesi 58, 74
Sırbistan 135
Sibirya 210
Sina Çölü 196
Sirkeci 98
Sivas 155, 211
Siyonist Parti 90
Sofular 13
Amiral Souchon 172
Sofya 114, 164
Söğütlü Yatı 71
Sudan 180
Sultanahmet 66
Sultan Mahmut Türbesi 64, 79, 80
Suriye 196, 202
Süleyman Askeri 47
Süleyman Elbüstani Efendi 145
Süveyş 180, 188, 201
Şakir Efendi 15
Şam 202
Şefik Paşa 72
Şemsi Paşa 47, 67
Şerif Bey (Bnb) 205, 206, 208, 209
Şişli 145

— T —

Tacht Gazetesi 133
Tahir Bey 16, 17
Tahsin Bey (Vali) 211
Taklib-i Hükûmet 143
Talat Bey (Paşa) 101, 108, 112, 116, 118, 124, 143, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 155, 156, 159, 169, 170, 171, 173, 174, 187, 214
Tan Gazetesi 50
Tanin 62, 84, 102, 103, 151, 162, 165
Tanzimatın İlanı 51, 53
Tasvir 190
Taşnak Cemiyeti 72
Tevfik Paşa 63, 64
Tokatlıyan Gazinosu 32
Topal İsmail Hakkı Paşa 101
Topal Tevfik 125, 126
Trablusgarb 60, 100, 101, 110, 111, 115, 138
Türkiye 63, 97, 98, 99, 135, 136, 137, 138, 152, 162, 165, 184, 193
Türk Matbuat Cemiyeti 81

— U —

Ukrayna 179
Unkapanı 71
Uzunyayla 73

— Ü —

Üçlü İtilaf 110, 115, 159, 165, 174
Üçlü İttifak 110
Üsküdar 89, 93, 127, 143, 183
Üsküdar Askeri Rüşdiyesi 93

— V —

Vehbi Pehlivan 125
Vidinli Tevfik Paşa 94
Viyana 48, 136
Von der Goltz 93, 94, 97, 98, 131, 133

Volkan 83, 85
Von Kress 197, 200

— W —

Wangenheim 128, 145, 147, 150, 151, 159, 161, 164, 165, 176
Weber 153
Wilhelm 91, 184
Wurtenberg Kralı 98

— Y —

Yahya 84
Yakup Cemil 67, 122, 123
VII. Edward 109
Yemen 45, 60, 100
Yenişehir 13
Yeniköy 145, 146
Yeniköy Antlaşması 145
Yenizelanda 193, 194, 195, 203
Yerebatan 108
Yeşilköy 89, 92
Yeşil Tulumba 29
Yıldız 23, 72
Yunanistan 46
Yusuf (İzmitli-Tğm) 86
Yusuf Rasih Bey 120

— Z —

Zaman Kitabevi 19
Zaptiye Nezareti 19
Zeki Bey 56
Zeki Paşa (Halepli)
Ziya Gökalp 184

ARBA YAYINLARI

AHMET RASİM BÜTÜN ESERLERİ

DÜNKÜ İSTANBUL'DA HOVARDALIK (Fuhs-i Atik)
HAMAMCI ÜLFET
GECELERİM
FALAKA
ROMANYA MEKTUPLARI
İKİ GÜZEL GÜNAHKÂR
CİDDİYET VE MİZAH
ŞEHİR MEKTUPLARI (Yayına hazırlanıyor)

TARİH / ANI DİZİSİ

ANADOLU INKILABI «Ayıcı Arif'in Anıları)
İBRAHİM TEMO'NUN ANILARI
ANADOLU VE BAĞDAT DEMİRYOLLARI
(Dr. Murat Özyüksel)
AHMED RIZA BEY'İN ANILARI
MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN GÜNLÜĞÜ
ABDÜLHAMİD'İN HAREMİ (Nahid Sırrı Örik)
AMERİKAN MİSYONER OKULLARI
(Dr. Uygur Kocabaşoğlu)

DOĞMAYAN HÜRRİYET

Bir Devrin İçyüzü 1908-1918

Hasan Amca

"... O ne bir katildir, ne bir intikamcıdır. Sadece meçhul bir yiğit hürriyet davacısıdır. Ama gelmiş geçmiş Türk ihtilâlcilerin en yüreklisi, en cefakeşi, en gururlusudur. O beni Babıâli'de Hasan Fehmi'nin katilini Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan isterlerken görüp, ben onu ilk defa Prensin komplosu sırasında:

- Bombalar hazır! derken görmüştüm"

Burhan Felek

- ☐ SELANİK HÜRRİYET KÂBESİ
- ☐ POLİTİKACI ORDU
- ☐ MECLİS-İ MEBUSAN
- ☐ 31 MART
- ☐ MEÇHULDEN GELEN KUMANDAN
- ☐ HALÂSKÂRLAR
- ☐ BALKAN HARBİ
- ☐ BABIÂLİ BASKINI
- ☐ MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN DOSTLARI KONUŞUYOR
- ☐ YARBAY ENVER NASIL PAŞA OLDU
- ☐ BİRİNCİ CİHAN HARBİNE NASIL SOKULDUK
- ☐ SANSÜR VE GAZETELER
- ☐ KANAL SEFERİ
- ☐ SARIKAMIŞ CİNAYETİ

ARBA